

MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE VE MOZAMBİK: İKTİDAR, KÜLTÜR VE KALKINMA SORUNU (1890-2015)

Eusébio André PEDRO¹

ÖZET

Bu makale, ülkelerin içsel ve dışsal dinamiklerinin modernleşme sürecine etkisini incelemektedir. Türk ve Mozambik'in tarihinin karşılaştırmalı bir analizine dayanan, çalışmada, belirli bir toplumdaki gelişmenin ve modernleşme sürecinin ne kadar karmaşık olduğu gösterilmektedir. Bu ülkelerde, siyasi iktidarın milli kimliğin oluşumundaki rolü ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi konuları ayrıntılı olarak tartışılmaktadır. Mozambik Türkiye'den genç bir cumhuriyet olmasına rağmen (1975), modernleşme süreci Portekiz monarşisinin zamanına kadar iner. Ancak Türkiye modernleştirilir iken, Mozambik'te hâlâ kırsal bir yaşam hakimdir. Nitelikli insan kaynağının olmayışı, süreklilik projesinin varlığı ya da yokluğu ve toplumun sanayileşmesi için kararlı bir sosyo-politik grup, bu ülkelerin neden aynı modernleşme seviyesinde olmadığını anlamamıza yardımcı olabilir. Bu nedenle, her iki ülkenin tarihsel, politik, ekonomik ve sosyal gidişatlarındaki farklılıkları ve benzerliklerini açıklığa kavuşturup bu sosyal yörüngelerin modernleşme sürecini nasıl etkilediğini incelemek gerekir. Bu çalışmada tarihsel karşılaştırmalı yöntem kullanılarak, her iki ülkenin modernleşme sürecindeki benzerliklerinin ve farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Karşılaştırmalı tarihsel yöntemi desteklemek için, belge analizi yöntemi (kitaplar, raporlar, gazeteler, dergiler, haritalar, fotoğraflar, süreli yayınlar, arşivler ve otobiyografik notlar) de verileri toplamak, sistematize etmek ve yorumlamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte, belirli bir toplumun gelişmesini engelleyen çeşitli faktörleri çağrıştırmaya çalışılırken, belirleyici faktör politik güçtür.

Anahtar kelimeler: CHP, FRELIMO, Kalkınma, Mozambik Modernleşmesi, Türk Modernleşmesi...

MODERNIZATION PROCESS IN TURKEY AND MOZAMBIQUE: POWER, CULTURE AND DEVELOPMENT PROBLEMS (1890-2015)

ABSTRACT

This article examines the effects of internal and external dynamics of countries on the modernization process. Based on a comparative analysis of the history of Turkish and Mozambique, the study shows how complex the development and modernization process in a particular society is. In these countries, the role of political power in the formation of national identity and the promotion of economic development are discussed in detail. Although Mozambique is a young republic compared to Turkey, its modernization process goes back to the Portuguese Monarchy Era. But while Turkey is modernized, rural life continues to prevail in Mozambique. The lack of qualified human resources, the existence or absence of a continuum project and a determined socio-political group for the industrialization of society can help us understand why these countries are not at the same level of modernization. Therefore, it is necessary to clarify the differences and similarities in the historical, political, economic and social trends of both countries and examine how these social trajectories affect the modernization process. In this study, it is aimed to reveal similarities and differences in the modernization process of both countries by using historical comparative method. To support the comparative historical method, the document analysis method (books, reports, newspapers, magazines, maps, photographs, periodicals, archives and autobiographical notes) was also used to collect, systematize and interpret the data. However, while trying to evoke various factors that hinder the development of a particular society, the determining factor is political power.

Keywords: CHP, FRELIMO, Development, Modernization of Mozambique, Turkish Modernization.

---

¹ Dokuz Eylül Üniversitesi, Karşılaştırmalı Tarih Bölümü, Doktora Öğrencisi, Mozambik Pedagoji Üniversitesi, Öğretim Üyesi, <http://orcid.org/0000-0002-0693-9524>, egwembe@gmail.com

1. GİRİŞ

Modernleşme kavramı, özellikle Batı Avrupa toplumlarının; coğrafi keşifler sanayi devrimi ve bu gelişmelerin ışığında fikrîsel özgürleşmeleri sonucu yeni bir devlet ve toplum modeli geliştirerek, Avrupa toplumları dışında kalan geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkeleri etkileme ve onları dönüştürme süreci olarak tanımlanabilir. Kalkınma Kuramı olarak, Batılı olmayan ülkelerdeki değişim süreçlerini tanımlamak amacıyla geliştirilen modernleşme teorisi, her şeyden önce, modern ve geleneksel olarak adlandırılan iki toplum türünün karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu sınıflandırmada esas olarak modern toplum türünün ne olduğu ifade edilmiş, geleneksel toplum ise bir tür "modern olmayan toplum" biçiminde algılanmıştır (Köker, 2007:39).

Bu makalede esas olarak modernleşme, kalkınma, iktidar ve kültür kavramları kuramsal düzeyde analiz edilmiş, modernleşmenin gerekliliği, gerçekleşme şartları ve özellikle az gelişmiş ülkelerde yarattığı tarihsel sorunlar tartışılmıştır (Kaya, 1992:6). Modernleşmeyen veya Modernleşme süreci içinde olmayan birçok ülkenin amacının, gelişmiş ülkelerin politik, sosyal ve ekonomik sistemini benimsemek olduğu anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, modernleşme, aynı toplumdaki baskın değerlere ve egemen sınıfın açık veya kapalı karakterine göre farklı toplumlarda farklı sonuçlara neden olabilir. Bu çalışma Mozambik'te henüz derinlemesine incelenmemiş bir konunun teorik katkısını sağlaması yönüyle toplumsal bir anlam taşıyor. Analiz, Türkiye ile Mozambik arasındaki karşılaştırmalı bir yaklaşıma dayanıyor.

Araştırılan yıllar 1890'dan başlayarak 2015 yılına kadar uzanmaktadır. Bir yandan, 1890, Mozambik'in modernleşme tarihinde önemli bir yıldır çünkü o sırada ülkenin mevcut sınırları belirlenmiştir. Öte yandan, 2015 yılı, on yıl boyunca ülkenin daha iyi bir ekonomik gelişme yaşayıp ulusların nezdinde örnek bir alan işgal ettiği Armando Guebuza başkanlığının sona ermesiydi. Bu cumhurbaşkanlığı döneminde Mozambik ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Mart 2011'de Maputo'da Türk elçiliğinin açılması sağlanarak iyi bir düzeye ulaştı. Ayrıca bağımsızlık mücadelesiyle bağlantı kurmadan yeni kuşağa güç veren kurtuluş nesillerindeki son cumhurbaşkanı temsil etmiştir. Her toplumun modernleşmesi, reddedilen değerler ile söz konusu toplum tarafından kabul edilen değerler arasındaki etkileşimin derecesine bağlıdır. Kültür ve siyasal iktidar bu etkileşimde önemli bir rol oynamaktadır. Birçok araştırmacı, modernleşmeyi bilimsel ve teknik birikimlere bağlı olarak oluşan ekonomik gelişme ve endüstrileşme ile birlikte düşünmektedir.

Araştırma, karşılaştırmalı yaklaşımın temel metodolojik yönelimi ile yönlendirildi. Karşılaştırmalı yöntem, insan davranışının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak için farklı grupların, toplumlar ya da insanlar arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların incelenmesini sağlamakla oluşur. *Durkheim, karşılaştırmaların toplumbilimsel açıklamalar bakımından en uygun yöntem olduğunu ileri sürmektedir. Daha da önemlisi Durkheim, Comte'çu geleneğe karşı çıkararak, az-çok karmaşık nitelikteki bir toplumsal olgunun, tüm toplumsal yapılardaki genel oluşumu izlenmedikçe açıklanamayacağını kesin bir biçimde ortaya koymaktadır* (San, 2003:156). Aslında bu yöntem, benzerlikleri doğrulamak ve farklılıkları açıklamak için karşılaştırmalar yapar. Yöntem ve özellikle inceleme nesnesi gibi konuların, sorun alanları olarak ortaya çıkması, sosyal bilimlerin disiplinlere ayrılması ve bu disiplinlerin toplumsal gerçekliğin bir parçasını açıklamaya çalışması ile yakından ilgilidir (Özacit, 2018:86). Yalansız'a göre,

Bir karşılaştırmalı çalışma aynı zamanda farklı ülke ya da kentlerdeki bazı kurumları ya da fikirleri inceleyebilir. Aynı ülkede ya da kentte farklı zamanlardaki özellikler de karşılaştırılabilir. Uygarlıklar, kurumlar, toplumsal hareketler, devrimler, ideolojiler, üretim tarzları, kadın hareketleri, milliyetçilik, aydınlanma, azınlıklar, göçmenler vb birçok şey

karşılaştırmalı tarihin konusudur. Tarihsel bilimde, karşılaştırmalı yöntem eşit ya da farklı gelişim toplumlarının yanı sıra mevcut, geçmiş ya da mevcut ve geçmiş gruplar arasındaki karşılaştırmalar için kullanılır (Yalansız, 2009:1).

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Modernleşme Kuramının Temel Öncülleri

Modernleşmeyi açıklayan birkaç teori var. İbrahim Kaya'ya göre, çok sayıda modernite var. Bir toplumun modernliğini ve modernleşmesini incelemek için, incelenecek toplumların tarihini, medeniyetlerinin özelliklerini, modernleşme görevlilerini ve toplumun siyasi projesini anlamak önerilir. (Kaya, 2004). Modernleşme, geleneksel toplumun sanayileşme, kentleşme, okullaşma, sekülerleşme, teknoloji, ulaşım ve onu yaratan insanların hayatlarını dönüştüren diğer toplumsal değişimler aracılığıyla modern hale geldiği bir süreci ifade eden sosyal bilimler kavramını ifade eder (Giddens, 2012). Modernleşme kuramcıları, Batı dışında kalan toplumların mevcut az gelişmişliklerinin ortadan kalkabileceğini ve bunun da bu toplumların gelişmesine ve modernleşmesine bağlı olduğunu ortaya koymuşlardır (Altun, 2000:185).

Modernleşme kavramının doğrudan sanayi toplumunun evrimi ile ilişkili olduğu söylenebilir. Bu kavramın kullanımı on yedinci yüzyılda burjuva devrimi (İngiltere'de) ve on sekizinci yüzyılda Fransız Devrimi ile (Fransa'da) yayıldı. Bu olgu, başlangıçta üretim araçlarının yenilik için ekonomik modeli sağlamayı ve sonra modern toplumun politik ve ideolojik modelini sağlamayı amaçladı. İngiliz devrimi fabrikaların, otoyolların, şehirlerin, altyapının ve yeni tekniklerin modernleşmesini güçlendirmek için bir model yaratırken, Fransız Devrimi modernleşme sürecinin politik ve ideolojik modelini oluşturdu. Bu ülkelerden diğer Avrupa ülkelerine ve Avrupa'nın ötesine yayılmıştır. Bütün bu ülkelerde modernleşme birbirine bağlı iki fenomene yol açtı: nüfusun entegrasyonu ve marjinalleşme. Teknolojik yenilikler tüketim mallarının üretimine entegre edildiğinden, önemli bir insan işgücü marjinalize edildi.

Uyar, Osmanlı İmparatorluğunun sonunu anlamak için bu iki devrimin anlaşılması gerektiğini savunuyor. Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile Kapitalistleşme/Sanayileşme, Ulus-Devlet, Aydınlanma, Bireyselleşme, Kentleşme, Kurumsallaşma gibi olgular ortaya çıktı. Fransa'da Fransız Devrimi gerçekleştikçe ve Sanayi Devrimi İngiltere'de gerçekleştikçe, iki farklı modernleşme topluluğu da ortaya çıktı. Aglo-saxon modeli Seküler Meşrutî Demokrasi iken Fransız modeli Laik Demokratik Cumhuriyetçi idi. Aynı zamanda, Amerikan modeli demokratik bir başkanlık biçimini aldı. Hakkı Uyar'ın önerdiği bu modeller, Prens Sabahattin tarafından, çöküşün önüne geçilmek istendiği için Osmanlı İmparatorluğu'nun benimseyebileceği benzersiz modeller olarak geliştirilmişti (Bayraktar, 2016:141-142).

Prens Sabahattin'e göre bütüncü, kamucu, her şey devletten bekleyen, kaderine razı Osmanlı toplumunun gelişebilmesi için bireyci bir yapıya geçilmesi gerekiyordu. Âdem-i merkeziyetçilik, yapıya geçilirken devlet düzeninin yenilenmesinde temel ilke olacaktı. Yeni yetişecek burjuva sınıfının girişimciliğini engellemeyecek bir yönetim biçimi, ancak İngiliz - Amerikan örneğine uygun bir yerinden yönetim modeli olabilirdi.

Modernleşme kuramı, özellikle 1950'lerin sonlarına doğru kendi kavramsal zeminini büyük oranda oluşturabilmiştir. Modernleşme kuramı, 1960'larda fonksiyonalizmden ve endüstriyel değişmeyi olumlayan bir çerçeveden hareketle perspektifini ve temel öncüllerini oluşturmuştur. 1970'lerle birlikte, kapitalist endüstrileşmenin olumsuz yanlarına dikkat çekilmeye başlanmış, Batılı toplumlarca finanse edilen ve toplumsal ilerlemeyi ve ekonomik büyümeyi sağlamakta başarısız olan kalkınma planları yoğun bir biçimde eleştirilmeye başlanmıştır (Altun, 2000:153).

Modernleşme, insanların düşünme biçimleri, oyunculuk ve duygu biçimlerini davranışsal kalıpları ve dünya görüşleri ile dönüştürerek sosyal yaşam perspektiflerini genişletme potansiyelini içerir. Yaşam biçimi ve sosyal istikrar üzerinde her zaman iyi sonuçlar vermez ve geleneksel kültürlerle ciddi gerginlik ve gerilime neden olur. Tarih boyunca modernleşme, kentleşme, hizmetlerin bürokratikleşmesi, kitlelerin ekonomik ve politik kararlara daha fazla katılımı, yaygın eğitim ve laiklik, kitlesel medyanın ustalığı ve uluslar arası etkileşimde fiziksel sınırların kaybolması ile karakterize edilmiştir. Modernleşme kuramı, sanayi toplumu kuramıyla daha doğrudan ilgilidir. Sanayileşmenin esasen özgürleştirici bir güç ve ileriye dönük bir olgu olduğu ve bu yüzden Batı toplumların "gelişmekte olan" toplumlar için izlenmesi gereken bir model sunduğu düşünülür (Giddens, 2012:130).

Batılı olmayan toplumların çoğu batı modernleşme ve gelişme paradigmasından ciddi şekilde etkilenmiştir. Huntington'a göre, modernitenin sonuçlarının karmaşıklığı çelişkilerle, düşmanlıklarla ve uzlaşmalarla birlikte gelir (Huntington, 1971:289). Modernleşme faktörlerindeki herhangi bir değişikliğin, her bir duruma göre negatif veya pozitif olabilecek diğer faktörler üzerinde hemen etkisi vardır. Örneğin, kentleşme oranındaki artışın, okullaşma, istihdam ve işsizlik, çevre koruma, ulaşım vb konularında sistematik ve belirli düzenliliklerle karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkaran etkileri vardır. Modernleşme ile birlikte diğer problemler çözülürken bazı problemler ortaya çıkar. Aile alanında, bireycilik beslendikçe aile ilişkileri zayıflar. Dini düzeyde sekülerleşme, rasyonellik insanın etrafındaki dünyaya ilişkin algılarını genişlettiğinden genişlemektedir (Rzayeva, 2012:606).

2.1.1. İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Modernleşme

Bir kalkınma teorisi olarak, modernleşme kavramı, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki politik kutuplaşmanın ve sonraki sosyolojik gelişmelerin etkisi altında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda geliştirilmiş ve kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünyanın gücünün merkezi yeniden yapılandırıldı Ekonomik alanda, o zamana kadar dünyayı yöneten Avrupa, Birleşik Devletlere olan gücünü kaybetti. İdeolojik düzeyde, Rus komünizmi de sömürgecilik çökerken bir yer kazandı. Bu faktörlerin (ABD ve SSCB'nin gücü, Avrupa'nın çöküşü ve sömürgeciliğin sonu) birleşimi, Soğuk Savaşın yarattığı rekabet ortamı ve dünya ekonomilerinin karşılıklı bağımlılığı için belirleyici olmuştur. "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, kendisini Sovyetler Birliği ve dünyadaki diğer komünist ülkelere karşı demokratik ve özgür dünyanın lideri olarak tanımladı. Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD, dış politikada birçok hedefin peşinde koştu. Ancak tüm bu hedeflerin üstünde yer alan ulusal amaç tekti: Komünizmi alt etmek. 40 yıl boyunca Amerikan diplomasisi bu nihai hedefin çevresinde döndü (Huntington, 2015:157). Modernleşme kavramı, eski düzenin değiştirilmesini ve neyin yeni olduğu için daha sonra yerine koyulması gerektiği konularını beraberinde getirir.

Modernleşme kuramı ise, Batı'nın 1960'lardaki "Bugünü"nü idealleştirerek, bir anlamda dondurulmuş bir tarih felsefesi niteliğinde ortaya çıkmıştır. "Tarihin Yasaları"nın arayan tüm tarih felsefeleri gibi modernleşme kuramı da büyük ölçüde determinist bir içerik taşımaktadır. Modernleşme sürecinin ilerlemeci, geriye çevrilemeyen, her toplum için zorunlu aşamaları ifade eden bir süreç olarak kavranması, bu determinist niteliği açıkça ortaya koymaktadır. Ancak, yine her determinist tarih anlayışında olduğu gibi, modernleşme kuramında da insanın kendi eylemiyle yapabileceği bazı şeyler vardır. Bunlar, tarihin kaçınılmaz akışını "geciktirici" olabilecekleri gibi, bu akışı "hızlandırıcı" nitelikte de görünebilirler (Köker, 2007:48).

Modernleşme teorisinin varsayımları açıktır: modernleşmiş bir ülkenin adımlarını izleyenler modernleşmeyi başaracaklar. Bu kuramsal anlayış, Batılılaşma kavramını

modernleştirme kavramından ayırarak Batılılaşmış olmayan toplumların aydınları tarafından nihayet kabul edildi. Üçüncü dünya toplumları, kapitalist ülkelerin modeline göre gelişmiş ülkelerin statüsünü elde edemediklerinden modernleşme ve batılılaşmaya dayalı bir refah hipotezini reddederler.

2.1.2. Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler

Kaya'ya göre, Sömürgecilik yokken Batının tecrübesini, modernleşmenin tek modeli olarak ele almak yetersizdir (Kaya, 2004:1-73). Bugün, sömürgecilik yokken farklı kuramları ve modernliğin yaklaşmasını incelemeliyiz. Bu çalışmanın iki yaklaşım üzerinde yoğunlaşması gerekiyor: küresel ve yerel. Modern yaklaşımın ortak özellikleri, küresel yaklaşımda bulunurken, yerel yaklaşım her toplum için özel niteliklere sahiptir. Küresel ve yerel yaklaşım arasındaki çatışma, her toplumun modernleşmesinin merkezindedir. Doğu'nun çöküşü tarihin sonuna tekabül etmiyor ve İslami hareketlerin ortaya çıkışı, SSCB'nin düşüşüyle oluşan yeni dünya düzeninin direnişle karşı karşıya olduğunu kanıtıyor. Dolayısıyla modernlik bir Batı projesi değildir ve açıktır ve tamamlanmamış bir projedir. Kaya'nın bu görüşü modernliğin evrimsel bir projesi olan ve toplumun bütünleşmesine ve evrenselleşmesine götürecek Parsons'un yaklaşımıyla çelişiyor. Kaya'nın aksine, bireysel aktörlerin yetenekleri ihmal edilmemeli, mikro tarihin gözlemlenmesi gerekiyor çünkü bireysel aktörler farklı modernizasyon projeleri tanımlıyor. Bağımlılık teorisi, kararların merkezde alındığı konusunda çevresindeki yarı yörüngeler tarafından yönetilen Immanuel Maurice Wallerstein tarafından tartışılmıştır ve dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Çevre merkezi, sosyal standartlarını savunmak için dayattığı modellere karşı koyar.

Batılı olmayan toplumlar, teknolojik ilerlemenin modern işaretlerini gösterirken, modernleşme teorisi, modernleşmeyi sağlamak için tüm ülkelerin Batı modelini izleyeceği ana önermeyi kaçırmaya başlıyor. Özgürlük ve kalkınmanın birlikte ele alındığını kabul eden Amartya Sen (2012), modernleşme probleminin çok daha karmaşık olduğunu, yani uygarlığın, kültürün ve insanların tipini dikkate alması gerektiğini göstermiştir. Modernleşme teorileri ile ilgili ilk sorun, Batı'yı diğer medeniyetleri göz ardı ederek her şeyin merkezi olarak görmenin derin vizyonuydu (Altun, 2000:169-173). Batılı modellerin sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere her alanda mükemmel olduğu fikri, yabancı kalkınma danışmanlarının baskın rolüne yol açmaktadır. Bu uzmanların yerel şartlar, değerler ve gelenekler hakkında bir şey bilmelerine gerek yoktur, çünkü bu unsurlar kendi bakışlarına göre ilerleme yolundaki engellerdir. Çözümleri önceden bilerek bir ülkeye gelirler ve mevcut standartlardan Batı standartlarına nasıl mümkün olabildikince hızlı bir şekilde geçmeleri gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunurlar (Stiglitz, 2002). Modern değerle ilgili yorumlardaki en önemli problem, yorumların, genellikle ölçülebilir gerçeklerin yerine önyargı temelinde yapılmasıdır. Argümanlar döngüsel olma eğilimindedir. İnsanlar fakirdir çünkü tembellerdir. Tembel olduklarını nasıl "biliyoruz"? Çünkü fakirlerdir. Bu yorumların savunucuları, düşük verimliliğin tembelliğin ve çabaların eksikliğinden değil, üretimdeki sermaye girdilerinin eksikliğinden kaynaklandığını nadiren fark ederler.

Modernleşme teorisinin zayıflığıyla ilgili ikinci bir konu, Batı toplumunun modernleşmesine ve refahına katkıda bulunan diğer halkların fedakârlığını göz ardı etmesidir. Batılılar, başka milletleri boyun eğdirmeden önce modernleşmemişlerdir. Aksine, ilk olarak diğer halkları boyun eğdirdi ve sömürdüler, böylece gelişimleri kesintiye uğrayan kurbanlarının pahasına modern hale geldiler. Örnekler eksik değil! Bayrakdar, bir yazıda «*Kimi Batı Avrupa ülkelerinde, büyük ve yepyeni bir ekonomik dönüşüm yaratacak şekilde, büyük bir servet ve sermaye akışı, özellikle ilgili devletlerin yenedünyaya el atmasıyla ortaya çıktı.*» demişti. Her yıl Meksika'dan İspanya'ya getirilen yüzlerce ton altın ve gümüşten söz etti. Bu teori anlamını onu şu sözlerinde bulmaktadır:

Batı Afrika sahillerinden sonra Meksika, Peru yerlilerinin binlerce seneden beri toplanmış hazineleri, mezarları yağma edildi. Daha sonra yerliler haraca bağlandı, zorla esir gibi madenlerde çalışmaya mecbur edildi ve yerli halk bu baskılar altında azalınca Afrika'dan zencileri getirmek gerekti. Bu nedenle, bütün bir kıtanın yerli sakinleri sistematik biçimde yok edildikten sonra Batı Avrupa ülkeleri zengin oldu. 1545'ten sonra, İspanyol gemileri her sene Meksika ve Peru'dan 300.000 kg.dan fazla gümüş ve altın getiriyor ve Avrupa'da elli sene içinde tedavülde bulunan para, dört misline erişmiş oluyor (Bayrakdar, 2015:5-6).

Bayrakdar'ın bu ustaca araştırmasında, Avrupa'daki zenginleşmenin Avrupa dışındaki diğer toplumların fakirleşmesinin eşlik ettiğini görmemize yardımcı olan unsurlar buluyoruz. Bu, Avrupa'yı zenginleştiren ilkel sermaye birikimi idi. Bu yaklaşımın önemi Giddens tarafından aşağıdaki terimlerle sunulmaktadır:

Uzun ticaret kapitalizmi dönemi boyunca, gerekli olduğu yerlerde silah gücüyle desteklenen Avrupalı tüccarlar, Afrika sahillerini, Asya'ya, Kuzey ve Güney Amerika'ya kullanıma açtılar. Bütün bu bölgelerde ileri karakollar kurdular ve bu kıtaları sonradan tamamen değiştirecek olan, Avrupa'dan Amerika'ya göçü başlattılar. Afrika'da ve Asya'da 17. ve 18. yüzyıllarda ticaret yönetimi genellikle, tacirlerin kurduğu East India Company gibi şirketlere tekel ayrıcalıkları vererek düzenleniyordu. Bunlar ancak görünüşte yalnızca ticari organizasyonlardı: faaliyetleri tehdit ya da kaba kuvvetle doğrudan destekleniyordu. Bu tür kuruluşlar böylelikle, devlet desteğiyle onaylanan yağmalamayla çoğu kez aynı anlama gelen mübadele şartlarını elde edebilmişlerdir. Sonuç, dünyanın geri kalan kısmından Avrupa'ya büyük oranda servet transferi oldu; bu servetin bir kısmı devlet tarafından alınmış, bir kısmı da Avrupa'da imalatta yatırıma fon sağlamak için sermaye olarak kullanılmıştır. Böylece İspanya, Meksika ve Peru'dan büyük miktarlarda gümüş, Portekiz ve Brezilya'dan altın getirmiştir. İngiltere, İspanyollara ve Portekizlilere karşı yürüttüğü korsan faaliyetlerinden kâr elde etmiş ve böylelikle Hindistan'da ve diğer başka yerlerde sömürgeleşmiş bölgelerden ciddi miktarlarda servet akışı sağlayan ticaret biçimlerini uygulayabilmiştir (Giddens, 2012:133-134).

Gördüğümüz gibi, Avrupa değerlerinin egemen halklara dayatmasına, bu toplulukların toplu ölümüyle eşlik etti. Genişlemeci maceralarında, ileri savaş ve at tekniklerine ek olarak, aynı zamanda bu tür hastalıklara bedensel bağışıklığı olmadan birçok insanın yok edilmesine katkıda bulunan bulaşıcı hastalıkları da taşıdılar. Jared Diamond, Avrupalıların diğer topraklara aldığı mikropların, silahların ve çeliğin yerel nüfusunu ortadan kaybolmasından nasıl sorumlu olduğunu da anlattı. «Avrupalıların başka halkları öldürmelerine ya da onları egemenlikleri altına almalarına olanak sağlayan dolaysız etkenler sıralanır -özellikle Avrupa'nın silahları, bulaşıcı hastalıkları, çelik aletleri, mamul ürünleri anılır (Diamond, 2013:14-15). Mozambik filozoflarından biri, Batılılara şu eleştiriyi yaptı:

Adalet talep eden masum kurbanlarını hatırlamadan tiranlar hakkında nasıl konuşabiliriz? Adalet, en azından gelecek nesiller için! Sistematik olarak ihlal edildikten ve onları ihlal etmeye devam ettiklerinde, Batı insan haklarını herkese için mutlak bir zorunluluk haline getirir. Batı'nın olumsuz ve periferal tarihselliğine saygısızlık edenler, ekonomik yaptırımlar ve askeri müdahaleyi riske atacaktırlar. Batı'yı bugün olduğu gibi bir model olarak ele almalıyız ve İngiltere'yi, Amerika Birleşik Devletleri'ni, Fransa'ya, İspanya'ya ve Portekiz'i, başka ülkeleri işgal etmek için başka biçimlerde ve bahaneler altında hiç tereddüt etmediklerini unutmak zorundayız. Aynı yol gitmeden aynı sonuca ulaşmalıyız (Ngoenha, 1993:47-49).

Bu düşünce, insanlık tarihindeki bu mutlak modernleşme sürecini açıklarken, başta da söylediğimiz gibi, merkeze Batı'yı, yani Batı halklarını, Batılı toplumları ve onların deneyimlerini koymaktadır. Kendileri de Batılı olan bu şahsiyetler, Batı toplumlarını, bir

anlamda, insanlığın modernleşmenin motoru olarak tanımlamış ve görmüşlerdir. Batı olmayan toplumlar, kendi özgül tecrübelerine herhangi bir özel değer atfedilmeksizin, Batı'yla olan farklılıkları üzerinden, yani Batı'nın aynasından tanımlanmaya başlamışlardır. Modernleşme teorileri ile ilgili üçüncü bir problem, bu teorisinin sonuçlarının amacına ulaşmakta başarısız olmasıdır. 1980'lerde, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik performansını iyileştirmek için uzmanlaşmış ekonomistler tarafından yapısal uyum programları tasarlanıp uygulandı. Bu programlar, modernleşme teorisi ilkeleri temelinde tasarlandı, ancak başarısız oldular. Yapısal uyum programının eleştirmenleri, bu programların dünyadaki yoksulluğun yayılmasının ana nedeni olduğunu söylüyor. Doğu Asya'daki ekonomik krizi analiz eden Stiglitz, şu soruyu sordu: “*IMF politikaları dünyayı küresel bir bataklık kenarına nasıl getirdi?*» (Stiglitz, 2002:89).

Modernleşme teorisini kullanarak yerel geleneklere saygı duymaksızın modernleşmek ve geliştirmek için büyük çaba sarf eden bazı hükümetler, ülkeleri için benzeri görülmemiş bir kargaşa, kültürel çatışma ve karışıklık için yol açtı. Kalkınma için başarı modeli olarak hizmet veren ülkelerde yapılan çalışma, bu ülkelerde kullanılan stratejilerin sıklıkla yerel geleneklere uyarlandığını göstermektedir. Batılı kalkınma uzmanlarının tavsiyelerini göz ardı ederken, bu ülkeler en yüksek üretkenlik kazanımlarına ve tarihsel belgelere kaydedilen en hızlı büyüme oranlarına ulaşmışlardır. Başarılı kalkınma stratejileri ile ilgili çalışmalardan alınan dersler çok açıktır. Bu ülkelerin her biri, yabancı konseyleri göz ardı ederek ve kendi stratejilerini geliştirerek gelişti. Yerel koşullara ve kültüre özgü öz-güven, özgüven, güven, işbirliği ve yöntemler başarılı bir gelişme için çok önemli olmuştur. Batılı modellere aşırı bağımlılık ve Batılı olmayan ülkelerin aşağılık kompleksi bu çevre ülkelerinin ilerlemesinin önündeki başlıca engellerdir.

Tarih boyunca ve modernleşme adına, belirli kültürel çatışmalar halkların gelişimi için gerekli olan uyumu ve sosyal birliği engellemiştir. Bu çatışmaların bir kısmı, toplumlarının modernleşmesi için geleneksel kalkınma modelini sürdüren nüfusun diğer kesimlerine karşı batılılaşma yolunu seçen nüfusun bir bölümü tarafından yaratılmıştır (Zaman, 2009:117-119). Modernleşme kuramcılarının bakış açısına göre, geleneksel değerler sadece değişmez olmakla kalmayıp, aynı zamanda modern toplumların yerini alabilmekte ve bu toplumların kapitalist gelişimin yolunu takip etmelerini mümkün kılmaktadır. Modernleşme kuramcıları bunun geleneksel olmayan modern toplumlardan önde gelen ülkelere geri dönüşü olmayan bir süreç olduğunu ve moderniteye doğru sosyal değişimin doğrusal bir şekilde, tekdüze biçimde gerçekleşeceğini varsaydılar. Zamanla, demokrasiyi modernleşmeyle bağdaştırmaya çalışan öncül ihmal edilmiş ve otoriter rejimlerin kendi ülkelerini modernleştirebilme yetenekleri olduğu kanıtlanmıştır.

Üçüncü Dünya ülkelerinde modernleşme teorisinin uygulanabilirliğinin zorluğu, bu ülkelerin homojen bir geleneksel değerler kümesine sahip olmaması, yani değer sistemlerinin oldukça heterojen olmasıdır. Modernleşme sürecinde önemli olan üç ana değişkene saygılıdır: söz konusu toplumun içsel faktörleri, kültürel değerler ve sosyal kurumlar. Genel modernleşme teorisi, her şey için yeterli bir teori değildir, ancak Batı'yı bir model olarak ele alan bilimsel-endüstriyel kalkınma çözümleri sunarak uluslararası neden eşitsizliğin olduğu sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır. Dahası, bu endişe bağımlılık teorisi kuramcıları arasında da ortaya çıkmaktadır. Aradaki fark, Batılı olmayan toplumların gelişmesi için bir yol olarak Batı ile ilişkilerde bir kopma olması gerektiğini savunmalarıdır. Modernleşme kuramcıları, geleneksel toplumların değerlerinin değişmez olmadığını ve modern toplumların değerleri ile yer değiştirebileceğini söylüyorlar. Bunun geri dönüşü olmayan bir süreç olduğunu ve moderniteye doğru sosyal değişimin doğrusal ve düzenli bir şekilde gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar.

Geleneksel bir toplumla modern bir toplum arasındaki temaslar bir kez başladıktan sonra, süreç içinde, artık sanayileşme yoluna-girmiş olan geleneksel toplumda bu sürecin gereklerini yerine getirme görevini üstlenecek olan bir entelektüeller grubu oluşmakta ve bu grup, modern ordu gibi sanayi toplumuna özgü değerleri benimsemiş diğer gruplarla birlikte modernleşme sürecini içeriden besleyen ajanları oluşturmaktadır. Bu güçler, geleneksel güçlerle bir koalisyon içinde iktidara gelmeleri halinde dahi toplumsal değişiminin yürütülmesinde hâkim bir konum kazanmaktadırlar (Köker, 2007:63).

Eisenstadt, modernleşmenin, tarihte görülmemiş bir değişim sürecini ifade ettiğini, bu sürecin doğal olarak çok acı verici ve yorucu olduğunu ve sunduğu fırsatları da eklediğini kabul ediyor (Altun, 2000:170). Onun için, batıdan dünyaya yayılan modernleşmenin temel özelliği, insanın yarattığı tüm politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıların dönüşümü idi. Böylece her devlet, her toplum, her birey bu olguyla yüzleşmek zorunda kaldı. Her bireyin bu zorluğa karşı tutumu, genellikle kendi geleneksel alışkanlıklarını ve uygulamalarını takip ederek kararsız ve belirsizdir (Eisenstadt, 2014). Kaya, çoklu bir modernlik olduğu gerçeğinin de çok sayıda sonuca sahip olduğunu savunuyor. Bu nedenle, siyasi farklılıkların (liberal demokrasi yoluyla) ortadan kaldırılması, ekonomik farklılıklar (kapitalizm yoluyla) veya toplumsal farklılıklar (Batılılaşma yoluyla), toplumun modernleşme düzeyini belirlemenin tek yolu değildir. Bu nedenle, Fukuyama'nın "Tarihin Sonu" Teorisi desteklenemez (Kaya, 2004:3-4).

Birleşmiş toplumlarda modernlik eksiktir. Sömürülen halklar sömürgeciliği reddeder; Batı görüşüne göre yerli halkı moderniteye şekillendirmenin bir yolu olarak görüyordu. Böylece kurtuluş hareketleri ve İslami hareketler, Batılılaşma yoluyla farklı toplumları modernize etme girişimini dengelemek için ortaya çıktı. Türkiye'nin modernleşme çabaları Batı modelini araştırmış olsa da, Kaya, ülkenin Batılılaşmadığını savunuyor (Kaya, 2004:11). Aynı zamanda, Batılılar için Türkiye, diğer Doğu İslam toplumlarına bir modernleşme modelini sunuyor. Kemalizm, Türkiye'nin İslamleştirilmediğini ispatlar ve diğer İslami rejimlerle sürtüşme yaratır. Kaya tarafından benimsenen kanıtlar, kadınların Türk toplumunda yerini alan ve kadınların ikincil konumda olduğu diğer İslam rejimleriyle gerginlik kaynağı olan yerleri ile ilgilidir. Birçok kültürde, küreselleşme sıklıkla reddedilir, çünkü Giddens'in dediği gibi, birey, toplum idealini savunmak için ortak bir çıkara sahip olan refleks bir kişidir. Ancak, şunu uyarır: «Küreselleşme ulusal sınırları aşan ve varolan siyasal yapıların denetiminden kaçan zorluklar yaratmaktadır. Tek tek hükümetler bu ulus ötesi sorunlarla başedebilecek donanıma sahip olmadıklarından, küresel sorunları küresel bir biçimde ele alabilecek yeni küresel yönetim biçimlerine gereksinim vardır» (Giddens, 2012:103).

2.1.3. İktidar Kavramı

Birçok yazar iktidarı en genel anlamıyla "bazı kişi ve kümelerin, başka kişi ve kümeler üzerindeki etkisi" olarak ele alır (Akal,1991:39). Bu tanımlamalardan çıkan en basit sonuç, iktidarın bir eşitsizlik ilişkisi olduğu ve bu eşitsizlikle beraber zorun, zorlamanın, baskının ve müdahalenin paralel geliştiğidir (Çetin, 2003:63). İktidar, devlet liderlerinin toplumu bir bütün olarak örgütleme ve yönetme yeteneği olarak anlaşılır.

Kavramsal olarak iktidara ilişkin önemli meselelerden biri de kavramın güç kavramı ile olan yakınlığıdır. Hatta bazen bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktadır. Güç, iktidara göre daha görünür ve kolayca algılanabilir bir olgudur. Fiziksel güç ifadesi bu durumun açık bir örneğidir. Çünkü güç, etkisi bakımından doğrudan ve ortada olan, dolaysız ve zorlayıcı bir şeyi çağırıştırır. Güç, zamanla kendini iktidara dönüştürebilir; veya tam tersine bunalım dönemlerinde iktidar çıplak güç haline geri dönebilir. İktidar güce göre daha az dinamiktir ama daha genel, daha kapsayıcı, daha törensel ve daha geniş bir mekan içinde işler (Bayram, 2003:35).

İktidar çalışması sosyoloji için çok önemlidir. Hangi politik iktidarda olduğunu tanımlamak kolay değildir. Gücün kendisi kolayca anlaşılabilir bir kavram olmasına rağmen, tanımı karmaşıktır. Norberto Bobbio için, beklenen sonuçlara göre üç güç tanımı vardır: temelci tanımlar; öznel tanımlar ve ilişkisel tanımlar. İktidarın temel tanımları, gücün diğer malları elde etmek için kullanılan bir şeyle özdeşleştirilmesiyle ilgilidir; özneleştirici tanımlar, kişinin belirli etkilere ulaşma yeteneği olduğunu ifade eder; İlişkisel tanımlar, katılımcılardan birinin diğerinden belirlenmiş bir davranış elde etmeyi beklediği iki kişi arasında bir ilişki kurar (Bobbio, 1986).

Ksenophon (MÖ yaklaşık 434 – MÖ 354) gibi klasikler, halihazırda gücü “başkalarının istediği gibi davranarak diğerine egemen olma yeteneği” olarak tanımladı. Siyasal iktidar, iktidarın gücü veya ideolojik gücünün alt kategorisi gibi, toplumsal iktidarın bir alt kategorisidir. Her bir alt kategorinin diğer alt kategorileri nasıl etkilediği, yani ekonomik iktidarın ortaya çıkışı için siyasi iktidarın ne kadar önemli olduğu ve bunun tersinin görülmesi devam edecektir. Aynı şekilde, ideolojik iktidarın diğer alt kategoriler üzerindeki etkisi de araştırılmalıdır.

2.1.4. Kültür Kavramı

Evrensel bir kültür tanımı oluşturma girişimi, tamamen farklı kültürel analizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kültür de iktidar gibi dünya ölçüsünde yaygın ve karmaşık bir kavramdır. Kültür, kelime olarak cultura'dan gelir ve Latince'de colere, sürmek, ekip biçmek; cultura ise ekin karşılığıdır. Kültür, kısaca insanın yaptığı ve yarattığı şeylerdir (Arslanoğlu, 2018:10). Bir toplumun kültürü, hem maddi olmayan yönleri hem de kültürün içeriğini oluşturan inançlar, fikirler ve değerler -somut yönler- bu içeriği temsil eden nesnelere, semboller veya teknolojiyi kapsar. Kültür, güç veya medeniyet gibi yaygın ve karmaşık bir kavramdır. Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee'yi de -içerik bakımından çeşitli kapsamlara sahip olsa da- kültür ve medeniyet kavramlarını farklı kılan düşünürler arasında düşünülmelidir. Ona göre "*Kültür, toplum üyelerinin düzenli davranışıyla ifade edilen, toplum üyelerinin iç ve dış davranış düzenidir.*" Ancak uygarlığı daha büyük bir kavram olarak değerlendirir (Toynbee, 1978:45).

Kültür, bir toplumun ya da o topluma ait grupların yaşam biçimlerini ifade eder; giyim kuşamlarını, evlilik ve aile biçimlerini, iş kalıplarını, dini törenleri ve boş zaman etkinliklerini içerir. Kavramsal olarak 'kültür' ve 'toplum' arasında ayırım yapabiliriz, ancak bu iki kavram arasında çok yakın bağlantılar vardır. Bir toplum, bireyleri kolektif olarak içeren bir yorumlama sistemidir. Toplumda milyonlarca insan vardır. Diğerleri, avcı-toplayıcıların eski toplulukları gibi, sadece otuz ya da kırk kişi içerebilir. Toplamları birleştiren, üyelerinin kendilerini tek bir kültüre göre yapılandırılmış sosyal ilişkilere dönüştürmeleridir (Giddens, 2012).

2.1.5. Kalkınma Kavramı

Genel anlamda, kalkınma, bir toplumun, insanların sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sorunlar açısından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir durumdan, bunu yapabildikleri aşamaya geçişini içeren bir süreçtir. Sonsuz olabilen bu ihtiyaçlar arasında gıda, sağlık, eğitim, barınma, istihdam, özgürlük ve adaleti vurgulayabiliriz. Genel olarak gelişmeden bahseden, hayali insanımız Batı ülkelerinde sosyal, ekonomik, politik ve kültürel durumu araştırıyor. Çünkü, kalkınma kavramını kendi yollarına kurumsallaştırdılar ve onu asimile ederek bu Batı ülkelerinin örgütsel modelleri temelinde kalkınma kavramlarını geliştiren diğer toplumlara dayatabildiler. Fakat gelişme, Batı toplumlarının değerlerine göre mutlaka şekillenmeli mi? Az gelişmişlik, düşük düzeyde yaşam kalitesi, tüketim, verimlilik ve yüksek yoksulluk oranlarıyla, genellikle sınırlı düzeyde ekonomik kalkınma seviyesine sahip yoksul ülkelerin ekonomik ve sosyal durumunu tanımlamak için tasarlanmış bir terimdir. Az

gelişmişlik, gelişimsel bir eksikliğin olduğu anlamına gelmez, bunun yerine bu süreci gerçekleştirmede zorluklar içerir. Bir ülkenin az gelişmiş olup olmadığını, yani ekonomik ve teknolojik bağımlılığı, sosyal sorunları, düşük sanayileşme endekslerini, altyapıdaki sorunları, diğer göstergelerin yanı sıra tanımlayan bazı kriterler vardır. Kalkınma kavramıyla birlikte üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise ekonomik gelişme kavramıdır. Demir'e göre;

Daha geniş bir ifade ile sosyo-ekonomik gelişme, büyüme ve kalkınmanın içerdiği tüm nitel ve nicel değişimleri ifade etmektedir. Bu iki kavramı ayıran temel nokta ise kalkınma kavramının çoğunlukla gelişmekte olan ülke ve bölgeler için kullanılması, gelişme kavramının ise gelişmiş, az gelişmiş her ülke veya bölge için bu ülkelerdeki büyüme ile birlikte nicel ve nitel yapısal değişimleri kapsamasıdır (Demir, 2013:3).

Gelişme kavramı ekonomik ve toplumsal yapıdaki tüm değişimleri (nitel ve nicel) de içeren bir kavram olarak durmaktadır (Tunç, 1997:14). Büyüme ve kalkınma kavramlarının hem teoride, hem de uygulamada farklı yer ve anlamları bulunmaktadır. Ekonomik gelişme ve ekonomik büyüme mutlaka aynı şey değildir. Kalkınma, kurumlardaki yenilikler, davranışlar ve teknoloji de dâhil olmak üzere ekonominin yapısında değişiklikler yapılmasını gerektiren niteliksel bir değişiktir. Kalkınma hem bir ön koşul hem de büyümenin bir sonucudur. Büyüme, ekonominin ölçeğinde, yatırım, çıktı, tüketim ve gelir bakımından niceliksel bir değişimdir. Yani, büyüme, ekonominin üretim, yatırım, dış ticaret, gelir, istihdam, sermaye donanımı, servet, doğal kaynak düzeyi, gibi bütün sayısal değerlerinin artış göstermesidir (Tolunay ve Akyol, 2006:118).

3. TÜRKİYE'NİN CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMİNE BİR BAKIŞ

3.1. Osmanlı Devleti'nde Modernleşme

Osmanlı İmparatorluğu'nun kökleri Bizans, Türk, İslam ve Rönesans politik ve kültürel geleneklerine dayanıyordu (Quataert, 2004:9). Dördüncü yüzyılda Konstantin, eski Yunan Bizans kolonisi yerinde, Roma İmparatorluğu için yeni bir sermaye kurdu. Roma İmparatorluğu'nun batı yarısı 476'da parçalandığında, Bizans (ya da Konstantinopolis), Yakın Doğu'da bulunan Caesars eyaletlerini kapsayan güçlü bir devletin başkenti olarak hayatta kaldı. Yavaş yavaş bu devlet Bizans İmparatorluğu olarak bilinmeye başladı. Bizans tarihi, Orta Çağ'ınine eşdeğer bir dönemi kapsamasına rağmen, kültürel örüntü, Batı Avrupa'ya egemen olan kültürünkünden oldukça farklıydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme açısından, 1890 yılı imparatorluğun gelişmesine yardımcı olabilecek, uzun zamandır beklenen ve çok önemli bir demiryolu hattının başlangıcı ve açılışı ile dikkat çekmiştir. 1890'larda, Alman kapitalizmi, Bağdat hattı projesi ile somutlaşan bir biçimde Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisini arttırmaya başladı. İlber Ortaylı «Yakın Tarihin Gerçekleri» isimli kitabın giriş kısmına da şu sözleri koydurmuştur: “2 Haziran 1890'da 40 kilometrelik Adapazarı hattı tamamlandı. 16 tünel, birçok köprü ve 180km'ye ulaşan tepelerin yarılmasıyla açılan güzergâhtan geçerek hedefe ulaşan demiryolu 1892'nin son gününde Ankara'daydı. Üç sene içerisinde 500km'ye yakın yol inşa edilmişti. Ankara halkı çoktan beridir bu yolu bekliyordu” (Ortaylı, 2012:153).

Dönemde siyasal çevre çok farklı bir şekilde geliyordu. Osmanlı Devleti'nin imajını ve istikrarını baltalayan birçok milliyetçi hareket vakası vardı. O sırada uluslararası çevrenin etkisiyle milliyetçi hareketler kurulup Osmanlı Devleti'nde yeni bir siyasal yaşam başladı. Ulusçu hareketlerin en şiddetli mücadelesine sahne olan bölge ise Makedonya'ydı. Çeşitli etnik ve dinî grupların karışık bir halde yaşadıkları bu bölge Sırp, Arnavut, Yunan, Bulgar ve Romen ulusçularının en büyük çatışma sahasıydı. Ekonomik açıdan, 1890'lara kadar özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ticaret, büyük bir ağırlıkla Ermenilerin elindeydi (Çavdar,

1995:79). 1894-95 Ermeni olaylarından sonra, Anadolu'nun birçok yerinde ticaret ve ekonomi alanındaki etkinlik Türklerin eline geçti.

Zamanın sosyal ortamı da farklı değildi.

Her grubun bölge üzerinde hak iddiasını dayandırdığı tarihi, kültürel, iktisadî ya da demografik kanıtları vardı. 1890'larda devrimci örgütlerin kurulmasıyla mücadele değişik bir renk aldı. Osmanlı hükümeti uzun süre söz konusu ulusçu hareketleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmış, yavaş yavaş uluslararası bir sorun haline gelen Makedonya sorununu egemenlik haklarına en az zarar verecek şekilde çözme yolunda başarısız reform girişimlerinde bulunmuştur (Kuyaş, 2006:174).

3.1.1. Osmanlı Devleti'nin Geçirdiği Sosyal Evrimi

On dokuzuncu yüzyılda meydana gelen değişiklikler, Osmanlı İmparatorluğu'nun on yedinci yüzyıldan itibaren topraklarını kontrol etmek ve sınırlarını korumak için yaptığı savaşlar arasındaydı. On dokuzuncu yüzyılda izlenecek olan seçenekler, on sekizinci yüzyılda izlenen seçeneklerden çok farklıydı ve imparatorluk yoluyla il hükümetlerinin güçlerini çekmek için arkadaşlık toplantılarını da içeriyordu. 1890'lara kadar, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi gücü, hem büyüklükte hem de atıflarında büyük bir genişleme geçirmiş, askeri personel ve görevlilerin işe alınması için yeni yöntemlere yol açmıştır. "1908 Temmuz'unda Meşrutiyet ilan edildiğinde Dahiliye Nezareti'nin durumu, bürokratik mekanizmanın herhangi parçasındaki bir kaç fark bir tarafa bırakılacak olursa önemli bir değişiklik göstermiyordu. Osmanlı bürokrasisinin kanıksanmış zaaflarının tümünü içerdiği gibi işbölümünün çoğalmasıyla daire sayısı artmaya başlamıştır" (Tural, 2009:231).

Mevcut veriler, örneğin, 1908'de, devlet memurlarının sayısının, on sekizinci yüzyılın yaklaşık 2.000 kişiyle çelişen 35.000 kişi arasında olduğunu göstermektedir (Quataert, 2004:105). Yukarıda bahsedilen bürokrasinin büyümesi ve işlerin karmaşıklaşması neticesinde bu usul yetersiz kalmaya başladı; zira memur yetiştirme işi hayli uzun bir sürede gerçekleşiyordu. Bir yandan, iş hacmiyle orantılı olarak yetişmiş insana olan ihtiyaç da artmıştı. Sistem, söz konusu yapısıyla bu ihtiyaca cevap veremedi. Öte yandan memurların sadece kalemde görülen rutin işleri öğrenmeleri ve yeni bilgi ve gelişmelerden yeterince haberdar olamamaları da aksaklıklar arasında sayılabilir.

Devlet memurlarının bu donanımsızlığı, sorunu isabetli bir şekilde tespit eden II. Mahmud'un Tanzimat'ın hemen öncesinde mektep-i maarif-i adliyye ve mektep-i ulûm-ı edebiyeyi kurmasıyla ve Tanzimat'tan sonra da rüştiyelerin tesis ve yaygınlaştırılmasıyla aşılmaya çalışıldı. Yeni okullar kurulduktan sonra, devlet dairelerine memur alınmasında bu okulların mezunları tercih edildi.

1839' da ilan edilen Tanzimat, bürokraside, devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamda modernleşmenin gereği olarak bir dizi yenileşmeyi getirdi. Özellikle hukuki alanda yenilikler ve eşitlikler getirildi. Bu yeniliklerin hayata geçirilebilmesi için bir aygıtı ihtiyaç vardı; oda eğitimdi. Böylece eğitimde de ciddi değişimler oldu. Özellikle yeni açılan asker ve okullarında okutulan dersler ve yabancı eğitimciler, Osmanlı üst düzey toplumunda yavaş yavaş zihni bir değişim meydana getirdi. Bu değişimin içeriği Avrupa kaynaklı laik, rasyonel düşünme, materyalist ve pozitivist felsefe idi. Osmanlı aydınları ilk defa Aydınlarına dönemi Avrupa düşüncesi ile bu zamanda tanıştı (Gündüz, 2010:21).

1890'lara kadar, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi gücü, hem büyüklükte hem de atıflarında büyük bir genişleme geçirmiş, askeri personel ve görevlilerin işe alınması için yeni yöntemlere yol açmıştır. Büyüyen bürokrasi, bir zamanlar devletin otoritesinin ve çıkarının ötesinde düşünülmüş olan faaliyetleri de içeriyordu. O zamana kadar, hükümet görevlilerinin görevleri askerlik hizmeti ve vergi tahsilâtı iken, çoğu işletme ve diğer işler devletin dini

liderleri ile kalacaktı. Okullar ve hayır kurumları dini topluluklar tarafından ayrı ayrı finanse edildi ve yönetildi. Devlet modernleşmeye ilerledikçe, devlet memurlarının sayısı önemli ölçüde artmış ve ticaret, sağlık, eğitim ve kamu işleri kurulmuştur. Bu alanları yöneten uzmanlar toplumsal ağırlığı kazanırken, Osmanlı kadınları da aynı modernleşme sürecine dâhil olmaya başladılar (Quataert, 2004:105-106). İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile bir kite tadim cemiyetleri çoğalmış, yardım amaçlı cemiyetlerin haricine kadın haklarını savunan cemiyetler de kurulmuştur.

Ancak Cumhuriyet döneminden önce kadınların iş bulması kolay değildi. Erkekler için bile işler çok azdı. Bunun nedeni ise, 1923 yılında Türkiye'de Sanayi denilebilecek hemen hiçbir tesis mevcut değildi. Memleketin hemen bütün tüketim maddeleri ve temel ihtiyaçları dışarıdan alınıyordu. Bütün sanayi ürünleri, günlük ihtiyaç maddeleri, şeker, kumaş, kereste, çivi ve toplu iğneye kadar her şey dışarıdan alınıyor ve avuç dolusu paralar ödeniyordu. Atatürk,

“Yeraltı ve yerüstü hiçbir zenginliğimizin farkında bile değildik. Kapitülasyonlar Türk ulusal ekonomisini tamamen felce uğratmıştı. Limanlarımız, tren ve tramvay, kullandığımız elektrik hep yabancı tekelindeydi. Tarım alanında da büyük bir çöküntü vardı. Zaten ilkel durumda olan tarımımız, köylü nüfusun savaş alanlarında erimesi sonucunda iyice perişan olmuştu. Yiyeceğimiz buğdayı bile ekseri yıllarda dışarıdan getiriyorduk. Sebze ve meyvacılığımız da çok geriydi. Örneğin, bu gün güney illerimizin zenginliğini oluşturan turunçgiller, Doğu Karadeniz bölgesindeki başlıca çay ürünü o günlerde sözü geçen bölgelerde tanınmıyordu bile. Ulaşım güçlükleri nedeniyle bir bölgede çokça elde edilen herhangi bir tarım ürünü, diğer bölgeye nakledilemediği için bir yandan ürünler çürüyor, öte yandan da halk açlıktan kırılıyordu” demişti (Altuğ, 1997:235)

Devlet yapısının ve görevlerinin yapısındaki değişiklikler de işe alım standartlarına dayandırılmıştır. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, Vezir ve Paşa'nın yanı sıra illerin önemli adamlarının evleri imparatorluğu yönetenlerin eğitim merkezleri olarak hizmet etmişti. 19. yüzyılda Osmanlı merkez bürokrasisi, Batı ve Orta Avrupa modellerine dayalı olarak kendi eğitim yapısını tedricen kazanmış ve kamu hizmetlerine erişimde tekelleşmiştir. İstenilen Batılı idari ve teknolojik bilgi ile bağlantıya izin veren Avrupalı dillerin ustalığı gitgide değerlendirildi. Çeviri ajansı personeli, yüksek değerlerde çalışanların ilk dalgasıydı. Bu kurum, Yunanların yokluğunda alternatif bir uzman çevirmenler kaynağı olacak şekilde yaratıldı. Yunanlar 1822'den beri bağımsızdı. 1829'da, ilk Rus-Türk savaşından sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'ın bağımsızlığını tanınması ve Rusya'nın koruması altında Sırbistan, Wallachia ve Moldova eyaletlerine özerklik vermesi gerektiği unutulmamalıdır (Thompson, 1990:430).

Yunanlılar Osmanlı yönetiminden bağımsız oldukları için, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dil çevirmenleri olarak katılımları gereksizdi. Yunanlıların yeni adaylar tarafından dolduruldu. Ardından, bu teknisyenler Avrupa okullarını ziyaret ettiler ve edindikleri dilin mesleki becerileri ve bilgisi ile eve döndüler ve onları Osmanlı topraklarına yeni inşa edilen diğer okullara aktardılar. Batılı bilgisi giderek bürokratik konumları doldurmuştur ve idari hizmetler içindeki hareketlilik hızla artmıştır. Osmanlı ordusu aynı zamanda Batılı teknolojilere ve yöntemlerine bağımlıydı, çünkü kontenjanları dramatik biçimde artmıştı.

Kamu sektöründe olduğu gibi, orduda da işe alım modelleri değişti. Merkezi hükümet, illerin önemli adamları tarafından gönderilen askerlerin bağımlılığının yerine, yerel köylüleri işe almaya başladı. Telgraf, demiryolu taşımacılığı ve fotoğrafçılık gibi son teknolojilerin ilerlemesi, iç rakipleri zayıflatmak veya yok etmek için eylemleri koordine etmek için merkezi hükümet hizmetini kolaylaştırdı. Böylece, on dokuzuncu yüzyılın merkezi hükümeti,

devlete karşı herhangi bir isyanı engellemesine izin veren konularda daha fazla güce sahipti. Bir yandan, devlet gözetleme sistemleri 1830 civarında yeni bir gelişme düzeyine ulaştı. En azından İstanbul'daki casus ağları, devlet kurumlarını her türlü şüpheli halk müzakereleri hakkında sistematik olarak bilgilendirdi. Öte yandan, merkezîyetçilik, bazı kabilelerin imparatorluğun çöküşüne kadar önemli ölçüde özerkliği koruyacak şekilde hala eksikti (Thompson, 1990:431).

1829'da, kadınlar ve erkekler arasındaki sınıf, statü, etnik, dini ve mesleki farklılıkların korunmasını kaldıran bir Kıyafet Kanunu kabul edildi (Quataert, 2004:109-110). 1830 dönemi Osmanlı Devleti'nin yargı sistemini değiştirerek, tüm ülkede yargı birliğini sağlamaya yönelik çabalarını sürdürdüğü yıllardır. Hukuk alanındaki çabalar, İmparatorluktan «ulus devlet»e geçiş süreci olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla yaşanan sorunlar yargıya da yansımıştır (Karakoç, 2012:291-292). 1839'da eşitliğe varmasıyla, Gül Bahçesi Kanunu ortaya çıktı. Bu meşhur hukuk genel olarak Tanzimat'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun reform döneminin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu yasa ile amaç, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, zengin olsun ya da olmasın tüm konularda asimetriyi sonlandırmak ve adaleti sağlamaktır. Yasa, yolsuzluğu ortadan kaldırmak, vatandaş hakları ve sorumluluklarını vermek için bir dizi özel önlem aldı. 1856'da, bir emperyal kararname (Hatt-i Hümayun), herkes için eşitliği teşvik etme taahhüdünü yeniden teyit ederek, resmi pozisyonlara erişim de dâhil olmak üzere tüm konularda toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için devlet okullarını genişletme gereğini vurguladı (Quataert, 2004:110).

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın reform programları çeşitli nedenlerle Batı'yı esas almıştır. Yapılan hukuku düzenlemelerin hemen hiç biri, bir Doğulu yabancı'nın hukuku düşünülerek getirilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, kadınlar da dâhil olmak üzere vatandaşlara hakların verilmesinde bir liderdi. Ne Fransız Bildirgesi ne de Amerikan Bağımsızlığı Bildirgesi'nde, kadın hakkında gelecekteki siyasi sahnede açıklanan değişikliklere değinilmemiştir. *“Kadınların eğitimi, modernleşme süreçleri ve kadın toplumsallığının gelişmesi Tanzimat'la başlar. Bu dönemde kadın konusunda risaleler, kitaplar yazılmıştır. Tanzimat yıllarından sonra kadınlar "modernleşmenin sağlayıcısı görülmüş ve batı kültürünün aktarımcılarından olmuştur. Kadın hakları ile ilgili çağdaş hukuki düzenlemeler de bu dönemde başlamıştır”* (Gündüz, 2010:52).

Kademeli olarak, ebeveynler kızlarının örgün eğitim almasını sağlamaya başladı. Daha ayrıcalıklı kızlar özel okullara devam ederken, ortalama sosyal statüye sahip olanlar resmi okulların kadın hareketliliğini arzu etmeye başladı. Zaten 1840'lı yıllarda, okul çağındaki kızlar kamu eğitiminden belli bir düzeyde eğitim almışlardır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda, üç kızdan biri resmi eğitime katılıyordu. Bununla birlikte, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre öncesine kadar, ortaokullar sadece erkekler için kalmıştır. Kadınların orta öğretimden dışlanması sonucunda kamu hizmetlerine girebilecek az sayıda kadın vardı. Bunların çoğu resmi kadın okullarında ve Güzel Sanatlar Okulu'nda öğretmenlerdi. Dini, askeri ve sivil yönetim hizmetleri hala erkekler için ayrılmıştır.

Eşitlik vaadi ile Osmanlı devleti, Rus yanlısı ayrılıkçı hareketlerin sarstığı Balkan-Hıristiyan halklarına karşı topyekün hareket etmeye ya da sadık kalmaya çalıştı. Osmanlılık ideolojisi -tüm Osmanlı erkekleri için eşitlik- o zamandan beri imparatorluğun temel politikası olmuştur. 1878'den sonra, bu anlamda odak aynıydı, ancak Müslümanların haklarında olumlu bir değişim oldu. Bu ışık iletimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının bir özelliğiydi. 1878'de Berlin Antlaşması gerçekleşti ve Osmanlı, Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunu kaybetti. Bu kayıptan sonra, imparatorluk yüzyıllardır ilk defa ağırlıklı olarak Müslüman bir nüfusa sahip oldu (Quataert, 2004:110-114).

Berlin Kongresi sırasında, Çar, Türkiye'den alınan toprakların çoğunu geri vermek zorunda kaldı; Teselya Yunanistan'a teslim edildi; Bosna-Hersek Avusturya kontrolündeydi. Yedi yıl sonra, Bulgarlar doğudaki Rumeli ilini ilhak etti ve 1908'de Bulgaristan'ın bağımsız krallığını kurdular. Bu son ayrılık, Türkiye'nin kendisinin bir milliyetçilik dalgası tarafından sarsıldığı yıl içinde gerçekleşmiştir. Bir süreliğine aydınlanmış vatandaşlar, padişah yönetiminin zayıflığı ve yetersizliğiyle giderek tiksindiler. Her sene, İngiltere ve Fransa'daki üniversitelerde okuyan öğrenciler arasında, ülkenin Batı bilimi, vatanseverlik ve demokrasi fikirlerinin ortaya konmasıyla güncellenmesi gerektiğine dair artan bir inanç vardı.

Genç Türkler olarak bilinen bir topluluk ortaya çıkıp 1908'de sultan anayasal bir monarşi düzeni kurmak zorunda kaldı. Sultan Abdülhamid ertesi yıl görevden alındı ve onun konumu, seçilmiş meclise karşı sorumlu oldukları 5. Mohammed tarafından ve bakanlar elindeydi hükümetin otoritesini işgal ettiler. Ne yazık ki, bu devrim imparatorluğa Türk olmayanlar için ekstra özgürlük vermedi. Aksine, Genç Türkler, padişahın tüm Hıristiyanlarını otomanize etmek için güçlü bir hareket başlattı. Aynı zamanda, devrimden önce gelen ve ona eşlik eden rahatsızlıklar, daha fazla parçalanma yolunu açmıştır. 1908'de Avusturya, Bosna-Hersek'i fethetti ve 1911-1912 arasında İtalya, Trablus'u ele geçirmek için Türkiye'ye karşı bir savaş başlattı (Burns, 1941:230).

1912'de Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan Rusya'nın teşvikiyle Makedonya'nın fethi için Balkan Birliği'ni kurdu. Savaş, Ekim 1912'de başladı ve iki aydan kısa bir sürede Türk direnişi tamamen ortadan kalktı. Sonra ganimetlerin bölünme sorunu geldi. Düşmanlıkların patlak vermesinden önce müzakere edilen gizli anlaşmalarla Arnavutluk, Sırbistan'ın yanı sıra Batı Makedonya'nın cömert bir dilimine de söz vermişti. Ancak Sırp iktidarındaki herhangi bir artıştan korkan Avusturya, barış konferansına müdahale etti ve Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olarak tanınması için İngiltere ve Fransa'nın desteğini aldı.

Sırlara, bu son su damlasıydı. Habsburg hükümetinin, en azından batı yönünde, genişleme çabalarını sistematik olarak engellemeye istekli olduğu görülecektir. O zamandan beri Sırbistan'daki ve Avusturya'nın komşu eyaleti olan Avusturya karşıtı ajitasyon daha da kızgınlaştı. Her ne kadar Sırlar Bulgarları Makedon'daki fetihlerinin bir kısmını bırakmaya zorlayabilseler de bu durum Arnavutluk'un kaybettiği tazminatın telafisi için yeterli değildi. Mart 1915'te Fransa'nın Alsace ve Lorraine'i kurtaracağı ve Ren nehrinin sol bankasını izleyeceği, İngiltere ve Fransa'nın Afrika'daki Alman kolonilerini paylaştığı, Rusya'nın Konstantinopolis ve Alman ve Avusturyalı Polonya'yı ele geçireceği kararlaştırıldı. Aynı yılın Nisan ayında İtalya, Müttefiklerin yanı sıra Trieste Körfezi, Güney Tirol ve Dalmaçya'nın bir parçası olan Avusturya ve Türk topraklarına girme sözü verdiği savaşa girmeye başladı. Daha sonra Ermenistan'ı Rusya'ya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanının büyük kısmının İngiltere ve Fransa'ya ulaştırılması için anlaşmalar vardı, Japonya'ya teslimat, Çin'deki Alman imtiyazları ve ekvatorun kuzeyindeki Alman okyanus adaları.

Bu antlaşmaların Rusya'da devrim olmadan ne kadar süre gizli kalacağını söylemek imkânsız. Kasım 1917'de iktidara karar verildiğinde, Bolşevikler savaşı her açıdan itibarsızlaştırmaya yöneldiler (Burns, 1941:400). Bu da Türkleri Asya'da yenilmekten kurtardı ve onlara geçici olarak yeniden nefes aldırdı (Kinross, 2012:1269). Hesapların Türkiye ile son ayarlanması, olağanüstü koşulların sonucuydu. Gizli anlaşmalara göre, Rusya Konstantinopolis ve Ermenistan'ı alırken, Türkiye'nin geri kalanı İngiltere ve Fransa arasında bölünecektir. Ancak Bolşevik devriminden sonra Rusya'nın savaş bölgesinden çekilmesi ve İtalya ile Yunanistan'ın taahhütlerini yerine getirme talepleri, başlangıç planında önemli bir değişikliğe neden oldu.

1920 yılının Ağustos ayında, Paris yakınlarındaki Sevr'de sultan hükümetine teslim edilen bir anlaşma imzalandı. *Sevr Antlaşması, suçlanan Türkler için özel bir mahkemenin kurulmasını öngörmektedir* (Gürkan, 2015:86). Ermenistan'ın bir Hıristiyan cumhuriyeti olarak örgütlenmesi gerektiği kabul edildi; Türkiye'nin Avrupa topraklarının çoğu Yunanistan'a teslim edileceği notu düşüldü; Filistin ve Mezopotamya bir İngiliz nüfuz alanına dönüştürülecek; Suriye Fransa'ya verilecek ve güney Anadolu, İtalya'nın nüfuz alanı olarak ayrılabilirdi. Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan sadece Konstantinopolis şehri ve Küçük Asya'nın kuzey ve orta kısımları kalmıştır.

Müttefik kuvvetleri tarafından sindirilen Sultan hükümeti, anlaşmayı imzalamayı kabul etti. Ancak Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da örgütlenen ve Türk milliyetçilerinden oluşan devrimci bir hükümet, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını durdurmaya karar verdi. Kemal'in askerleri haritadaki Ermenistan Cumhuriyeti'ni gezdi; Anadolu'da savaşları kazanarak İtalya'dan alınıp Yunanistan'a atfedilen Türk-Avrupa topraklarının çoğunu fethetti. Sonunda, Kasım 1922'de, Kemal'in askerleri Konstantinopolis'i işgal etti, padişahı tahttan indirilip cumhuriyeti ilan etti. Müttefikler barış anlaşmasının doğrulanması konusunda anlaşılabilir. 1923'te İsviçre'nin Lozan kentinde, Türklerin fethettikleri tüm toprakları elde etmelerini sağlayan yeni bir anlaşma imzalandı. Eski Osmanlı İmparatorluğu'na kıyasla önemli ölçüde azalmış olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti yaklaşık 780.000 kilometre kare ve 13 milyonluk bir nüfusa sahipti (Burns, 1941:403).

4. MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRKİYE

4.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Olaylarının Gelişmesi

Kaya'nın tezi Türkiye'nin hem uygarlık açısından hem Hıristiyanlıktan hem de İslam'dan Batı ve Doğu'dan farklı bir vaka olduğunu iddia ediyor (Kaya, 2004:3-4). Kaya Türk modernleşmesinin kendine özgü niteliğini vurgulamasına rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nda yenileşme olaylarının gelişmesi Batı'dan etkilenerek meydana gelmiştir. Avrupa'dan bağımsız bir modernleşme fikri, modernleşme ortaya çıktığında ve Batı Avrupa'dan diğer toplumlara yayıldığında gelişti. Zaman içinde modernleşme ve melez eklektik modernizm süreci kendi dinamiklerini dönüştürdü ve geliştirdi. Türkiye, modernleşmenin eklektik ve melez biçimlerinin önemli bir örneğidir (Kaya, 2004:1-73).

Osmanlı Devleti için "Klasik Dönem" olarak nitelenen 1300-1600 yılları arasında etkin olan güçlü ekonomik sistem sayesinde, imparatorluğun yönetici sınıfı, hem sürekli savaş kazanmayı başardılar hem de halkın yüksek bir refah düzeyinde yaşamasını sağladılar. İyi idare olunan bir toprak rejimi, kabul edilebilir ölçü ve usullerle toplanan vergiler, canlı ve etkin bir ticari hayat, güçlü Osmanlı sisteminin vazgeçilmez özelliklerindendi. Toplanan gelirleri akılcıca yönetmek ve gerekli alanlarda harcamak bu dönemde yine ustaca yapıldı. Dolayısıyla, devlet ekonomik gücüyle halkına refah sağlarken, başardığı yönetim ve örgütlenme sistemiyle savaş ve barış dönemlerinde yapacağı harcamalarda sıkıntı çekmemiştir (Bayrakdar, 2015: 21-22).

Cumhuriyet'in 1923'te kurulması, Batı'nın değerlerinin Türkiye'den terk edilmesi anlamına gelmiyordu. Rejim, Türk toplumunun Batı ile olan modernleşme yolunu izlemeye devam etti. Türk modernleşmesi ilk olarak askerî alanda ortaya çıktı. Çünkü Osmanlı Devleti yaptığı savaşları kaybetmeye başlamıştı. Osmanlı'nın bu askerî yenilgileri ordunun modernleşme eksikliği olarak yorumlandı. Bu anlamda Osmanlılar, askeri yenilgi sorununu ordularını modernize ederek çözmeye çalıştı. Batılı teknikleri öğrenmek ve onları Osmanlı Devleti'ndeki meslektaşlarına aktarmak için gençleri Avrupa akademilerine gönderdiler. Sonunda gençler geri döndüklerinde bu bilgiyi meslektaşlarına aktardılar. Yavaş yavaş modernleşme askeriye'den diğer sosyal alanlara geçmeye başladı. Böylece Tanzimat

Dönemi'nde (1839) birçok alanda somut sonuçlara ulaşılan uzun bir reform süreci yaşandı (Quataert, 2004:105-112).

Yenileşme tarihinin tarihi temellerini anlamak ve yorumlamak açısından bir zamanlar üç ayrı kıtaya uzanan görkemli topraklarıyla dünya devleti kimliği kazanan, çağına göre ileri bir yöntemle idari, mali, eğitim ve vergi sistemi kuran ve fakat zaman içinde çağdaşı Batılı devletlerinden geri kalan Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda ve onu izleyen dönemde bozulan ekonomisi ve Avrupa Ekonomisi ile rekabet edemez bir hal alan ekonomik ve mali yapılanması incelenmesi gereken son derece önemli bir konudur. Tarih bize göstermektedir ki, güçlü bir ekonomi ile genelde başarılı olan devletler, sosyo-ekonomik ve politik yapıları bozulunca Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi bir çöküş gözlenmekte, sonuçta da ne savaş alanlarında ne de sosyo-kültürel alanlarda olamamaktadırlar (Bayrakdar, 2015:21). Akşin'e göre, klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü olduğu dönem 1450-1550 yılları arasındadır (Akşin, 1997:13). Osmanlı modernleşme sürecinin özünde askerî tedbir sorunu yatmaktadır (Mardin, 1998:153-154).

“Karlofça –Karlowitz– (1699) ve Pasarofça –Pasarowitz– (1718) antlaşmaları ile Osmanlı imparatorluğu toprak kaybediyor, bu ise idarecileri telaşlandırıyor, durumun düzeltilmesi için çareler aranmasına sebep oluyordu. Bunun sonucu olarak, yenileşme hareketlerinin öncelikle askerî alanda gerçekleştirildiğini görüyoruz” (Kurnaz, 1991:3). Böylece Batı'ya yönelen modernleşme süreci orduda başladı ve Osmanlı idaresine ve kamu hizmetlerine yansıyan yönetimin modernleşmesine kadar askerî bölgelerden devam ederek genişledi. Askerî reformlardan sonra, ikinci aşama temel olarak Osmanlı halkını birleştirmek için tasarlanmıştı, ancak imparatorluğun ekonomik bağımlılığı, kendi ülkelerinin korunması altındaki azınlıklar nedeniyle bu arzunun gerçekleşmesini engelledi. Sadece Batı teknolojisini mi benimseyeceklerini mi yoksa Batı ideolojisini mi devralmaları gerekip gerekmediğini tartışıyorlardı. Bu bağlamda, Osmanlı imparatorları oraya kayıtlı olan teknolojik gelişmeyi değerlendirmek için Batı'ya diplomat göndermeye başladılar.

Uzun süredir *“Türklerin bilgi için Avrupa'ya dönme istekliliği esas olarak savaş sanatlarında idi. Osmanlıların daha on dördüncü yüzyılda ateşli silahları kullandıkları hakkında bazı şüpheli atıflar vardır”* (Lewis, 1993:44). 1600'lü yılların başında ordu öğrencilerini, bir kez eğitildikten sonra gelip meslektaşlarını öğreteceklerini umarak Batı'ya gönderdi. *«1720 yılında da Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'yi elçi olarak Fransa'ya gönderen Damat İbrahim Paşa, Çelebi Mehmet Efendi'den oradaki bayındırlık araçlarını ve bilimi inceleyerek bunlardan uygulanabileceklerin yazılmasını istemişti»* (Uyanık, 2006:28).

Avrupa'ya gönderilen diplomatlar önemli farklılıklar buldu. Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha hızlı geliştiriliyordu. Büyükelçiler ve diplomatlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yıllık kitabın yayınlanmasının bir gün Avrupa'da gerçekleşeceği konusunda uyardılar. Buna ek olarak, Avrupa, milliyetçi duyguları kendi sınırlarında yatıştırmak için Osmanlılar tarafından benimsenmesi gereken diğer ideolojik unsurlara da sahipti. Batı'ya yaklaşmak için bütün bunların başarılması gerekiyordu. Ulaştırma ve iletişim geliştirilmeli ve kamu makineleri kamu hizmetlerinin bürokratikleşmesini gerektiren yeni taleplere göre yeniden şekillendirilmelidir. Steinhaus'a göre,

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan bu yana Avrupa devletleriyle ilişki halindeydi. Ancak bu ilişkiler yalnızca politika ve askerlik alanlarını kapsadığından, sıkı bir bağlantı sağlamamaktaydı. İmparatorluğun ilk zamanlarında Avrupa bilimi, edebiyatı ve felsefesi Osmanlılarca hemen hemen hiç bilinmezdi. Ortaçağ'ın bitiminden sonra teknik buluşların Avrupa'dan alınmasına rağmen, bu “maddi olmayan ithalat” yalnız askerî sektörün işine yarıyordu (Steinhaus, 1995:26).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı devlet kurumları, devletin modernleşmesiyle ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlarla örtüşüyordu. Başlangıçta, reformların çoğu, kurumun, özellikle de devletin hayatta kalması için çok önemli olan ordudaki mevcut mevzuatın yayılmasıyla yürürlüğe girmiştir. “*Yükselme devrinde, Osmanlılar kendi uygarlıklarını Batınkinden üstün saymışlardır. Bu dönemde Batının bir "model" olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır*” (Fidan; 2011:117). 17'nci yüzyılda birtakım teknik usullerin kopya edilmesi ve bazı devlet imalathanelerinin faaliyete geçmesi, sadece Türk silahlı kuvvetlerini modern araçlarla donatmaya yetiyordu. Teknolojinin duraklaması da böylece fark edilmiyordu. Buna karşılık 18'nci ve özellikle 19'uncu yüzyıllarda, işlenmiş ürünlerin sadece kopya edilmeleri, artık Avrupa'nın bilimsel ve ekonomik düzeyine erişmeye yetmez olmuştu. Çeşitli silahların ve buhar makinelerinin yapımı, ancak çok yönlü bir araştırma sistemiyle gerçekleştirilirdi (Steinhaus, 1995:28).

“*Osmanlı ilk defa olarak Batı'yı küçümsemeyi bırakıp, bilakis onları kılavuz ve hoca olarak görmeye, dillerini öğrenmeye ve kitaplarını okumaya başlamışlardır*” (Fidan, 2011:118. *Osmanlı-Avusturya savaşlarının sonunda, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında yenilgisinin resmen kabulü olarak yorumlanmıştır. Osmanlılar, yükselme devrinin zaferleri arasından, çoğu zaman da küçümseyerek baktıkları Avrupa'nın, Doğu dünyasını geride bıraktığını ilk önce savaş meydanlarında anladılar. Bu tarihten itibaren, Osmanlı yönetici eliti ve bilim adamları arasında “devlet-i ebed-müddet”in geleceğine dair endişeler belirmiş ve buna bağlı olarak yeni arayışlar ortaya çıkmıştır* (Uyanık, 2006:28).

Karlofça Anlaşması, Osmanlı Devletinin askerî kudretinin zayıflığını ortaya koymuş, bilhassa orduda batı teknik ve usullerine göre değişiklik yapmak gerektiğini göstermiştir. On altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Osmanlı idare kurumlarının düşüşü vardı Bu düşüşe cevap vermek için, politik güç on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren merkezileşmeye doğru yöneldi.

4.1.1. Sultan II. Mahmud Dönemi - (1808-1839)

Mahmut döneminde, devletin güçlenmesiyle merkezileşme olumlu sonuç verdi. Son olarak, kendisinden önce gelen reformcuların kötü deneyimleri göz önünde bulundurulduğunda 2. Mahmud, yeniçeri askeri yeniliklere karşı bir odak noktası haline getirdi. Bu piyade sistemini ortadan kaldırdı ve III. Selim döneminde ortaya çıkan modern askeri birimleri yarattı. 1836'da yeni kurumların kurulması yoluyla devlet işlerinin yürütülmesinde yeni bir anlayış gerektiren sesler ortaya çıktı. Öncelikle, Kamu Hizmetleri Bakanlığı ve daha sonra Dışişleri Bakanlığı dışişleri görevi görmeye başladı. Islahat Fermanı, hükümet politikasına önemli tepkilere neden oldu (Quataert, 2004:110-114). Gelecek Türk düşünürlerin çoğunluğu, ekonomik kalkınmada bu farklılığı Batı'ya verilen imtiyazların bir sonucu olarak gördüler. Cevdet Paşa gibi geleneksel sistemlerin savunucularından gelen cevap daha sistematik bir şekil aldı. 1870'lerden sonra, Batılılaşmanın parça parça olarak alınamayacak bir bütün olduğu yönünde yaygın bir fikir vardı (Mardin, 2004:14-15).

4.1.2. Tanzimat Dönem (1839-1876)

Derken, Sultan II. Mahmud, 1839 yılında öldü. Onca yeniliğin altına imza atmış olan sultanın ölümü, değişimin önünü tıkayamadı; çünkü onun yerine geçen oğlu Abdülmecit, tıpkı babası gibi yenilik ve dönüşüm yanlısıydı. Yeni sultanın ilk icraatlarından biri, daha babası zamanında hazırlanmış olan bir belgeyi 1839'dan imzalayarak, Osmanlı Devletinde yeni bir dönemi başlatması oldu. Belge, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” adını taşıyordu. Belgeyi, dönemin Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa Hazırlamıştı. Belgeyi kaleme alan Reşit Paşa,

metni Gülhane Parkı'nda okudu. Fermanı, Osmanlı Devleti'nde bu tarihten sonra başlayacak köklü değişimin nitelikleri konusunda izler de taşıyordu (Arı, 2011:120-121).

Geniş anlamıyla, Osmanlı devlet yapısında ve devlet -toplum ilişkilerinde yapılan düzeltmeleri ifade eden Tanzimat, kimi yazarlarca 3. Selim ve 2. Mahmut reformlarını da kapsar. Dar anlamıyla ile Tanzimat 1839 Gülhane Hatt-i Humayunu'yla başlayıp, bundan sonra 1856 tarihli Islahat Fermanı'yla 1870'li yılların ortalarına dek süren bir dönemdir.

Eski padişahın zamanında Londra'ya yollanan Reşit Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a 12 Ağustos 1839 tarihli bir muhtıra vermişti. Bu muhtıra, Mısır Valisi Mehmet Ali'ye karşı Osmanlı devletinin Rusya'dan askerî yardım sağlamış olmasına karşılık, Britanya devletinin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü desteklemesini sağlama amacıyla yapılan görüşmeler dolayısıyla verilmişti. Reşit Paşa, Fransızca yazılan bu muhturada düşündüğü reformu üç sözcükle özetleyerek, bir "système immuablement établi" gerçekleştirmek istediğini söylemişti (Berkes, 2002:213-214).

Tanzimat döneminin başlıca özelliklerinden biri Tanzimat reformlarının Padişah'tan değil, az sayıda ancak etkili devlet adamlarından gelmesi ve bunlar tarafından yürütülmesiydi. Bu devlet adamların en ünlüleri Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa'ydı. Tanzimat'ın diğer özelliği de, Osmanlı devlet sistemine ilişkin düzenlemelerde, dış etkenlerin rolünün belirginleşmesiydi. Bir başka özellik de ilk kez, geniş kapsamlı bir reform programının getirilmiş olmasıydı. *"Bu dönemde bir ilerleme olarak tanımlayabileceğimiz yan, dışişleri müstesna olmak üzere, bütün bakanlıklara bağlı sürekli meclisler kurulması ve bunların zamanla birer yasama organı durumuna gelme eğilimi göstermeleridir"* (Berkes, 2002:219).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839 deklarasyonunda yansıtılan emperyal milliyetçilik fikrini çimentolamaya izin verdi. Ulusal bir bilinç oluşturmak için Osmanlı İmparatorluğu kültüründe yer alan çok sayıda birim ile idari, yasal ve ekonomik önlemler gerçekleştirilmiştir (Mardin, 2004:11). Yeni bir ulusal eğitim sistemi, yeni bir yargı mekanizması, bir model olarak Batı ile yeni bir yönetim sistemi tasarlandı. Birçok Avrupa ülkesiyle ticaret anlaşmalarının engellenmesine neden olan tarım ve sanayi politikalarında Osmanlı çıkarlarını savunmak ve korumak için yenilenmiş bir ilgi vardı. Aynı zamanda, eski Osmanlı değerlerini yok ederken kıyafetler, ev eşyaları, para kullanımı, evlerin tarzı, kişilerarası ilişkiler Avrupalı oldu. 1860'larda Osmanlı değerlerinin bu yıkımı muhafazakârlar tarafından ciddi biçimde eleştirildi. 1860'larda bu eleştirilerin ortaya çıkmasında belki de en etkili gelişme, 1856'daki Islahat Fermanı adını verdiğimiz organik belgenin ilanıydı.

4.1.3. I. Meşrutiyet (1876-1909)

Batının fikirlerinin tam olarak anlaşılmaya başlandığı bir devre, 2. Abdülhamid'in zamanıdır. Bunun nedeni, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil konuşanların yükselişi gibi, padişahın Batı'yı doğru bir model olarak ele geçirmesidir. *Otuz dördüncü Osmanlı padişahı Sultan 2. Abdülhamid, "Batılılık"ı, Batı'nın tekniği, idari sistemi ve özellikle askeri örgütü ve eğitimi olarak anlar. Ayrıca, kendi aralarında İslam'ı güçlendirmeye çalışıyordu. Bu amaçla Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş ve okullarda deneyimli bir kuşak elde edilmiştir* (Boztaş, 2017:47-48). Batılılaşmanın güçlü olduğu düşünülürse, eski dini değerlerin sadece ulusal güç kadar önemli olduğu inancını arttırır (Mardin, 2004:15). Nitekim 2. Mahmut'a, reformun önünde bir engel olarak görülen yeniçerilerin kaldırılmasıyla, düzenli ve iyi eğitilmiş bir ordu kurmak mümkün oldu. *Açıkça evkaf idaresindeki mevcut anarşiye son vermek ve onların hepsini tek bir yetki altında toplamak niyetiyle yeni bir Evkaf Müdürlüğü (daha sonra Nezareti) kurdu ve mevcut daireleri onun içine aldı»* (Lewis, 1993:94).

2. Mahmut, devletin ticari kuruluşlara, kamusal alanlara ve kendi örgütleri gibi tarım sektörlerine doğrudan bakımını teşvik eden daha önemli reform hareketlerine başladı. Böylece, bu reform yeni bir örgütsel yapının ortaya çıkmasına katkıda bulunacaktır. Yeni kurulan delegasyon ve denetçilerle birlikte, merkezi organizasyonun yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Osmanlı idaresinin geleneksel örgütlenmesindeki idari çalışma, Sadrazam, Başsavcı, Maliye Bakanlığı, Sultan ve orduyu içeren bir Konsey (Divan-ı Hümayun) tarafından yürütülmüştür. Ancak on sekizinci yüzyıl siyasi örgütlenmenin bozulmasından etkilendiğinde, Konsey bu işlevi yerine getirememiştir. Divan-ı Hümayun yetkilileri yavaş yavaş Büyük Vizâd'dan geçerek Devlet'in iç ve dış işlerini denetleyerek kullandılar. Zamanla, bazı bürokratlar dışişleri yönetme rolünü üstlendi.

Böylece padişahın mutlak anlamda kendi adına çalışması yetkisine sahip olan Sadrazamın konumu değişmişti. Şimdi Sadrazam devlet konseyi tutan sembolik bir memurdu. Osmanlı merkezî dolabının yapısı, en başından beri modern ve işlevsel bir karakter kazandırmak için yeniden üretilmiştir. Daha sonra, baş yönetici, kurulan bakanlıklar arasında işbirliği ve iş koordinasyonu sağlayacak üst düzey bir makam olurdu. Reformların amacı, uzmanlaşma kazanmak ve devlet işlerinin etkinliğini arttırmaktı. Merkezi yönetimin oluşturulmasındaki en önemli adımlardan biri, geleneksel ücret ödeme sistemini daha verimli bir yöntemle değiştirmektir. Bu yeni sistemde devlet, merkezi hazinesinden kamu görevlilerine maaş ödemeye başladı. 1839 kararıyla, kapsamlı reformlar yapıldıkça Osmanlı bürokrasisi güçlendi. Devlet bürokratikleşmesinin sonucu cirodaki artıştır. İmparatorluk boyunca belgelere cevap verme ihtiyacı da yazışmaların doğasını değiştirdi. Resmi belgelerin dili ve stili, merkezi kararın uygulanabilirliğini sağlamak için standartlaştırılmıştır (Burns, 1941:132).

II. Mahmut, Şefaat Meclisi'nden farklı niteliklere sahip üç ayakta komite oluşturdu. İlk komite 1826'dan beri başlatılan askeri reformları yürütmek için görevlendirildi; ikinci komitesi, Sadrazam'a tavsiyede bulunmaktan sorumluydu ve üçüncü komite ise, üç temel direğe dayanan modern ve hızlı bir merkezi devlet kuracak olan 1839 sayılı karnamenin hazırlanmasından sorumluydu. İlk prensip, bütün Osmanlı vatandaşları için merkezi devletin sorumluluğu ile ilgilidir; ikinci olarak, finansal ve ekonomik yapının yeniden düzenlenmesi; üçüncü olarak, askeri hizmet yükümlülükleri (Quataert, 2004:110-114). Bu üç temel unsur, gerçekte imparatorluğun tüm kurumlarının yeniden incelenmesini gerektiren kapsamlı reformlar gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan farklı diller, dinler ve milletlerdeki bu temel değişimin arkasındaki ideoloji, Osmanlılık fikrinin etrafında birleşebilirdi. Bu fikrin, yukarıda bahsedilen üç ilkeyi uygulayacak merkezi bir modern devlet yönetiminin kurulması için gerekli olduğuna inanılmaktaydı. Yansıtılan değişikliğin, eşit ve adil Müslüman ve gayri Müslim işleri yansıtması bekleniyordu. Kısacası Tanzimat-Fermanı, eşit Osmanlı vatandaşlarını temel hak ve görevler açısından gören bir modeldi.

4.1.4. II. Meşrutiyet Dönemi – (1908-1918)

Yakınçağ Türk tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet, daha önceki yenileşme ve modernleşme çabalarının devamı olarak algılanmalıdır (Birecikli, 2008:212). II. Meşrutiyet'in döneminin 1905'te açılmasından önce, modern bir medeniyette geleneksel değerlerin korunması sorunu ortaya çıktı. Osmanlıların, Japonlar gibi, Batı'nın tekniği ile kendi değerlerini kurup kuramayacağı sorulmuştur. Böylece, 1908 ve 1918 arasında, Batı'nın taklit edilmesine karşı çıkan bir İslami hareket vardı. Osmanlıların Batı'yı doğru bir seçim yaparak gerçekleştirdikleri bazı yönleri vurguladıkları ve bazılarını arka plana ittikleri söylenebilir. II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı toplumu-özellikle Türk toplumu-için bir arayış dönemi niteliğindedir (Mardin, 2004:15-16).

1909-1916 yılları arasında yapılan sekiz anayasa değişikliği ile ifade özgürlüğü gibi bazı haklar güvence altına alındı. Sansür yasaklandı ve padişahın gücü azaldı. Hükümet, Meclis'in faaliyetlerinden sorumluydu ve Meclis Başkanı, bu hakların önceden Sultanın olduğu günlerin aksine, Meclis üyeleri tarafından seçildi. 1909 Anayasa değişikliği, 1912 Ekim'inde başlayan Trablus ve Balkanlar'daki savaş nedeniyle uzun sürmedi. Diktatörlük tarafından izin verilen tek parti olan Birlik İlerleme Partisi, herhangi bir demokratik tartışma olasılığını engelledi. 1914 ve 1916'daki anayasa değişiklikleri, meclisi sökme yetkisi olan Sultan'a daha fazla güç verdi. Osmanlı devlette, ahlakı bozulma ile birlikte müesseseler de yozlaşmaya başladıkça, gösterilen tepkiler ve aranan çözümler de Roma zamanındakiler ile benzerlik göstermektedir. Iustiniannus, klasik devirdeki o gömlekli günlere dönmenin yolunu, o dönemin hukukunu tekrar geri getirmekte bulmuştu. Osmanlı Devleti'nin de son dönemlerinde sık sık, en gelişkin ve ileri zamanlardaki İslam hukukuna dönme önerileri gündeme gelmiştir. Her iki imparatorlukta da, bu hareketler biçimsel olmaktan öteye geçememiş ve siyasal çöküşü engelleyememiştir.

4.1.5. Mustafa Kemal

Mustafa Kemal askeri direnişin lideri olarak ortaya çıktı ve Kemal'in halkının düşmanları yenmesini sağlayan diplomasisi: Rumlar ve Ermeniler. Bunu yaparken, onları silahla zorla yenmişti. I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı İmparatorluğunun yenilmesi, iki ayrı savaşta Türklerin zaferi tarafından izlendi: Ermenilere karşı kısa bir askeri kampanya ve Yunanlılara karşı uzun süren bir savaş. Modern Türk ulus devletinin kurucu antlaşması, General İsmet Türk tarafında barışı güvence altına almış olan Lozan'dı. Kemal'in zaferi, imparatorlukların halkları artık isteklerine karşı yönlendiremediğini ve gelişmiş ülkelerin çıkarlarının gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarıyla uyumlu olduğunu gösterdi. Yerli eleştirmenler Batı'ya meydan okumak isteyen Mustafa Kemal'in, ülkesi için Batı ile en iyi işbirliği yapabileceğini gördü.

Daha sonra Atatürk olarak bilinen Mustafa Kemal, 12 Mart 1881 yılında kuzey Yunanistan'da Selanik şehrinde doğdu. *1881 yılında Selanik'te dünyaya geldiği vakit Osmanlı İmparatorluğu dağılma aşamasına girmiş bulunuyordu* (Karal, 1998:4). Gümrük memuru ve müreffeh odun satıcısı olan babası Ali Rıza Bey öldüğünde, Mustafa Kemal hala gençti. İlk önce geleneksel bir dini ilham okuluna katıldı ve daha sonra Mustafa halk eğitimine geçti. Kemal takma adını aldığı Manastır Lisesi'nden mezun olduktan sonra 11 Ocak 1905'te İstanbul Harp Akademisi'nde 1. Kaptan rütbesiyle mezun oldu. Şam'a gönderilen bazı arkadaşlarıyla birlikte "(Vatan ve Hürriyet" adında gizli bir örgüt kurdu (Erickson ve Hook, 2013:6). Bu gizli dernek, Sultan rejiminin despotizmine karşı mücadeleyi sürdürmek amacıyla ortaya çıktı. 1909'da genç Mustafa, Sultan İkinci Abdülhamid'i deviren hareketin bir parçasıydı. Mustafa Kemal'in askeri kariyeri, Arnavutluk ve Trablus'ta olduğu gibi, efsanevi kahramanlığını İmparatorluğun en ücra köşelerinde kanıtladığı için kayda değer bir artış gösterdi. Dahası, I. Dünya Savaşı sırasında (1914-18) efsanevi şöhret kazanan tek Osmanlı komutanı oldu.

I. Dünya Savaşı'na katıldı ve savaş bittikten sonra Yunanlıları eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarından kovdu. 1915'te savaşın zirvesinde Kemal, İngiltere'nin Galipoli'ye iniş girişimini engelledi ve ardından Suriye'de Türk ordusunu örgütledi (Erickson ve Hook, 2013:51-52). Aynı yıl, başarılı bir zaferin ardından nihayet işgalcileri kovarak ulusal bir kahraman oldu. 35 yaşındayken generalliğe terfi etti ve 1916'da doğudaki iki büyük ili Türkiye sınırlarına dahil etti. İki yıl boyunca Mustafa Kemal, Osmanlı ordusunun çeşitli kollarında Komutan olarak görev yaptı. 1918'de, Osmanlı hükümetinin Müttefiklere teslim olma kararına şiddetle karşı çıktı. Mustafa Kemal savaşın sonunda bir kez olsun yenilmemiş biricik Türk komutanı oldu Kinross, 2012:1269.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşını başlatmak amacıyla, Karadeniz'in Samsun limanına indi. 1920'de Anadolu'nun bazı yerlerinde yabancı işgal lehine uyan Sevr Antlaşması imzalandı. Anadolu'daki askeri sömürgeciliği kontrol altına almak için gönderilen Mustafa, Birinci Dünya Savaşı'nda kazandığı tüm otorite ve sağlam itibarı, müttefik işgal kuvvetlerinin kovulmasına ve saltanat'ın kaldırılmasına yol açan ulusal bir kurtuluş ordusunu örgütlemek için kullandı. Saltanat, cumhuriyetçi siyasal sistem tarafından değiştirilecektir. Yeni ulusal ideolojinin kurulduğu Erzurum ve Sivas Kongresi'ni liderliğinin himayesinde gerçekleştirilmek üzere topladı. Mustafa Kemal Paşa, oybirliği ile kongreye başkan seçildi. Bekir Sami Bey ile Rauf Beyler de yardımcılıklarına getirildi. En temel kaygılardan birisi, bir İttihatçılık suçlamasıyla karşı karşıya kalmaktı. İstanbul Hükümeti bu açıdan kendilerini vurmak isteyebilirdi. Bu nedenle bir yemin metni hazırlanarak, fırkacılıktan uzak bir gayretle çalışılacağına ve İttihat ve Terakki ile bir ilgilerinin olmadığına ilişkin yemin edildi (Arı, 2011:265-266).

Atatürk için, imparatorluk olarak son bulan Türkiye, bir ulus olarak ayakta kalacaktı (Kinross, 2012:1310). 23 Nisan 1920'de, büyük Millet Meclisi açıldı, geleceğin "Cumhuriyet Halk Partisi" olan tek bir partinin (Mustafa Kemal'in partisi) varlığı ile kutlandı. İki büyük savaşta gerçekleşen Türk zaferinin ardından, Millet Meclisi, Başkomutan unvanını taşıyan Mustafa Kemal'e yüksek Mareşal rütbesini verdi. 1922'de Türkiye tamamen kurtarıldı, ateşkes imzalandı ve saltanat kaldırıldı. Temmuz 1923'te ulusal hükümet, Büyük Britanya, Fransa, Yunanistan ve İtalya ile Lozan Antlaşması'nı imzaladı. Ekim ayında, Ankara kurulacak yeni devletin başkenti seçildi. Ülkedeki çeşitli değişikliklerden sorumlu olan Atatürk 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Mustafa Kemal on beş yıllık döneminde, bir ülkenin modernleşmesini olabilecek en büyük hızla gerçekleştirdi. Bu değişikliklerden bazıları halifeliğin kaldırılması, kadınların oy kullanma hakkı ve Latin alfabesinin Türk dili yazımında kabul edilmesiydi. Bu değişiklikten önce, Türkçe Arapça karakterlerle yazılmıştır.

Eşsiz bir kararlılıkla, Türkiye Cumhurbaşkanı yeni bir siyasi-yasal sistem yarattı, laik eğitim, batı giysilerini tanıttı, ulusal sanat, bilim, sanayi ve tarımın gelişimini teşvik etti. 1934 yılında, soyadı kanunu yasal olarak kabul edildiğinde, TBMM, "Atatürk" (Türklerin Babası) adını verdi. Mustafa Kemal Atatürk böylece Türk ulusal kimliğini güçlendirme devlet ve din arasındaki sıkı ayırım yapılmış bir toplum oluşturdu. 10 Kasım 1938'de milli kurtarıcı ve modern Türk devletinin kurucusu vefat etti. 1953 yılında, cesedi Türkiye'de büyük bir türbeye devredildi (BCA: 30-1-0-0 / 5-26-9). Atatürk'ün popülaritesi sınırları aştı ve 1998'de Amerikan dergisi "Times", Atatürk'ü "yüzyılın adamı" olarak destekleyen 170.000'den fazla mektup aldı.

Erickson ve Hook'a göre, Mustafa Kemal, 20. yüzyılın en büyük muharebe komutanlarından biriydi. Orta sınıf bir aileye gelen Salonika'da 1911-12 İtalo-Türk Savaşı'nda ve 1912-13 Balkan Savaşlarında görev yapmadan önce I. Dünya Savaşı sırasında Gelibolu'da bulunan 19. Bölüğü yönetti. Sterlinli servisi Kafkasya'daki Ruslarla savaş sırasında kolordu komutanlığına terfi ettirilmesini sağladı. Savaşın bitiminden sonra Türkiye işgaline karşı mücadele eden milliyetçi güçlerin komutasını üstlendi ve Smyrna'yı işgal etmek isteyen Yunan kuvvetlerini yenerek başardı ve böylelikle Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korudu. Winston Churchill'in 'Kaderin Efendisi' olarak adlandırdığı Mustafa Kemal'in, Çanakkale'deki ve Kurtuluş Savaşı'ndaki hizmetleri ordusunun başarısı için çok önemlidir. Milliyetçi orduyu zafere götürdükten sonra, modern Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu ve Türkiye'nin ilk Cumhurbaşkanı oldu. Kinross için, *"Atatürk, yirminci yüzyılın ilk yarısını olağanüstü kişiliğiyle etkilemiş büyük bir asker ve devlet adamıydı. Onu çağının diktatörlerinden ayıran iki önemli nokta vardı: Dış politikası, sınırları genişletmek yerine daraltmak esasına; iç*

politikası ise kendi ölümünden sonra da ayakta kalabilecek bir siyasal sistem kurmak düşüncesine dayanıyordu (Kinross, 1999:14).”

4.1.6. Bürokratikleşme

Erkan Tural, kitabında ve diğer makalelerinde Fransa'nın Türkiye'nin modernleşme projesine etkisini vurguluyor. Ona göre, kurumlar ve bürokrasileri Fransız modelini köken almıştı. Tanzimat döneminde taşra idaresinin birçok bölümü de Fransız ideale uymaktadır. Bürokratlaşma, Osmanlı imparatorluğunu toprakla geliştirme aracı olarak görülüyordu. Modernleşmeyle ilgili bu vizyon, Atatürk'ün yeni bakanlıklar yaratan reformlarıyla Cumhuriyetle devam etti. Bununla birlikte, reformlar araziye geleneksel ve dini yapılardan kurtarıyordu. Batı'dan, özellikle Fransa'dan alınan fikirler de Osmanlı gibi, kolektivist eğilimler taşıyordu ve bu eğilimlerdeki toplum ve devlet algısı nizam-ı alemci Osmanlı dünya görüşüne oldukça yatkın idi (Tural, 2014).

On dokuzuncu yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğunun kapitalizasyonu, modern bürokratik idari yapıların oluşması ve arazi ile bir bağ kurulmasıyla karakterize edildi. Devlet, il teşkilatının yasal düzenlemelerinin kurumsallaşması yoluyla pazar, üretim ve toplumsal ilişkileri kontrol etmeye ve iktidarın merkezileştirilmesini sağlayan sayısız kamu hizmetlerinin örgütlenmesini güçlendirmeye başlamıştır. İl yöneticileri halkın ihtiyaçlarını garanti altına almanın bir yolu olarak araziye baktılar. Bununla birlikte, idari bürokrasinin içeriği çok sınırlıydı. İdarenin bürokratikleşmesi sırasında, yeni kamu hizmetleri alanları, yeni bakanlıklar ve toprak düzenlemeleri kuruldu. Modern Türk devleti 1839-1876 kara politikası sistemine göre güvenlik, toprak ve nüfus politikaları düzenledi.

1950'lerden sonra kara güç ilişkilerinde bazı değişiklikler oldu. Liberal ekonomik ve sosyal politikalar ile hükümetlerin alternatif tercihleri arasındaki bağlantı mülkiyetle kırmaya başladı. Bu süreç, büyük kamu yatırımlarının gittikçe bağımsız kalkınma politikaları ile yerel yönetimlere kaydırıldığı 1980'lerden beri ivme kazandı. Belediye hükümetleri on dokuzuncu yüzyıldan beri aldığı özelliklerin çoğunu kaybetmeye başladı. Kamu görevlileri, belirli sorumlulukları olan profesyonel bir gurup haline gelmiştir. Hakkı Uyar, Tural ile işbirliği yapıyor ve Cumhuriyetin ilk yıllarının iki yüzyıl önce başlayan radikal bir modernizasyon projesine yol açtığını vurguluyor (Uyar, 2014). Osmanlı İmparatorluğu döneminde ayrıcalıklı bir yere sahip olan tarım ekonomisi düştü ve kentleşme, sanayileşme ve cumhuriyetçi toplum projesinin kurumsallaşması şekilleniyordu; geleneksel ve dini seçkinler de gücünü kaybediyordu. Yazar bize Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün ve Cumhuriyetin yükselişinin etkenlerini analiz etmek için geçmişe değiniyor. Ortaçağın sonuna, deniz keşfi, yeniden doğuş, Protestan reform ve karşı reform, hümanizm ve Aydınlanma damgasını vurdu. Bu dönüşümler, Fransız Devriminin ve Sanayi Devriminin ortaya çıkmasına izin verdi.

Demokrasi bu dönemde en hırpalanan değerlerden biriydi. Dünya adım adım Nazizm, faşizm ve komünizm gibi demokrasi karşıtı uygulamaların pençesine düşüyordu (Arı, 2011:351). 1923-1946 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde oluşan baskın elit cumhuriyetçi devlet bürokrasisine odaklandı. Bürokrasinin siyasetle çakıştığı cumhuriyet öncesi dönemin birçok unsuru cumhuriyetin ilk yıllarına devredildi. Egemen seçkin halk kitleden, toplumun modernleşmesinde bir araç olarak görülen bürokrasi ile ayrıldı. Bu, Türk bürokrasisinin altın aşamasıydı, ancak bu yönetici seçkinler ve bürokratlar, tek partili sistemin sona ermesiyle üstünlüklerini yitirdiler. Siyasetçilerin verdiği kararları uygulamak için kamu yönetimini kullanan Türk bürokratları, Türk toplumunun nasıl şekillenmesi gerektiğini uygulamak için bürokratik mekanizmayı kullandılar.

Tek parti döneminde, memurlar arasında kuralların standardizasyonu gerekiyordu ve bu kurallar bürokratlar tarafından değil politikacılar tarafından tanımlandı. Politikacılar tarafından yayınlanan direktifler bürokratları resmi belgelerin özerk bir şekilde işlenmesinde

uzmanlaştırmıştır. Bunun için geçmiş Osmanlı ve Avrupa deneyimleri kullanılmışlardır. Bu uzmanlık, işbölümü, yetki hiyerarşisi, yazılı kurallar, yazışmaların tamamlanması ve resmi formaliteler gibi özellikleri içeriyordu. Bürokratik politika üç boyutta etkilendi. Birinci boyut, anayasa, yasal düzen ve gelenekler tarafından belirlenen kurumsal boyuttur. Tüm siyasi olaylar anayasa yasalarıyla sınırlıdır. İkincisi, tüm politika kurallarının konulduğu normatif boyuttur. Son olarak, güç yapıları, yaptırımlar ve tazminatların ortaya çıktığı usule ilişkin bir boyut ortaya çıktı.

Bürokrasiden etkilenen bu üç boyutta, siyasi aktörler arasındaki farklı görüşler nedeniyle çatışmalar ve fikir birlikleri vardı. Fikir çeşitliliği, liderlerine kalıcı bir güç sağlamak için mücadele eden tek iktidar partisinin (küçük partiler olsa da) (Ülgenay, 2011:85-93) gücünü sorgulayarak başladı. Bu ateşli iktidar arzusu devlet adamlarının iktidardaki normatif boyutunu kurallarını değiştirerek pekiştirmelerini sağlamıştır. «*II. Meşrutiyetin laboratuvarında boy atan siyasi parti örgütlenmeleri Cumhuriyet devrindeki siyasi örgütlenmelere zemin teşkil etmiştir. Milli Mücadele yıllarında filizlenen Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin partiye dönüştürülmesi ile kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) ise Türk siyasi yaşamının belkemiğidir*» (Ünal, 2015:112). Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokrasi, pozisyonları bireye olan güvenine göre dağıtan bir sultan şeklinde devam etti. Ancak Cumhuriyet'te, hükümet politikalarını anlama açısından yeni sivil bürokratlar ortaya çıkmıştır.

Askeri, sivil ve dini kanatların temsili, bürokratlar arasında askeri kanatların yararına yetersiz bir şekilde dağılmıştır. Askeri bürokrasi, Türk bürokrasisinin diğer kanatları için daha önemliydi. Demokrasinin ortaya çıkışı, bürokrasideki askeri kanadın üstünlüğünü ortadan kaldırmak anlamına geliyordu. Bürokrasi ve iktidarı sosyalleştiren bir araç ve bu nedenle Osmanlı döneminde yapılan sosyalleşmenin cumhuriyetin ilk yıllarına geçmesi gerektiğinden Osmanlı bürokrasisinin olumsuz yönleri de Cumhuriyete devredildi. Modernleşme ve bürokratik zihniyet, devleti cumhuriyetin modernize edici bir ajanı yapan iki büyük mirastı. Askeri ve sivil seçkinlerden oluşan bürokratik elit CHP partisini baskın bir güç ve toplum lideri yaptı. Askeri gücün devri, Reform Silahlı Kuvvetleri mensuplarının belirgin pozisyonları işgal ettiği partiye geçti. Silahlı kuvvetlerin kontrolünün sivil yönetime devredilmesi kolaydı. Reformların gerçekleştirilmesi taban temelinde ya da demokrasi yoluyla değil, halkın üzerinde empoze gücü olan ve azınlık durumundaki seçkinlerin inisiyatifıyla yapıldı.

Bu seçkinler aynı amaç doğrultusunda bir ulusun geleceğini güvence altına almaya çalışmak için Batılılaşma görevini çağırdı. Her şekilde onu kucaklayarak diğerini kucakladı. Özel sektör, ülkenin sanayileşmesini artıracak ekonomik bağımsızlığı güvence altına aldı. Türk modernleşme reformlarının, iktidar partisinin ileriye giden her şeye karar verdiği yukarıdan aşağıya yapıldığı söylenebilir. 1929'daki ekonomik krizden, krize dayanabilmekle devletçilik meşrulaştırıldı ve yöneticiler etkili bir rol oynadı. Devletin otoritesinden yararlanan tek partinin bürokratları, cumhuriyetçi reformlarını halktan tamamen izole etmişlerdir. Bürokrasi, ciama'dan kent merkezine yeniden açılan devlet reformunda en önemli kurumdu. Bürokratların% 61'i, tek parti sırasında 194 hükümet bakanının askeriydi. Sadece 11'i çiftçi ve 2'si ticari menşeli idi. Bu daha temsili olan ilk parlamentonun kompozisyonuna aykırıydı» (Güneş, 1997:81).

Elitist yapı, iktidar bürokratikleşmesini modernleşmeye giden bir yol olarak algılar. Bürokrasi daha da ileri gitti ve kamu siyasetin belirleyicisi oldu ve modern yönetim 1950 yılına kadar altın zamanını yaşadı. Kamu görevlileri toplumun en çok takdir edilen statüsünü kazanmaktı. Demokrasinin ortaya çıkmasıyla birlikte parti siyasetçileri ve bürokratlar ağırlıklarını kaybetti çünkü bazı bürokratlar seçildi. Bürokrasi, egemen bir politika oluşturma kategorisiydi ve modernizasyon için gereken reformları uygulamaya yardımcı oldu. Modern zihniyete dayalı bürokrasi, aynı kişide yoğunlaşan güçten özgürdü. Bürokratik

kurumsallaşmaya, Atatürk'ün karizmatik otoritesinin baskınlığı da eşlik etti ve bürokrasiye siyaseti bağımsız bir şekilde kontrol etmeyi başardı. Türk bürokrasisinin evrimsel özellikleri, halkın kendisini ilgilendiren değişikliklere katılmalarını engelledi. Türk seçkinleri, toplumun laikleşmesi ve modernleşmesi için politik projeyi yarattı. Bunu sağlamak için devlet baskı araçları ve otoriter politikalar kullanılmıştı. Böylece, cumhuriyetçi hükümeti halifeligi ortadan kaldırdı ve laik-milliyetçi kapsamda temelini attı. Geçmişin sosyo-kültürel yapılarının çöküşü, toplumun dönüşüm politikalarının temelidir. Devletin yapısı, siyasal rejim, vatandaşlık, medeni kanun ve birçok reform, toplumun modernleşmesini hedeflemektedir. Bütün bunlar, Osmanlı tarihinin epistemolojik bir bakış açısıyla sağlandı. Devlet bürokrasisinin üstlendiği bu modernleşme, “otoriter bir modernleşme” idi. Bu, bu modernleşmenin önemli bir özelliği idi (Kaya, 2015:546-547).

4.1.7. Çok Partili Dönemde Modernleşme

Uyar'a göre, Batı dünyasında kurulan siyasal partilerin, modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Bu nedenle, söz konusu partiler sanayileşmenin de etkisiyle oluşan modern toplumsal sınıfların /kesimlerin çıkarlarını temsil etmek durumundadır. Türkiye'deki siyasal partilerin ortaya çıkışında ise, durum tamamen farklıdır. Yani, Türkiye'deki partiler modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmamışlardır; bununla bağlantılı olarak, Türkiye'deki toplumsal kesimlerin çıkarlarını savunmak amacıyla kurulmadılar; yine bununla bağlantılı olarak onların sorunu toplumu kurtarmak değil, devleti kurtarmaktı (Uyar, 2001:15).

Demokrat Parti'nin doğuşuna yol açan iç muhalefet Mayıs 1945'te çok iyi yükseldi. 21 Mayıs'ta başlatılan bütçe müzakereleri CHP'de etkili bir iç muhalefetin varlığını gösterdi. 29 Mayıs'ta, bütçe için Başbakan Saraçoğlu'na yedi milletvekili oy kullandı. Partide ve rejimde serbestleşme çağrısı yapan bir belge sunan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ayrı bir grup olarak kabul edildi. Bu dört isim, toprak yasalarına muhalif olmaları ve partinin yeniden örgütlenmesi çağrısında bulunmaları nedeniyle ortaya çıktı, böylece bazı demokratik eylemler güvence altına alındı. Nansu, Köprülü, Koraltan ve Menderes arasında çok fazla yazışma vardı. Bunlar, gazete yazıları nedeniyle Parti Disiplinine uymadıkları gerekçesiyle partiden ihraç edildi. Birkaç ay sonra Celal Bayar CHP'den istifa etti ve parti krizini hızlandırdı (BCA: 490-1-0-0 / 5-27-17); (Kabataş, 2013:7).

7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grup Başkanlığına DP'nin kurucuları olacak olan dört milletvekilinin imzasını taşıyan bir karar verilmiştir. Bu kararda imzası olan milletvekilleri Aydın milletvekili Adnan Menderes, İzmir Milletvekili Celâl Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuat Köprülü'dür. Dörtlü Karar'ın liderliğini yürüten, İzmir milletvekili eski Başbakanlardan Celal Bayar, gerek Çiftçiye Topraklandırma Kanunuyla ilgili görüşmeler esnasında gerekse Bütçe görüşmelerinde olumsuz oy vermiş ve bununla birlikte hiç konuşma yapmamış ve görüş açıklamamıştır (Sungur, 2016:3).

Tek parti sistemindeki ekonomik yapıda piyasa ekonomisinin önemi, tarımda mekanizasyon, kentleşme, iç göç ve nüfus artışı gibi faktörler hükümet politikalarını etkilemeye başlamıştır. Böylece, bu süreçte parti içinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Parti içi muhalefetin görüşlerinin sadece bu konularda değil, laiklik, köy enstitüleri ve eğitim konusunda da olduğu görülüyor. Parlamentodaki biri, halkın henüz demokrasi için hazır olmadığını ve ikinci siyasi parti için zaman olmadığını belirtti. «Çok partili yaşama geçiş sürecinde Türkiye, uzun süren bir tek parti döneminden sonra tekrar çok sesli bir döneme girdi. Bu dönemde birçok siyasal partinin kurulduğu, sendikal örgütlenmelerin başladığı ve farklı ideolojik eğilimlerde pek çok gazete ve derginin çıktığı görülmektedir» (Uyar, 2001:29). Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 ve 1947 Olağanüstü

Kongrelerinde verdiği kararlar, partinin iç muhalefesindeki birçok konudaki değişimi ortaya koyuyor (BCA: 490-1-0-0 / 572-2277-3).

Serbest Fırka'nın kapatılmasından sonra tek başına iktidarda kalan CHP, kendisini birdenbire o zamana dek alışmadığı tepkiler karşısında buldu. CHP aleyhtarı eleştiriler basın, din ve içtima özgürlüklerinin kısıtlanmasını, ekonominin devlet elinde bulunmasını ve devletin çıkarlarına hizmet etmesini kapsıyor ve bu eleştiriler halk arasında da geniş yankılar uyandırıyor. Muhalefet eylemleri, ancak kısa bir süre parlamento dışı kaldı. Ocak 1946'da eski Halk Partili Adnan Menderes'le Celal Bayar'ın başkanlığı altında Demokrat Parti (DP) kuruldu. Bu partinin politik, kültürel ve ekonomik alanlarda devlet kontrolünün gevşetilmesine taraftar olmasına önceleri CHP şiddetle karşı çıktı. Ancak DP'nin öne sürdüğü istekler geniş halk kitleleri tarafından o derece benimsenmişti ki, CHP bu istekleri görmezlikten gelemeydi. 1946 yılında iki dereceli seçimden tek dereceli seçime geçildi. Ayrıca basın ve üniversite üzerindeki hükümet kontrolü hafifletildi ve çeşitli sınıfların politik örgütler kurma yasağı kaldırıldı. Hükümet, 1947 yılında İstanbul ilindeki sıkı yönetimi kaldırdı. 1948 ve 1950 yıllarında, seçimlerde tek parti döneminde uygulanan müdahaleler de ortadan kaldırıldı. Bu tedbirlerin amaçları 1947'de devlet başkanı İnönü tarafından şöyle açıklanmıştır: «ihtilal yolunda olmayan, kanuna uygun bir muhalefet partisi, iktidardaki partinin sahip olduğu halklardan yararlanmalıdır (Steinhaus, 1995:143-144).

Baytal'a göre, liberal ekonomiye geçiş, özellikle Demokrat Parti'nin iktidara girmesi gibi siyasi olaylar tarafından motive edildi. Baytal'in tezi, Tek Parti Döneminde ekonomik tabanın çok fazla değişmediği yönündedir. Ancak siyasi olayların tek parti döneminde gözlemlenen ekonomik olaylardan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Elbette tarih, geçmişin şimdiki zamanla bir arada yaşadığı sürekli bir süreç olarak görülmelidir. Tüm insanlar zamanlarının bir ürünüdür. Cumhuriyetin milliyetçileri ve kurucuları ile Cumhuriyetin ilk yıllarının aktif gücü Osmanlı Devleti'nde doğmuştur. Becerileri, değerleri ve dünya görüşü bir Osmanlı mirasıydı. Özgürlük arzusu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki özgürlük eksikliğinin sonucuydu. Böylece cumhuriyetçi değerleri özümsemiş olduklarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras aldığı değerler kayboluyordu.

14 Mayıs 1950 seçimleri, Türk siyasi tarihinde yeni bir aşamaya başladı. Bu, cumhuriyetin ilanından 27 yıl sonra, özgürlükçü parti CHP'nin yönetimini sonlandırdıktan sonra gerçekleşti. Demokrat Parti'nin (DP) ekonomik politikaları, öncüllerinin desteklediği politikalarından çok farklıydı (Sungur, 2016:2). Bu tarihte yapılan seçimlere yedi parti katıldı: CHP bütün illerde, DP Hakkâri hariç bütün illerde, Millet Partisi (MP) 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi (MKP) 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi (TESTP), Türk Sosyal Demokrat Partisi (TSDP) ve İşçi Çiftçi Partisi (İÇP) sadece İstanbul'da seçimlere girdi. Seçim sonuçlarına göre DP %53.3 oranla 408 milletvekilliğinin sahibi olurken CHP %39.9 oranla 69 milletvekilliği kazanmıştı (Özüçetin, 2002:27-28). 1950'den sonra, tarımsal ürünlerin ihracatına olanak sağlamak için, Türkiye'de tarımın mekanizasyonu genişletildi.

1950-1954 arasında, tarımın GSYH üzerindeki etkisi yılda yaklaşık %13 idi. Bu olumlu ekonomik gelişme sayesinde DP, bütçe açığını görev süresinin ilk yıllarına aksine düzenli olarak kapatmayı başardı. İhracattaki artış, sadece bütçe açığını kapatmakla kalmayıp aynı zamanda GSYİH'yi de arttırdı. Böylece, 1954'ten sonra kişi başına düşen milli gelirdeki artışta, %3,5'lik bir başarı oranı elde edildi. Bununla birlikte, bu başarı kalıcı olmayacak ve bu iyimser hava ekonominin bozulmasından zarar görecektir. Ekonomik büyümedeki yavaşlama, yalnızca DP hükümetinin zayıf politikalarından değil, aynı zamanda kötü hava koşullarından kaynaklanan düşük tarımsal üretimin etkisinden kaynaklandı (Baytal, 2007:545-567).

DP'nin özel sektöre verdiği destek, doküma endüstrisinin ekonomide tarımla birlikte gelişmesine yol açarken, 1950'lerde olduğu gibi beklediği yerli yatırımları tam olarak

gerçekleştirmedir. 1953 Kore Savaşı'nın sona ermesi, hükümetin dış ticarete daha fazla odaklanmasından dolayı Türk ürünlerine olan talebin azalmasına yol açtı. Ekonomik koşulların bozulması enflasyona neden olmuş ve ekonomi olumsuz veriler kaydetmeye başlamıştır. DP yönetimi altındaki liberalizm yalnızca özel sektörde değil, kamu sektörü ekonomisinde de ün saldı. Konuyla ilgili olarak Menderes 26.5.1954 tarihinde hükümet programı dolayısıyla yaptığı konuşmada partisinin gerçekleştireceği ekonomik icraatları şöyle sıralıyordu:

Nüfusumuzun % 80'inin iştilgal mevzuunu ve geçim vasıtasını, milli ekonomimizin temelini, sanayi ve ticaretimizin ana kaynağını teşkil eden ziraatımız büyük bir dikkat ve ehemmiyetle ve ön planda ele alınacaktır. Memleketin iktisadi cihazlandırılması süratlendirilecek, bütün malî ve iktisadî imkânlarımız, azami nispette iktisadi kalkınmanın emrine tahsis olunacaktır (Erdoğan, 2018, s. 1433).

Öncelik tarıma verildi ve burjuva sınıfının yaratılmasını sağlamayı amaçlıyordu. Bunun için, Devlet sadece ulusal işadamlarıyla değil, ekonomiyi yabancılara da açmalı. Petrol kanunu yardımıyla birçok yabancı şirket kuruldu. Petrol kanunu 7 Mart 1954'te kabul edildi. Şimdi muhalefetteki CHP, Demokrat Parti hükümetini eleştirmeye başladı. Ancak politik bir alternatif sunmadılar ve parlamenter azınlık oldukları için yasaların onaylanmasını önleyemezler. 18 Ocak 1955'te ise DP grubundan Kenan Akmazlar, Hâluk Timurtaş, Ekrem Cananî ve Feridun Engin, hükümetlerinin ekonomi politikasını eleştiren bir rapor hazırladılar. Raporda hükümetin ekonomi politikasındaki sorunlar; plansızlık, pahalılık, karaborsacılık ve ithal malları başlıkları altında toplanıyordu. DP içinde benzer eleştiriler 29 Mayıs 1955'teki Manisa il kongresine de yansımıştır. İthal ürünlerin kontrolüne yönelik tedbirlerin getirilmesi ve yerli üreticilerin savunulması sorunu çözmedi. Hükümetin dış güvenilirliği sarsıldı. Tarımsal gelirler azaldı ve tarımla uğraşan insanlar azalmaya başladı. Nüfus, tarımdan diğer faaliyet kollarına taşındı. Kent nüfusu, kentlere yeni zorluklar getirerek artmaya başladı.

1950'lerde tarımla uğraşan nüfus % 84,1 iken 1955'den sonra bu oran % 76,8 e düşmüştür. Buna karşılık sanayi gelirleri yükseldiği gibi, sanayideki faal nüfus miktarı da artmıştır. Faal nüfusun tarımdan sanayiye hızlı geçişi, sanayi gelirlerinin artışı sağladığı gibi milli gelirde de hızlı bir yükselişe neden olmuştur. Örneğin, 1950'lerde sanayideki reel gelir % 61,4 iken bu yıldan sonra yıllık artış hızı % 10,2'ye yükselmiştir. 1950 yılında sanayi gelirleri o yıl milli gelirinin % 11,1'ini teşkil ederken bu oran 1956'da % 12,3'e yükselmiştir. Buna bağlı olarak da sanayide çalışan faal nüfus oranı 1950'de % 4,1 iken 1956'da % 6,8 oranında bir artış göstermiştir (Baytal, 2007: 545-567).

3 Eylül 1953'te ithalata kota uygulamasını kabul etmek zorunda kalmakla beraber 1958'e kadar içerden ve dışarıdan gelen planlama baskılarını darbe deva olmayan bir takım iktisadi tedbirlerle geçiştirmişti. Türkiye bu tarihte IMF'ten borç takvimi üzerinde düzeltme isteyen ilk ülke olurken, OEEC (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) Genel Konseyi Mayıs 1958 yılında Türkiye için sert önlemlere başvuracağını açıklamıştır. Tedbirler, Haziran'da Türkiye'ye gönderilen komisyon tarafından açıklanmış ve "beş yıllık planlama" isteği ilk defa resmen dile getirilmişti" (Tural, 2014:126).

Daha önce de söylediğimiz gibi, 1950'de Demokrat Parti (DP), tek parti rejimini sona erdirerek iktidara geldi. 1957 yılına kadar ülke ekonomisi birçok alanda gelişti, ancak o zamandan beri enflasyonist kriz kamu politikalarında hissedilmeye başladı. 27 Mayıs 1960'ta bir darbe parlamentonun kapanmasına neden oldu. Politik-sosyal çevre gergindi ve Demokratik Parti'nin yönetimi ordu tarafından kapatıldı. Hükümet üyeleri, başkan, başbakan, pek çok bakan ve milletvekili gözaltına alındı ve yargılandı. 1961'de Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan Anayasa'yı

ihlal etmekle suçlandı ve idam edildi. Bu adamların onuru, 11 Nisan 1990 tarihli yasa ile tanınacaktı.

12 Eylül 1980 tarihinde, Türk Silahlı Kuvvetleri bu dönemde 24 Kasım 1983'te biten yeni bir dönem açtı ve demokratik hükümeti devirdi, 1961 Anayasası kaldırılmıştı. Ancak «1961 Anayasası ile getirilen özgürlükçü ve insan haklarına saygılı yasalar, demokratik bir toplumun oluşması anlamında olumlu değişiklikler olarak kabul edilmişlerdir. Sağ ve sol görüşlü marjinal gruplar sahip olduğu ideolojiyi hem parti kimlikleri adı altında, hem farklı yerlerde farklı şekillerde dile getirmeye başlamışlardır» (Sönmez, 2008:17).

Parlamento ve siyasi partiler, dernekler, sendikalar ve hükümet kuruluşları kapatıldı ve demokratik süreç tekrar durduruldu. 1950'lerden bu yana, büyümeye ve ardından sanayileşmeye dayalı büyüme modellerinin benimsenmesi, ihracatı artırarak ithalatı azaltmada ekonomik bir yaklaşımın temeli haline geldi. Planlanan kalkınma çabaları, bu yönde çalışan politikacılara politik desteği artırmanın bir yoluydu. 1970'lerin başlarından itibaren, enerji krizi politikacıları bütçe sorunlarını çözmek için uluslararası ve ulusal ekonomik ilişkilere bakmaya zorladı. 1980'lerin modernizasyon aşamasında, ekonomik büyümeye yönelik bu geleneksel yaklaşım terk edilmiş ve hükümetler uluslararası ve ulusal finansal sermayeyi ekonomik büyüme ve gelişme için bir model olarak harekete geçirmiştir. Özelleştirme, serbestleşme ve kuralısızlaştırma, politik âdemi merkezîyetçilik deneyimi ile birlikte gerçekleştirildi. Kitlese tüketim ve bireyciliğe dayalı bir yaşam tarzı, ekonomik bir başlangıç için ana araçtır (Tellan, 2008:1). Bu aşamada, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB), yapısal uyum sürecinde yüksek enflasyon istikrar paketi ile ülke ekonomisine acil müdahale gerektirmektedir. Bu müdahale, döviz rezervlerini arttırmayı, sermaye çıkışlarını kontrol etmeyi ve ödemeler dengesi açığını yönetmeyi amaçlıyordu. Ekonomik yeniden yapılanma sürecinin temel felsefesi, devletin ekonomik müdahalesini azaltmıştır. Bununla birlikte, 1989 yılına kadar, ihracata dayalı büyüme modeli yerinde kaldı. Bu modeli benimseme kararı 24 Ocak 1980'de alındı, ancak siyasi faaliyet ve sendika faaliyetlerini yasaklayan 12 Eylül 1980 askeri darbesi, ekonomi politikası üzerinde büyük baskı oluşturdu.

1990'lı Türkiye siyasal hayatında koalisyonların yeniden gündeme geldiği yıllar oldu. 1991-1995 yılları arasında koalisyonlardan sonra 1995 genel seçimlerinden en büyük parti olarak Refah Partisi'nin çıkması üzerine, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a verdi. Erbakan'ın koalisyon hükümeti kurma çalışmaları sonuçsuz kalınca, ANAP-DYP (ANAYOL) hükümeti kuruldu. Bu hükümetin TBMM'deki güvenoyu sırasında, aldığı evet oyları hayır oylarından çok olmakla beraber, Anayasa Mahkemesi'nin güvenoylamasını geçersiz kılması üzerine, Mesut Yılmaz hükümeti Cumhurbaşkanı'na istifasını sundu. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini yeniden Necmettin Erbakan'a verdi (Uyar, 2001:25-26).

1989'dan 2001'e kadar finansal serbestleşme süreci gerçekleşti. Sivil anayasal düzen değişikliği, devlet politikası üzerindeki askeri yasal kontrolü zayıflattı. Ayrıca, Soğuk Savaşın sona ermesi, çok uluslu şirketlere Türkiye'nin kapitalizasyonunu teşvik etme fırsatı verdi. Bu süreçte, kısa bir süre için uluslararası pazarda, Türkiye, dünyadaki değişimlere tepki gösterebilir ve ekonomik açıdan güçlenmesi gerektiğini fark edebilirdi. 2001'den beri güçlü bir ekonomiye geçiş çalışmaları ve ülkenin uluslararası sisteme entegrasyonu açıktı. Tabii ki, Türkiye 2001'de ciddi bir ekonomik kriz yaşadı. 2001 ekonomik krizi toplumu önceki krizlerde yaptığı şeyi yapmaya itmiştir. Toplum, yaşadığı krizden kendilerinin sorumlu olduğunu reddederek ekonomik ve politik riskleri ortadan kaldırmak için sandığa gitmeye hazır hale geldi. 3 Kasım, 2002 seçimlerinde, Türkiye'nin kaderine sandık başında karar verildi ve son yıllarda koalisyon hükümetlerinin zayıflıkları, AK partinin yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkmasına neden oldu (Koç, 2011:4). «Refah Partisi'nin benimsediği İslamcı politikayı hükümeti döneminde uygulamaya girişmesi toplumsal gerginliği ve kutuplaşmayı

arttırdı. Kimilerince "post-modern darbe" olarak tanımlanan 28 Şubat kararları ile, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin uzun yıllardan beri öncelikli tehdit olarak gördüğü "komünizm" tehdidinin yerini, bu dönemde "Şeriat/irtica" aldı» (Uyar, 2001:26-27).

Ekonomik krizi bir kenara bırakarak incelediğimizde son koalisyon hükümetinin iki büyük sorunu vardı. Bu sorunlar, koalisyonun tutarsız faaliyetleri ve Başbakan Bülent Ecevit'in sağlık sorunları nedeniyle ülkeyi yönetemediği düşüncesi idi. Zamanla Ecevit'in durumu, güç yapısındaki çeşitli raporlar aracılığıyla bir medya operasyonu olarak anlaşılacaktır. İkinci sorun ise 28 Şubat 1997 darbesinin etkisiyle ilgiliydi. Kurulan hükümetin devrilmesi veya istifaya zorlaması için çeşitli yöntemlere başvurulduğu görülmektedir; örneğin, hükümete sivil toplum kuruluşlarından veya diğer kuruluşlardan çağrı yapılmıştır. Bu bağlamda Eylül 1996'da Barolar Birliği başkanı Eralp Özgen ve Yargıtay başkanı Müfit Utku, adli yargı açılışında laiklik vurgusu yapmışlar, aynı ay içinde TÜSİAD (Rahmi Koç ve Sakıp Sabancı) erken seçim talebinde bulunmuştur.

Aralık 1996'da Üniversiteler de sürece dahil olmaya başlamış, rektörler komitesi deklarasyonu yayınlanmış, Ocak 1997'de Türk-İş öncülüğünde hükümete uyarı mitingi yapılmıştır. Bunun dışında, laiklik vurgusu veya laik sistemin tehdit altında olduğunu ima eden çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Ağustos 1996'da başbakanın ilk yurtdışı gezisini İran'a yapması eleştirilmiş, gazeteler bu olayı 70 yıllık Batılı imajımız yok ediliyor şeklinde manşetlere taşımıştır. Yine aynı bağlamda Afganistan'daki Taliban meseleleri manşetlerde tartışılmış, böylece Türkiye'de yaşananların gerçek bir tehdit olduğu Afganistan üzerinden kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Taliban'a atfen laikliğin kıymetini bilin ifadesini kullanması şüphesiz tesadüf değildir (İlkin, 1974:40).

Halk, darbenin nedenlerini 28 Şubat'tan kısa bir süre önce hükümete bağlı partiler - Refah Partisi-Doğru Yol Partisi- arasındaki anlaşmazlıklarda bulmuştu. Bu nedenle, AKP'nin ortaya çıkışı bu olayların mantık çizelgesi izlenerek anlaşılmalıdır. 1990'lı yıllar boyunca devam eden siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, başarısız hükümet koalisyonları, yerine getirilemeyen vaatler, halkın siyasetçilere olan güvenini geri dönülemez bir şekilde zedelemiştir. Tüm bu gelişmeler, siyasal arenada Ak Parti'nin 2002 seçimlerini kazanmasında önemli bir rol oynamıştır (Turan, 2013:23-38). Görüşümüz, enflasyonun ekonomik istikrarı sağlamak için kabul edilebilir bir seviyeye getirilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte, ülkenin dünya pazarındaki akıbeti düzenlenerek sorunlar yavaş yavaş çözüme ulaştırıldı.

Aslında AK Parti hükümetleri önce komşularla sıfır sorun politikası, ardından ulaşılabilecek her yerle en iyi ilişkiler politikasını zamana yayarak ve sıraya koyarak sürekli sürdürdü. Aynı anda Başbakan, Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomiden Sorumlu Bakanlar farklı ülkelerde görüşmelerde, ziyaretlerde bulunabiliyor ya da Türkiye'de yabancı mevkidaşlarını ağırlıyorlardı. Böylece artan diplomatik ilişkilerden ekonomik faaliyetler için yararlanıldı; ilişkiye geçilen her ülkeyle ekonomik ilişkiler artırıldı; arttırılan ekonomik ilişkiler sosyal ve kültürel boyutlarla desteklendi (Koç, 2011:6).

Nitekim, bu süreçte Kürt kimliği gibi etnik kimlikler, İslami veya Alevi kimlikler ve laik kimlikler hepten ön plana çıkmış ve çatışmalar derinleşmiş, bu kimlikler çevreden merkeze doğru gitmeye çalışınca tehlike olarak algılanmıştır. 28 Şubat sürecinde merkeze yönelen hâkim kimlik İslamcılıktır, bu nedenle kamusal alanı tehdit edici görülmüşlerdir. Bütünüyle elit kesime ait olan bu alanın tanımı ve kontrolü, İslamcılar ve laikler arasında çarpışılan bir alana dönüşmüştür (İlkin, 1974:38).

2002'den sonra devlet tekelinin kaldırılmasıyla bağlantılı olarak radyo ve televizyon kanallarının sayısında bir artış oldu. Söylediğimiz gibi, modernleşme iki uyumsuz fenomen

yaratır. İnternet çağından önce, Türkler arasında gazete ve dergi okumak çok popülerdi. İnternetin kitleleşmesiyle, bu gerçek tamamen değişti. Gazetelerin tirajı yayıncıların beklentilerini karşılayamadı. Bu, insanların gazete okumayı bıraktıkları anlamına gelmiyordu çünkü bunu sosyal platformlarda da yapabiliyorlardı.

5. MODERNLEŞME SÜRECİNDE MOZAMBİK

5.1. Mozambik'in en Belirgin Özellikleri Kısaca

Mozambik Türkiye'den biraz daha büyüktür. Bu ülke Doğu Afrika'dan eski bir Portekiz kolonisiydi. Portekizli Doğu Afrika İmparatorluğu şu bölgelerden oluşuyordu: Zanzibar - 1503'te fethedildi fakat fethettiği yeri 1652'de Umman Sultanlığı'na kaptırdı. Mozambik'in resmi tarihinde, ülkenin ilk başkenti Mozambik Adası olduğu söyleniyor. Ancak bu doğru değil. Kilwa - 1505'teki fethinden sonra ilk Mozambik'in Başkent olmuştu, fakat başkent Sofala'ya taşındığı 1512 yılında terk edildi (Saraiva ve Chagas, 1849). 1505'te Sofala, koruma görevi görmesi için bir kale inşaatı alan Gonçalo Vaz de Góes tarafından fethedildi (Ferreri, 1886:4).

Mombasa - 1505'te fethedilip 1698'de Umman Sultanlığı'na kayboldu. 1728'de Portekiz tarafından yeniden fethedildi (Valério, 2001:18-19). Fakat 1729'da Umman Sultanlığı egemenliğine girerek, 1824'te kurtarılmıştı. Üç yıl sonra, yani 1827'de sonunda Portekizlerin ellerinden çıktı. 1545'te kesinlikle işgal edilen Mozambik Adası, 1554'ten 1898'e kadar olan Başkent olacak ve bu yıl, Lourenço Marques'e (şu anda 1976'dan beri Maputo olarak bilinir) transfer edilecekti. Bölgenin yüzeyi yaklaşık 799.380 kilometrekare'dir. 16. yüzyılın başından 1976'ya kadar Mozambik'in dört başkenti oldu: Kilwa (1501-1512); Sofala (1512-1554); Mozambik Adası (Monteiro, 1850:152) veya sadece Mozambik (1554-1898) ve Lourenço Marques (1898'den beri 1976'ya kadar). Bağımsızlık sonrası bazı yerlerin isimlendirilmesi sürecinde, Lourenço Marques şehri Maputo olarak değiştirildi.

Portekizlilerin Mozambik'e gelişinden önce, bugün bildiğimiz Mozambik kadar tamamen mevcut değildi. Mozambik'in Portekizliler tarafından inşası süreci, Portekizli toplulukların veya tüccarların sıklıkla katıldığı dört ana noktaya sahipti: bugünkü Maputo, Sofala, Mozambik Adası ve Quelimane. Bu ana noktalardan Portekizliler, nüfuz alanlarını genişleterek iç krallara hükmetmeyi ve fethetmeyi başardılar. Sınırlarını altı ülke ile paylaşıyor: Güney Afrika, Svaziland, Zimbabve, Zambiya, Malavi ve Tanzania. Ülkenin bu ülkeleri ile yaklaşık 4.330 km kara sınırı vardır. Yaklaşık 2,800 km boyunca Hint Okyanusu tarafından çevrilmektedir. Bağımsızlık sonrası bazı yerlerin isimlendirilmesi sürecinde, Lourenço Marques şehri Maputo olarak değiştirildi. 1975'teki geç bağımsızlık kazanmış olmasına rağmen, 1890'larda ülkenin mevcut sınırları belirlenmişti. Ülkenin mevcut nüfusu, yüzyıllarca süren göçün sonucudur. Bugünkü toplam nüfus, 10 ilde dağıtılan, 29 milyondan fazla bir nüfustur. Coğrafî, ekonomik ve tarihi nedenlerle, bu iller üç büyük bölge tarafından dağıtılmaktadır: Nyasa, Cabo Delgado ve Nampula eyaletlerini içeren Kuzey bölgesi; Zambézia, Tete, Manica ve Sofala illeri ile Merkez; ve Inhambane, Gazze, Maputo'yu içeren Güney bölgesi (Salvador, 2003:vi).

Ülkede genel olarak tropikal iklim hâkimdir. İklim, Hint Okyanusu muson rejiminden ve Mozambik kanalının sıcak akımından etkilenmektedir. Bu nedenle, iki mevsimi olan bir tropikal iklim, yani yağmurlar ve kuraklık hâkimdir. Ülkenin en kalabalık illeri, toplam nüfusun% 38,2'sine sahip Nampula ve Zambézia'dır (Mangrassé, 2004). Kırsal kesimde nüfusun yaklaşık% 68,8'i orada yaşamaktadır; kentsel merkezlerde ise nüfusun% 31,2'si civarı bulunmaktadır. İşgücünün %81'i tarım sektöründe, %6'sı sanayi sektöründe, %13'ü ise hizmetler sektöründe istihdam edilmektedir (Kolektif, 2017:4). Resmi dil, birçok ulusal Afrika kökenli dil ile bir arada bulunan Portekizce'dir. Mozambik, su kurslarının uygun

şekilde kullanılması durumunda, tarım ve hayvancılık koşullarının iyileştirilmesinde belirleyici bir faktör olabilecek bir hidrografik ağa sahiptir.

Nehirler Rovuma, Zambezi, Pungue, Save, Limpopo ve Inkomati nehirleri gibi küçük gemiler için gezilebilir. Ülke, iyi tarımsal, su, madencilik ve turizm potansiyeline, ormancılık ve denizcilik kaynaklarına ve Güney Afrika'nın jeo-stratejik alanındaki mükemmel bir oportrak merkezine sahiptir. Ülkenin yeraltı zenginlikleri maden kömürü, boksitten, altın, doğalgaz, mineral kumdur, titanyum, değerli ve yarı kıymetli taşlar, demir, alüminyum, su, diğerleri gibi kullanımda olan bazı doğal kaynaklar ibarettir. Ayrıca önümüzdeki on yıl içinde sömürülecek petrol de var. Bu kaynakların etkisiyle Mozambik'in orta vadede yüksek büyüme oranlarını yakalayacağı öngörülmektedir. Merkez Mozambik'te kömür madenciliği projeleri geliştirilmesi ve doğalgaz üretiminin genişleyecek olması doğal kaynak sektöründe hızlı bir yükselişin yaşanacağına işaret etmektedir. Dünya Bankası'na göre önümüzdeki birkaç yıl içerisinde, Mozambik'teki yeni gaz projeleri ülkeye 70 milyon tutarında yatırım, kömür projeleri ise 10 milyon dolar tutarında yatırım çekecektir (Kolektif, 2017:5). Altyapı alanında ise önemli harcamalar yapılacaktır.

Mozambik, Tete yakınlarında dünyanın işletilmeyen en büyük kömür alanı olabileceği tahmin edilen kömür yataklarına sahiptir. Ayrıca, Songo'da (Tete) bulunan Afrika'nın en güçlü hidroelektrik santrali ile Mozambik önemli hidroelektrik potansiyeline sahip bulunmaktadır. Aynı zamanda Mozambik 127,4 milyar metreküp doğalgaz rezervine sahiptir. Bir enerji firması olan Ente Nazionale Idrocarburi S.p.A. (ENI) Muamba açıklarında bulunan gaz rezervlerinin 212,4 milyar metreküp potansiyele sahip olduğunu hesaplamaktadır (Kolektif, 2017:5).

Mozambik doğal kaynaklar bakımından zengin olmasına rağmen, modern medeniyetin yararlarına erişimde bölgesel ve kültürel asimetrisi sunar. 1990'da 1976 Anayasası yerini çok partili demokratik bir sistemi benimseyen yenisiyle değiştirildi ve ülkenin resmi adı olan Mozambik Halk Cumhuriyeti, Mozambik Cumhuriyeti olarak yeniden adlandırıldı. 2004 yılında, muhalefet partilerinin katılımıyla hazırlanan yeni bir anayasa yürürlüğe girdi. Ülke hükümeti, Başbakan ve Bakanlar Kurulunun cumhurbaşkanı tarafından atandığı bir başkanlık sistemidir.

1994 yılından bu yana, her beş yılda bir Parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. Anayasaya göre, devlet başkanları en fazla iki terimi temsil edebilir. Cumhuriyet Meclisi adı verilen Yasama Meclisi, her beş yılda bir halk tarafından seçilen 250 üyeden oluşur. 250 milletvekilinin sayısı, nüfus oranlarının ölçütlerine dayanmıyordu. Askerlik eğitimi için 1963'te Eduardo tarafından Cezayir'e gönderilen ilk 250 erkeği simgeleyen bir rakamdır (CIA-TZ1963-06-24). Özgürlük savaşçısı neslinin gücü terk ettiği cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimleri, 15 Ekim 2014 tarihinde yapıldı. Bu seçimlerde seçilen yeni cumhurbaşkanı olan Filipe Jacinto Nyusi, 20 Ocak 2015'te göreve başladı.

5.1.1. Başlangıç Noktası

25 Eylül 1964'ten 26 Eylül 1974'e kadar silahlı mücadelede bulunan milliyetçiler, toplanan Mozambikliler'e bağımsızlıktan sonra, ülkeyi gelişmiş ve modern bir devlet haline getireceklerine söz verdi. Gerçekten de, 1962'de kurucular, kalkınmanın yokluğunun sömürgecilikten kaynaklandığına ve çöküşünden sonra kolayca elde edilebileceğine inanmıştı. Bağımsızlık 25 Haziran 1975'te gerçekleşti. 1975'te özgürlük savaşçıların nesli, iktidarı ele geçirdi ve bu da kalkınmanın ütopyasını gerçekleştirmek için egemen bir fırsat oluşturdu. Ancak, alan araştırması sırasında, bazıları sömürge dönemindeki yaşamın bugün olduğundan daha iyi olduğunu iddia etti. Diğerleri, sömürge dönemine ait fabrikaların ve kalkınma projelerinin sayısının henüz aşılmadığını söyledi. Her iki grup da çoğunluğun yaşamının

aşağılayıcı olduğunu, iktidara bağlı küçük bir azınlığın ise bağımsızlığın meyvelerinden faydalandığını kabul etti.

Değerli doğal kaynaklar tarafından beslenen Mozambik, gelişmekte olan ülkeler bağlamındadır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Nijerya ve Angola gibi kaynak bakımından zengin diğer ülkeler gibi Mozambik de dünyanın en düşük seviyelerinde insani gelişme göstergelerine sahiptir. Birleşmiş Milletler tarafından analiz edilen 188 ülkeden 0.418 değerinde İnsani Gelişme Endeksi'nde 181'inci ve Gini katsayısı 45.6 (2010-2015) arasındadır (Dias, 2018:46-68).

Mozambik'in kişi başına düşen GSYİH'si 411.28 ABD Dolarıdır (2016 yılı verileri). Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi, 0.390 değer (son sırada), Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi için 0.574 puan ve Cinsiyet Gelişimi Endeksi için 0.879'dur. Aile Bütçe Anketi'ne (2014-2015) daha yakından bakıldığında, ülkedeki yoksulluğun toplam 29 milyonluk nüfusuyla nüfusunun% 54.7'sini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, yukarıdaki verilere ek olarak, Mozambiklilerin% 25'i açtır ve kronik yetersiz beslenme 5 yaşın altındaki çocukların% 40'ını etkiler. Doğumda beklenen yaşam süresi% 53,46'dır (2014 yılı verileri). Bebek ölüm oranı bölgedeki en yüksek oran olup,% 64'e ulaşmıştır (2011 yılı verileri). Mozambik nüfusunun 18.361.753'üne karşılık gelen kırsal alanda, nüfusun üçte ikisi yoksulluk sınırının altında yaşıyor ve %60'ından fazlası okuma yazma bilmiyor. Mozambik'in Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYH), son on yılda güçlü bir büyümenin ardından, yıllık ortalama% 8'e ulaşması bilinirken şu anda% 3,6 oranında seyrediyor. Veriler Mozambik'i az gelişmiş 34 Afrika ülkesi listesine koydu.

Dias tarafından alıntılanan Mosca'ya göre Mozambik'in, ekonominin çeşitlendirilmesi ihtiyacını ihmal eden, Nijerya ve Angola gibi ülkelerin petrol üretimine odaklanma yolunu takip ettiğine dair işaretler vardır (Dias, 2018:48). 2005'ten 2015'e kadar, ülke, güçlü bir ekonomik büyüme dönemine girerek, yıllık ortalama% 8 ila% 10'luk bir büyümeye ulaşarak, onu Afrika ve dünyadaki en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline getirdi. Ancak bu devam eden ekonomik büyüme ekonomik gelişmeyi etkilemedi ve yoksulluğun seviyesini azaltmadı aksine yoksulluk hat safhaya ulaştı. Altyapılar önemli ölçüde gelişmiştir, ancak Dünya Emek Örgütü'nün kriterlerine uygun olarak kararlaştırılan işsizlik düzeyi, sosyal bir patlamaya koşul yaratabilen yerleşik tabakalar arasında bile yüksek kalmıştır.

Gelişimi gerçekleştirmek hangi törenlerin gerekli olduğunu bilmek zordur. Her türlü fedakarlığa ve başka bir şeye ihtiyaç duyuyor ama yine de bizimle birlikte olmayı reddediyor. Her biri kendi çaresi olan çok sayıda uzman bunu ele aldı: Dünya Bankası, özel sektörün tanıtılması gerektiğini söylüyor; IMF, mali disipline ihtiyaç duyulduğunu söylüyor; STK'lar sivil toplumun güçlendirilmesi gerektiğini söylüyor; Afrika Birliği, güçlü devletlerin geliştirilmesi gerektiğini söylüyor; Uluslararası Ticaret Örgütü korumacılığın durdurulması gerektiğini söylüyor vb. Bu ilaçları ve daha birçoğunu, acıdan tatlıya kadar alıyoruz, ama hala fakiriz. Ne yapmalı? İşte sorudur. Ne başarısız oldu? Ne yapılabilir? Ne tartışılmalı; kurucularının ütopyik fikirlerinin bağımlılık teorisi ışığında başarısızlığı nasıl anlaşılır?

5.1.2. 1890'larda Genel Durumu

13 Mayıs 1888'de kabul edilen 3.353 sayılı Resmi Kanun, Brezilya'da köleliği sonlandıran yasal bir dayanaktır. Mozambik'in kölelerinin kaderi olan Brezilya'daki köleliğin sonu, aynı zamanda Mozambik'teki çalışma çağındaki nüfusun baskısının da sonu değildi. 1890'ların Mozambik'te ve Afrika Kıtasındaki genel ortamı, sosyal yaşamın her alanında belli bir endişe ile karakterize etmektedir. Siyasi olarak, bir yandan Berlin Konferansı'ndan çıkarılan sonuçları, Avrupa sömürgeci güçlerinin savaşlarla fiili işgal mekanizmalarını güçlendirmeye devam etmesiyle hala hissediliyordu (Mondlane, 1977:5).

Mozambik'te, henüz sömürge yönetimine tabi olmayan tüm krallara hükmetmeyi amaçlayan 'pasifleştirilmelerin savaşı' adı verilen bir dönem başladı. Öte yandan, birçok Afrika toprak birimi parçalandı ve farklı krallıkların ve halkların sığabileceği mevcut Afrika devletlerine yol açan yapay sınırlar vasıtasıyla daha büyük birimlere yeniden gruplandırıldı. Ekonomik açıdan, önceki yüzyılların gelir kaynağı olan köleliğin neslinin tükenme sürecine girdiği zaman, hangi yol izlenmesinin gerektiği konusunda genel bir kriz yaşanmıştır (Garcia, 1901:28). Sosyal açıdan bakıldığında, eski köleler, özgür insanın yeni gerçekliğine adapte olurken, nüfus ve yerel sömürgeci makamlar arasında yeni zorunlu çalışma ilişkileri kuruldu. Kamu işlerinde kullanılan emeğin elde edilmesi, sömürgeci otoritelerin ekonomik olarak aktif nüfusa karşı icat ettiği suçlara ilişkin kararlar ile elde edilmiştir.

Kültürel düzlemde, ortadan kaldırılması gereken bazı kültürel uygulamalarda politik müdahale gözlemlenmiş, çünkü bunlar uygar dünyanın yaratılmasına engel olarak görülmüştür. Bu bölümün ilk noktasında, sömürgeciliğin sona ermesi zamanı olan 1890 ve 1975 arasında meydana gelen olayları ve değişiklikleri kısaca anlatacağız. Zaman içinde birbirine bağlı olmalarından dolayı, burada diğer kolonilerdeki bazı olaylardan bahsedilecektir.

5.1.3. Modernleşmeye Karşı Yerelin Direnişi

Sömürgecilik dönemlerinden beri, modernleşme Mozambik halkının direnişiyle karşı karşıya kaldı. Bu dönemde, sömürge yönetiminin sağlamlaştırılması için yasaların oluşturulmasına tanık olunmaktadır. Toplamda, bahsedilmeyi hak eden beş kod vardır. 1894 kanunu, hapis cezasından kamu hizmetlerine kadar değişiklik yapılmasını gerektiriyordu. 1899, 1911, 1914 ve 1926 çalışma kodlarında, bir ceza yöntemi olarak kamu işleri özellikle yerli halk için uygulanıyordu. 26 Temmuz 1907'de António Carlos Coelho de Vasconcellos Porto, Mozambik Şirketi topraklarındaki yerlilerin çalışmalarının genel düzenlenmesini ilan etti. İlk maddede şöyle dedi:

Mozambikli şirketin tüm yerli halkı, yaptıkları işlerle eksikliklerini elde etmek, geçim sağlamak ve kendi sosyal koşullarını iyileştirmek için ahlaki ve yasal bir yükümlülüğe tabidir. Bu yükümlülüğün nasıl yerine getirileceğini seçmekte özgürsünüz, ancak buna uymazsanız, kamu otoritesi bunu zorlayabilir. Dördüncü madde, paragraf 2, yerlilerin bir hektardan daha büyük bir toprağı ekmelerini yasaklar (PT-TT-CMZ-ADGL-A-2-03_m0007).

1895 yılında Mozambik beş bölgeye ayrıldı: Lourenço Marques, Inhambane, Tete, Quelimane ve Mozambik. 1907'den başlayarak, sömürge yöneticileri yerliler üzerinde daha fazla güce sahip olmaya başladı. Yerel gelenek ve görenekleri tanımaya zorlayan hakimlin faaliyetlerini gerçekleştirdiler. 1911 cumhuriyet yasası, sömürgelerin idari ademi merkeziyetini önerdi. Her sömürgelerin özelliklerine göre kendi yasaları olmalıdır. Sömürge meselesini korumak için sömürgeler bakanlığı kuruldu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına ait Portekiz sömürgeciliği projesi, Avrupa toplumunun geçtiği dönüşümlerin ve Portekiz'deki kapitalizmin gelişiminin bir parçasıydı (Pereira, 1994:157). Diğer bölgelere bağımlı bir toplum olmasına rağmen, Portekiz'in sömürge idealleri güçlü bir milliyetçi içeriğe sahipti (Sampaio, 2014:61).

Portekiz, özellikle sanayileşme sürecinden geçmiş diğer güçlerle karşılaştırıldığında, esasen bir tarım ülkesiydi. Birkaç endüstrisi, İngiliz endüstrisine büyük bir ekonomik bağımlılığa sahipti ve bu bağımlılığı koloniler kullanarak tersine çevirme ihtiyacı vardı (Ferreira, 1977:30-31). Ancak Mozambik, Portekiz'in de faydalanması için üretim kolonisine dönüştürülmüştür. Bu durum birbiriyle ilişkili iki soruna yol açtı. Bir yandan, Mozambik, Portekiz endüstrisi için ürünler üretmek zorunda kaldı, bu da istenen miktarda kaliteli ürün tedarik etmeye yetkili erkeklerin olduğu anlamına geliyordu (Santos; Mea ve Capela, 2007:191).

Öte yandan, sömürgeciler yerlilerin eğitimini arka plana indirdi. Bu arada, António Ennes gibi sömürge politikalarının destekçileri, Afrikalıların yalnızca el emeğini ve zihinsel yeteneklerini geliştirebilecek bir iş öğrenmesi gerektiğini savundu. Böylece, azar azar, yerliler kapitalist kiplere göre üretmeyi öğrenmek için toplandılar (Martins, 1956:350-351). Oliveira Martins, Portekiz kolonilerinin nasıl etkili bir şekilde ele geçirildiğini sert bir şekilde eleştirdi. Ona göre, Portekizliler Afrika'yı sömürgeleştirmediler, ancak kaynaklarını kullandılar (Martins, 1956:239). Köleliğin sona ermesiyle birlikte Portekiz sömürge rejimi, sömürgeci egemenliği altında halkın yeni sömürü biçimlerini tanıttı. Bununla birlikte, bu yeni sömürü biçimlerine direnç, hem iç hem de dış nedenlerle başlangıçta belirgindi. Lizbon'daki bazı dış nedenler büyükşehir siyasi gelişmeleriyle ilişkilendirildi. Diğer nedenler 1908'de kralın suikastı, 1910'da monarşinin devrilmesi ve Cumhuriyet'in kurulması ile bağlantılıydı.

Dâhili olarak, sendikacılığın pekiştirilmesi, Lourenço Marques ve Beira'daki aktif işçileri arasında 1890 ve 1920 yılları arasında açıkça onaylandı. Lizbon'dan meslektaşlarının yardımlarını aldılar. Bu militanlar, Cumhuriyetçi sendikacılığın zihniyetini ve pratiğini Portekiz'den Mozambik'e transfer ediyor. Cumhuriyetin ilanından önce başlayan Portekizli devrimci sendikalizm, Birinci Dünya Savaşı'nın başında düzeltilmiş olan taslakları sundu. Parti bağlarını ve parlamentarizmi reddederken apolitik bir yapılanma ile karakterize edildi. Doğrudan eyleme geçme ve örgütlü emeğin kendisi yoluyla tam devrimi hedef almış. Fransız sendikalizminden etkilenen bir hareketti (Capela, 1981:19-20).

Cumhuriyetçi düşünceleri, Lourenço Marques ve Beira'da birkaç işçi birliğinin kurulmasına katkıda bulundu. Sömürgeciliğin boyun eğmesine karşı direnişi etkileyen bir diğer dış unsur ise Pan-Afrika ideolojisiydi. Yirminci yüzyılın başlarında Batı Hint Adaları'nda doğan Pan-Africanism, güney Amerika Birleşik Devletleri'nin İngiliz ve Siyah adaları arasında dayanışma tezahürü idi. Ana rakamlar Henry Sylvester Williams (1869-1911), William Edward Burghardt du Bois (1868-1963) ve Marcus Mosiah Garvey (1887-1940) idi. İlk Pan-Afrika kongresi 1919'da Paris'te yapıldı (Benot, 1981:29). 1912 itibarıyla, Afrika Ulusal Kongresi'nin (A.N.C.) Güney Afrika'daki Mozambik göçmenleri üzerinde de etkisi oldu. Mozambik'teki sömürge çekişmesinin iç nedenleri, sömürge sisteminin kendisinde, özellikle eylem biçiminde bulunur: Zorla çalıştırma; Vergi tahsilatı (Santos ve diğerleri, 2007:197); Arazi kamulaştırma; Irk ayrımcılığı ve Zorunlu ürünlerin uygulanması (Mondlane, 1977:107).

5.1.4. Köylülerin ve Kent İşçilerinin Mücadelesi

Mozambikli köylülerin ve işçilerin mücadelesi, Portekiz sömürgeciliğinin baskıcı siyasi ve ekonomik yapısıyla belirlendi. Portekiz sermayesi için bir işgücü olarak tanımlanan köylülerin, sömürgeci ekonomik kazanımlara kalıcı olarak boyun eğmelerini sağlamak için etkili siyasi haklardan mahrum edildiler. Köylülerin mücadelesi sömürgecilerin boyun eğdirilmesine karşı mücadelenin başlıca arenasını toprağın kamulaştırılmasındaydı. 1890'ların başlarında, verginin ödenmemesi tüm kırsal alanlarda yaygındı. Köylüler, yıllık vergi ödemelerini azaltmak veya önlemek için bir dizi strateji geliştirdiler. Genellikle yaş ve medeni halleri yanlış temsil edildi. Pek çok genç, vergi toplayıcıları yaklaşırken gençler için ayrılan evlerde geçici olarak yaşayan küçükler gibi davranıyordu. Kocalar daha genç kadınları saklardı veya kocalarının çok uzakta çalıştığını darp edilip söylemişlerdi.

Konut vergisinin en yaygın vergilendirme şekli olduğu güney Mozambik'te, aynı hanede tek ikametgah olduğunu iddia eden çok büyük aileler bir araya geldi. Binlerce Mozambikli köylü pamuk dikmek veya yerleşimcilerin arazileri ve tarlaları üzerinde çalışmak veya devlete ait kamu işlerinin yürütülmesine katılmak zorunda kalmaya zorlandı. Diğer isyanlar erişilebilir olmayan bir bölgeye kaçtı. Bazı durumlarda zor topografyanın Portekiz nüfusunun doğal bir engeli olarak kullanıldığı dağlık ve engebeli bölgelerde kalıcı mülteci

toplulukları yarattılar. Zorla tarıma karşı direnç, Portekiz makamları tarafından dağıtılan pamuk tohumlarının reddedilmesi gibi çeşitli işaretlerle kendini gösterdi. Güneyde Magude, Manjacaze ve Chibuto ve kuzeyde Montepuez, Pemba ve Moeda bölgelerinde, köylüler ekimden önce pamuk tohumlarını gizlice pişirerek ekinleri sabote ederek memnuniyetsiz olduklarını gösterdiler (Hedges, 1999:210).

5.1.5. Kentsel İşçilerin Kavgası

Sömürge döneminde Mozambikli işçilerin örgütsel çabalarına çeşitli faktörler müdahale etti. Birincisi, Mozambik'teki kapitalist sektörlerin nispeten az sayıda daimi işçi çalıştırması nedeniyle çok küçük bir koşul oluşturdular. Devlet, Afrika sendikalarının oluşumunu açıkça yasakladı ve beyaz sendikalist hareket, resmi devlet ideolojisinin bir parçası olan kültürel ve ırksal önyargıları geliştiren siyahlara düşmandı. Yasağa rağmen, Lourenço Marques'ta Afrikalı işçileri örgütlemek için bazı sporadik girişimler yapıldı. 13 Temmuz 1911'de Francisco D. Campos, Alfredo de Oliveira Guimarães, Agostinho Jon-Mathias, Francisco Eduardo dos Santos ve Constantino da Conceição, Afrika Birliğini örgütledi (Capela, 1981:126). En iyi çalışma koşullarını talep etmek için tüm siyah Afrikalı işçilerin Lourenço Marques'a dâhil edilmesini amaçlayan bir dernektir. Guimarães'e göre, *"Patronlar bizi sömürmeye hazırlanırken, Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik rejiminde olmamıza rağmen, kendimizi de bu kavramlarla ilişkilendirerek saldırıya hazırlamalıyız"* (Capela, 1981:125). 1918 ve 1921 arasında 7 büyük grev vardı. Limanlardaki grevler genel bir plan izlemiştir. Yerel gizli ağlar aracılığıyla organize edilen tatminsiz işçiler, ücretlerin yeniden düzenlenmemesi durumunda çalışmayı reddetti. Limanın ana girişinin önündeydiler, daha iyi ücretler ve daha iyi çalışma koşulları talep ediyorlardı.

5.1.6. Kültürel Yarışma, Popüler Şarkı ve Müzik

Kültür aynı zamanda, nüfusun sömürge egemenliğini zorlamak için başvurması gereken araçlardan biriydi. Korkunun ve zorlamanın açık muhalefeti engellediği yerlerde, köylüler ve kırsal işçileri sömürgeci yetkililerin anlamadığı kültürel sembollerle düşmanlıklarını ifade ediyorlardı. Bu tepki genellikle şarkılar, danslar ve hatta heykeller şeklinde ifade edilir (sömürgecilerin anlayamadığı ve gizlice alay edebileceği, kınayabileceği ve tehdit edebileceği geleneksel kültürel ifade biçimleri) (Liesegang, 1988:61-142). En çok bildirilen örneklerden biri, zorla çalıştırmaya acıya ve güç durumlara sebep olan ve rejimin Afrika işbirlikçilerinin eylemlerini ve yerleşimcilerin Afrikalıların geçerliliğini korumak için kullandıkları sürekli ırk aşağılamalarını kınayan şarkıdır. Ayrıca sözlü şiir geliştirildi. 1940'larda yapılan orkestra dansları, kendi topraklarındaki insanların haklarının bulunmamasını protesto etti, çünkü yerel şefler, sömürgeciliğin iyi hizmetkârları olan ortakları isimlendirmelerine yol açan, alışılmış yasalara saygı duymadan yerleşimciler tarafından atandılar (Hedges, 1999:223).

5.1.7. Edebiyat

Edebiyat, ağırlıklı olarak kentsel alanlarda bir muharebe aracı olarak kullanıldı, ancak edebiyatın bunun için bir araç olarak alınması zaman aldı. Liesegang tarafından yapılan soruşturma, buna katkıda bulunan ortak unsurların, âlimlerinin, ait oldukları etnik grupların medeniyetçi geçmişini restore etme kaygısı ile misyoner oluşumunu bıraktıklarını gösteriyor. İlk Mozambikli yazarlar olan Anglikan Devrimi Yohana B. Abdallah (1870-1924), "yaolar arasındaki antik zamanlar" ve Aron Samu Mukhombu (1887-1940) tarihi bir koleksiyon "Mulaveteli" editörü üzerine yazılar yazdı (Liesegang, 1988:66). Aynı kaynak, Zambezi - Tete, Quelimane, Mozambik Adası'nın kuzeyindeki şehirlerde kültürel birlikteliğin temelinde bireysel bir faaliyetin geliştirildiğini ancak oyuncularının yerleşimciler arasında işe alındığını söylüyor. Andrade'nın görüşüne göre bu durum, Portekiz'in Mozambik işgali konusundaki

spesifik özelliklerle ilgili kısıtlamalardan kaynaklanmaktadır. Nadir, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında orada oluşan Afrika sosyal gruplarıdır (Macqueen,1998:47).

5.1.8. Basın Yoluyla

Sömürge sömürsünü protesto etmek için basının kullanımı Portekiz'in Mozambik Şirketinin topraklarını kontrolünü ele geçirmesinden önce başladı. 1885-1893 arasında, Alfredo Augusto de Brito Aguiar, birkaç gazetenin kuruluşunu gerçekleştirdi veya ilham verdi: (Tarafsız Haber Kağıdı, Zambézia'dan Gelen Posta, Gazeta ve Afrika'nın Çılgılığı) (Macêdo ve Maquêa, 2007:12). Hepsi Zambézia'nın Mozambik Adası'ndan bağımsızlığıyla ilgilendi ve taç topraklarının kiralanmasına itiraz etti. Anlaşıldığı üzere, bu gazeteler sömürgeciliğin kendisine karşı çıkmadı, sadece bazı dar grupların çıkarlarını tatmin etmek için şikâyetle bulundular. Tete, Quelimane ve Mozambik Adası gibi kuzey Zambezi kentlerindeki bazı mestizo dernekleri tarafından düzenlendi. Genel protesto 1908 yılında, büyük mestizo aileleri tarafından 1906'da kurulan sosyal ve sivil bir grup olan Afrika Guildinin resmi organı "Lourenço Marques'tan Afrikalı" gazetesinin yayınlanmasıyla başladı. Gazeteci Estácio Dias'ın yanı sıra, bu gazetenin editörleri Albasini kardeşleri tarafından daha iyi tanınan seçkin gazeteciler João ve José Albasini idi (Lopes, 2004:296).

1918'de "The African" gazetesi "Afrika Ağlaması" adını kullanmaya başladı. Editör, gazetenin yerli Mozambik nüfusunun savunmasına adanmış olduğunu söyledi. Konuşmak için Afrikalı köylülerin ve işçilerin koruyucusuydu. Haberinde ve yorumunda esas olarak dört kronik suistimali kınadı: zorunlu çalışma, özgür Afrikalılar için kötü çalışma koşulları, beyaz göçmenlerin tercihli muamelesi ve eğitim eksikliği. João Albasini 1922'de öldü, ancak gazetenin basımları kardeşi ile devam etti (Vail, 1989:275). 1932'de *Yeni Devlet*'nin sansürü nedeniyle, gazete adını "Afrika'nın Çılgılığı" olarak değiştirdi. Sömürge suiistimallerinin tüm eleştirilerine ve ezilen Afrikalıların savunucu rolüne rağmen "büyük aileler" işçilerden ve köylülerden tamamen ayrı sosyal ve kültürel bir ortamda yaşadılar. Yeni ortaya çıkan sömürge burjuvazisinin üyeleri olarak, çok farklı sınıflardan çıkarları vardı. Bu çıkarlar, onları daha az ayrıcalıklı vatandaşlarına muhalefet etmekte ve kapitalizm ve sömürgeciliğe karşı daha radikal bir eleştiriye geçmelerini engellemiştir. Melezler ile Afrikalılar arasındaki yoğun rekabetler, sömürge seçkinlerinin kendi içinde, "Afrika Ağlaması"nın etkisini yavaş yavaş azalttı ve sonunun gelmesine katkıda bulundu. 1930'ların başında, bu düşmanlıklar, sömürgeci rejime derginin son kalıntılarını yok etme fırsatı veren kötü tavır takındı. Dört yıl sonra Salazar rejiminin sansürü gazeteyi susturdu.

Plastik sanatlar da sömürgeciliği protesto etmek için yaygın olarak kullanıldı. Ülkenin kuzeyinde, Makwa ve Makonde sanatçıları, devlet yetkililerini, özelliklerini bozan ve tüm insanlıklarını ortadan kaldıran heykeller aracılığıyla alay ettiler. Makonde sanatçılarının eserleri, diğerlerinden farklı olarak, geleneksel içerikler sundu. Hıristiyan karakterlerinin imgeleri neredeyse her zaman katı kalıplaşmış ve cansızdı. Zaman zaman orijinal modelden uzaklaşıyor ve bu gerçekleştiği zaman, bunun nedeni neredeyse her zaman bir şüphe ya da zorluk unsuru getirilmiş olmasıdır: Tespih Meryem, bebek İsa yerine elinde bir şeytan tutuyor; Bir rahip vahşi bir hayvanın ayakları ile sunulmaktadır (Mondlane, 1977:89).

5.1.9. Protestan Kiliselerinin Rolü

Bağımsız kiliseler, işçilere ve köylülere yeni toplumsal düzene karşı düşmanlıklarını ve resmi Hıristiyan kiliselerinin ikiyüzlülüğünü ifade etmeleri için bir başka kurumsal çerçeve daha sundu. Neredeyse bütün kiliselerin kökenleri Güney Afrika ve Rodezya'nın "Siyonist" ve Etiyopya hareketlerinde kökene sahipti. Mozambikli göçmen işçiler, hoşnutsuz ve ezilmiş bir şekilde bu kiliselere sığındılar. Eve döndüklerinde bu hareketlerin kollarını organize ettiler ya da Güney Afrika ya da Rodezya modelini taklit eden özerk mezhepler kurdular. İtirazın reddedilmesi, kendilerini Avrupa dini misyonlarından ayıran ana Protestan kiliselerinde

açıkça ortaya çıktı. Mozambiklilerin dini bilinci, ideolojik gelişimlerini geleneksel kültüre dayandırıyordu. Bunlardan ilki, 1907'de Benjamim Mavadhla ve Transvaal'da yaşayan ve Wesleyan Kilisesi'nden ayrılan diğer Mozambikliler tarafından kurulan Gazze'deki Afrika Kilisesi idi. Üyelerinin eski Gazze İmparatorluğu ile özdeşleşmesi, Gazze kelimesinin İncil'e gönderilmesinde tezahür etti (Cavallo, 2013:24).

6. MOZAMBİK'TE MODERNLEŞME STRATEJİLERİ

6.1. Bazı Bahisler

Mozambik'e modernleşme misyoner, ordu ve tüccarlar aracılığıyla geldi. Bu üç grubun her birinin modernizasyon sürecinde özel bir görevi vardı. Misyoner, Afrikalı'ya sömürgeciliğine karşı nazik davrandığını söylüyor; ordu da misyoner ve tüccarları Afrika isyanı durumunda savunuyordu. Tüccar ise Avrupa'yı ilkel birikim yoluyla zenginleştiren ürünleri Afrika'dan taşıyordu. 1890'dan 2015'e kadar Mozambik'te yedi gelişme ve modernizasyon stratejisi belirledik. Mozambik'in hızlı gelişimi için girişilen ilk bahis, yabancı sermayeli büyük şirketlerin kullanılmasıydı. Buna göre, üç şirket kuruldu: Nyasa Şirketi (1891-1929), Zambézia Şirketi (1892-1942) ve Mozambik Şirketi (1891-1972). Bu şirketler Portekiz adına idare etmek için geniş araziler aldı. Bunun nedeni, Mozambik topraklarının geniş olması ve Portekiz devletinin Mozambik'i etkili bir şekilde yönetmesini sağlayacak parasının olmamasından kaynaklanıyordu.

İkinci bahis, köylülerin Portekiz'e ait fabrikaları besleyen mahsulleri üreterek güçlenmesiydi. Bunun için, çeşitli şekillerde direnişe sebep olan zorunlu çalışma başlatıldı (Hedges, 1999:138). Üçüncü bahis, yerlilerin modern teknikleri öğrenebilecekleri yerleşimlerin oluşturulmasıydı. Yerleşimlerin kurulması Portekiz'den Mozambik'e göçünü teşvik etti. Yerleşimlerin çok kültürlülüğü teşvik etmesi, daha az nitelikli insan kullanımıyla Portekiz'in Mozambik'teki varlığını güçlendirmesi amaçlanmıştır. Dördüncü bahis, yabancı sermayeyi çekmek ve üretimi arttırmak için tasarlanan kalkınma planlarındaydı. İç yatırımın gerçekleştirileceği serbest bölgeler seçilmişti. Bu aşama, kurtuluş savaşlarının yapıma zamanı ile çakışmaktadır (Humbaraci ve Nicole, 1974:33).

İlk Hızlandırılmış Kalkınma Planı 1953'ten 1958'e kadar sürdü. Bu plan, bölgelerin millileştirilmesine katkıda bulunabilecek beyaz nüfus merkezleri oluşturmaya yönelik göçü teşvik etmeyi amaçlıyordu (Hedges, 1999:131). Bu göç, yapılan seyahatlerin ve kurulumun ilk günlerinde sübvansede edildi. Yerleşimler Mozambik'teki beyaz nüfusun artmasına katkıda bulundu. 1950'de 48.000 beyaz vardı. On yıl sonra bu sayı, 10.000'e ve 1974'te yaklaşık 200.000'e yükseldi. İkinci hızlandırılmış kalkınma planı, 1959'dan 1964'e kadar uzanan ilk kalkınma planının devamı gibi görünüp bir kamu yatırım planına ve birkaç özel sektör projesine dayanıyordu. Bu plan, Limpopo, Incomati ve Revué barajları ile bağlantılı irigasyon tarımının büyük gelişimi ile ilgiliydi.

Haritacılıkta jeoloji, toprak ve bilimsel çalışmaların incelenmesi planlandı. Afrika nüfusunun beslenme, eğitim ve ekonomik verimliliği üzerine araştırmalar da yapıldı. Sağlık ve eğitim sektörleri daha dikkatli bir şekilde incelenmiş ve toplam yatırımın yaklaşık % 14'ünü almıştır. 1968-1973 döneminde 3. kalkınma planının başlatılmasından önce, 1965-1967 arasında Geçici Kalkınma Planı olarak bilinen bir belge yayımlandı. Mobil sağlık birimlerine, ordu tarafından yönlendirilen eğitim ve sağlık alanlarına daha büyük bütçeler gitmiştir (Newitt, 1997:455).

1968-1973 yılları arasında Mozambik'in 3. sanayi gelişim planı tanıtıldı. Bu plan, sanayi sektörünü güçlendirmeyi ve ülkenin sanayileşmesini sağlamayı amaçlıyordu. İlk iki plan tarım planlarıyla sınırlıydı. Aksine, bu plan, ekstraktif, ve imalat sanayilerini vurgulayarak sınai kalkınmayı hedefliyordu. Bu plan sırasında, sırasıyla Körfez Yağı'nda ve

Pan American International Oil Corporation tarafından Buzi'de (1967) ve Pande'de (1968) petrol aramaları yapıldı. Diğer konsorsiyumlar şunlardır: Sunray Mozambik Petrol Şirketi, Clark Mozambik Petrol Şirketi ve Skelly Mozambik Petrol Şirketi (Mondlane, 1977:80).

Beşinci bahis, diğer stratejilerin yanı sıra, planlanan ekonomiyi, kamulaştırmaları, kırsal alanların sosyalleşmesini, zorla üretim faaliyetlerini, ortak köyleri ve ortak kooperatifleri içeren sosyalist kalkınma modeliydi (Meque, 2013:52). Bu bahis, yabancı yatırımcıları etkinliğiyle kendine çekemeyen, gösterge niteliğindeki olası planın başarısızlığı ile sonuçlandı (Muchacona ve Romão, 2019:92). 1979'da, dış yatırım yapıldığında, etkin bir şekilde yükselen sosyalist-planlı modeli yurtdışı ve yerli şirketlerinin kapatılmasıyla birlikte, modern Mozambik'in istenen ekonomik kalkınmaya ulaşmasına katkıda bulunamadı. Bu kasvetli senaryoyu tersine çevirmek için Mozambik hükümeti, nüfusun yaşam koşullarını ekonominin yapısal dönüşümü, genişlemesi yoluyla yükseltmek amacıyla 10 yıllık bir ufukta Ulusal Kalkınma Stratejisini (1980-1990) hazırladı (Dias, 2018:131); kapsayıcı ve sürdürülebilir bir büyüme modeline dayanan üretken tabanın çeşitlendirilmesi.

Bu modeli mümkün kılmak için hükümet, sanayileşmeyi ülkenin refahını ve rekabetçiliğini sağlamak için ana vektör olarak tanımladı. Bununla birlikte, sanayi sektörü hala istenen gelişmeye ulaşmak için başlangıç aşamasındaydı, çünkü o zamana kadar mevcut olmayan çok sayıda finansal kaynak, uzman işgücü ve yeterli ekipman gerektiren bir faaliyettir. Ek olarak, Castel-Branco'nun yansımalarına göre, ülkede çıkarılan veya üretilen hammadde, işleminden geçirilmeden ihraç edilmekte, bu da iş yerlerinin yeterince genişletilmediği anlamına gelmekteydi. Öte yandan, açıkça daha fazla nüfus mutabakatı olan tarım, küçük devlet yatırımlarını çekmeye devam etmekteydi. Altıncı bahis, o zamana kadar devlet kontrolü altında olan şirketleri özelleştirmeyi amaçlıyordu. Burada devletin ağırlığı, tam işleyişi gerekli gören şirketler arasında güçlü bir şekilde devam etti (Meque, 2013:46-51).

Yedinci bahis, kamu-özel ortaklığının yaratıldığı ve desteklendiği özelleştirmeler içindir (Massingue, 2008:1-25). Ekonomik sermaye, insanlara esasları nedeniyle değil, devlet, siyasi güç ve iktidar partisi ile olan bağlarından dolayı aktarılır. Böylece ilk aşamada siyasi iktidar ekonomik güce erişim sağlar. Döngü daha sonra ters çevrilir, böylece ekonomik koşullardan politik iktidara ulaşılır. Bu aşamada sermaye devletten bireylere taşınır, bu da devleti kendi çıkarları için kullandıklarının yorumlanmasına yol açar. Nüfusun çoğu, varlık sahiplerinin politik güce bağlı olduğu bu kamu-özel ortaklığının yararlarından dışlanır. Çok uluslu şirketler, referans şartları halka açık olmayan vergi teşvikleri yoluyla davet edilmektedir.

Kalkınma projelerini uygulamak için birçok insan evlerinden tahliye edildi ve hayatta kalma durumlarının imkânsız olduğu alanlara gönderildi. Yeniden yerleştirme sürecini düzenleyen bir yasa olmasına rağmen, insanlar kanuna uyulmaksızın menşe alanlarından uzaklaştırıldı. 2004 yılı, devlet kuvvetleri ile RENAMO arasındaki iç savaş nedeniyle 1976'dan 1992'ye kadar felç edilen madencilik sektörü projelerinden birini yeniden başlatan Moatize'deki kömür madenciliği için büyük bir yabancı sermaye ırkıyla karakterize edildi (Dias, 2018:23). Gelişme adına, Tete ilinde yüzlerce yıllık varlığı olan ağaçların aniden ortadan kalkması yaşandı.

Mozambik'in Tete bölgesi, bazıları 1000 yaşında olan baobab ağaçları ile ünlüydü. Fakat maden şirketleri, bu ağaçların çevre, yerel kültür ve insanların beslenme rejimleri açısından önemini dikkate almadan büyük bir çoğunluğunu yok etti. Bu tür ağaçların tekrar yetişmesi yüzlerce yıl alabiliyor. Kömür tozu yüklü bulutlar suyu kirletirken madenden yapılan asit drenajı, toprağı kirleterek yerel topluluklara zarar verdi. Mozambik'te faaliyet gösteren şirketlerin hiçbiri çevre yönetimi planı yayınlamayı bölge insanını yürüttükleri faaliyetlerinin sonuçlarından bihaber bıraktı (Kızıldere ve Brakel, 2017:64).

Bu süre zarfında, kutsal yerler ve mezarlıklar kaynakları yer altından çıkarmak isteyen çok uluslu şirketler tarafından tahrip edildi. Kalkınma adına vatandaşların, çok ulusluların hizmetinde polis kuvvetleri tarafından bastırılmasıyla köleliğe dönüş olmuştur. Kalkınma adına, insan hakları sistematik olarak ihlal edilmektedir. Dias için, insan hakları teması çapraz bir konudur: politik, yasal ve kültürel. Bununla birlikte, yazar, Mozambik durumunda doğal kaynakların sömürülmemesinin ülkenin kalkınmasının ertelenmesine yol açacağına dikkat çekmektedir. Öte yandan, insan haklarına saygı eksikliği vatandaşlık eksikliği ve ciddi bir suçtur. Bu ifadenin en önemli dersi, doğal kaynakların sömürülmesinin ve insan haklarının gözetilmesinin günlük ve aynı anda yapılması gerektiğidir (Dias, 2018:153). Burada sunulan tüm adım ve bahislerde nüfus, güçlü bir direniş göstermekte ancak polis kuvvetlerine başvuran gücün hâkimiyeti altındadır. Müzakere eksikliği, kalkınma projelerinin ihmal edilmesine yol açmaktadır. Çünkü modernleşme yukarıdan aşağıya doğru yapılmaktadır.

6.1.1. Devletleştirme

Öngörülmeleyen ulusallaştırmalar, 24 Temmuz 1975'te Cumhurbaşkanı Machel yapılan bir konuşmanın hemen ardından geldi. Cumhurbaşkanı Samora'nın millileştirme konusundaki konuşması halkın duygularını canlandırmak için güçlü ve iyi hesaplandı. Arazi devletleştirildi, çünkü sadece popüler olan mülkün sahibi olabilir. Evler kamulaştırıldı çünkü evler halktan alındı. Tıp ulusallaştırılmıştır çünkü sağlık bir insan hakkıdır. Cenaze kurumları ulusallaştırıldı çünkü ölümle müzakere etmek suçtur. Adalet popüler olduğu için yasalar devletleştirildi. Eğitim millileştirilmiştir, çünkü her insanın bilme hakkı vardır (Machel, 1976:16-26).

Kamulaştırmalar örgütlenmeden, ekonomik yapıya sahip olmadan, kadro olmadan uygulamaya konuldu. Mozambik gerçeklerine saygısızlık eden komünist bütünleşme süreci, başka ülkelerin sahiplerinin uçuşunun kendi politikasına uyumsuzluğundan kaynaklandığını doğrulamaksızın, sonuçları ölçmeksizin intihal edildi. Ve büyük şirketlerin ulusallaştırılmasından mutsuz olan FRELIMO, yoksulluğu daha yoksul hale getirdi ve arkaik devlet kontrolü altında ekonomik kalkınmayı baltaladı. Bağımsızlığın ilk ayları sosyal durumun giderek kötüleşmesiyle karakterize edildi. Borç verme sadece açığı artırdığı için dış yardım sorunu çözülemedi. Millileştirmeler, ani ve önceden çalışma olmaksızın ekonomik-mali durumu daha da kötüleştirdi. Gana'daki Kwame Nkrumah'ın durumunu hatırlamamız gerekiyor.

Ekonomi politikalarını biçimlendiren asıl etken ise Nkrumah'ın siyasal destek elde etmek ve demokratik olmayan rejimini sürdürmek için bu politikaları kullanmaya ihtiyaç duymasıydı. Ancak ne Gana'nın bağımsızlık sonrasında gösterdiği hayal kırıklığı yaratan performans ne de ekonominin bariz bir biçimde kötü idare edildiğini gösteren çok sayıda başka örnek, basitçe cehaletle açıklanabilir. Neticede, sorun cehalet olsaydı, iyi niyetli liderler ne tür politikaların yurttaşların gelir ve refahını artırdığını çabucak öğrenir ve bu politikalara yönelirlerdi (Acemoğlu ve Robinson, 2013:65).

Samora, milyonlarca insanı kolektif çiftlikler üzerinde çalışmaya zorlayarak halkının hayatlarını iyileştirmeyi ümit ediyordu, ancak bunun yerine ülkesinin beslenebilme kabiliyetini yok etti. Ulusallaşma ölçüsünün arkasında politik bir amaç vardı. Amaç, bağımsızlık sonuçlarının derhal olacağını ima ederek halkın sempatisini kazanmaktı. Ancak millileştirilmeden gerçekleşen bağımsızlık iyi bir şey olmaya devam edecekti. "İyi olan şey" yeni katkı maddeleri gerektirmeden kendi başına yeterlidir. Kullanılan argüman, millileştirilmiş malların halkın kanı ile yapıldığıydı. Bu, kanıt içermeyen ancak dinleyiciler için çekici olan duygusal bir argümandı. Sıradan insanların özelliklerinin millileştirilmesi, etkilenen insanlar için ciddi sonuçlar doğurmuştur.

Arazinin millileştirilmesiyle, birçok çiftçi toprakları devletleştirildiğinde ülkeyi terk etmek zorunda kaldı, ancak devlet bunları değiştirmek için teknik kadroya sahip değildi. Bunlar, çoğu "Uluslar Sena Sugar Estates", "Mozambik Şeker Kamışı" ve "Maragra" gibi çok uluslu tarım kompleksleriydi. Gurué, Licungo ve Milange şirketlerinin elinde çay üretiminde de benzer sorunlar yaşandı, özellikle "Junqueiro", "Monteiro & Giro" ve "Sena Sugar Estates" gruplarının önemli tarımsal kompleksleridir. Tüm bu şirketler, pamuk, çay, kakao, pirinç, kaju, tütün ve copra, tarımsal Portekiz ekonomik devler tarafından sömürülen o zamana kadar tarımın imtiyazlarıyla olduğu gibi üretimini azaltmışlardır. Bağımsızlıktan sonra, onları yıkıma sürükleyen işçiler tarafından yönetilenler çöküşe hızla geçtiler.

Zengin Mozambik toprakları ormana geri döndü. Tüm ihracat ürünleri azaltıldı ve Zambézia artık çekici bir hizmet alanı değil. Ülke genelinde, insanların ulusal ihtiyaçları aşan miktarlarda evin yakınında büyüyen günlük tüketim ürünleri vardı. Ülkenin bu türden tükettiği tüm tarım ürünlerini ithal etmeye başladığı gün, açlığın dramatik olduğu yirmi ülke arasında yer almasına sebep oldu. Hükümet, insan toplulukları arasında dağıtılan kollektif çiftlikler umudunu korumuştur. Fakat insanlar sözde komünist tekniği desteklemediler ya da kabul etmediler. Ancak özelleştirme yoluyla sermaye biriktirme sürecinde, birçok fabrikayı iflase sürükleyen aynı adamlar, yeni kamuya açık ortaklıkların etkinliği konusunda şüpheler uyandıran yeni hissedarlardır. Şehirleşmede de, millileştirmeyle başlayarak hatalar yapıldı. Kamu kurumlarını kamulaştırmak yerine, millileştirmeler özel mülkiyete dâhil oldu.

Ancak Mozambik'te kalmak isteyenler, sadece evlerini terk etmeleri için şantajla uğradılar. Binlerce insan yeniden eğitim kamplarına zorlandığı için paternalist bir hükümet kültürü oluşturuldu (Passos, 1977:114). Onların mentorlarına göre, gelecekteki şehirler yeniden eğitim kamplarından doğacaktı. Garip bir şekilde, sömürge kentlerinde toprak ele geçirirken yeni şehirler kurmaya söz verdiler. Sosyalist deneyimlerden hiçbir şehir ortaya çıkmadı. Modernleşmenin bir özelliği olarak laikleşme, geleneksel otoritelerin yasaklanması ve kiliselerin ve camilerin kapatılmasıyla şiddetli bir şekilde yerini aldı. Bu kurumlar, toplumdaki önemli konularda demokratik bir tartışma alanı olarak sosyal kumaşın garantörü idi. Merkez komitesinde benimsenen ve insanlara dayatılan sosyalizmin benimsenmesi, bu modernizasyon girişiminde bir başka hataydı. Her şey "insanların ne istediğini biliyoruz ve asıl sorunumuz derinden kökleşmiş olan sömürge yapısını yok etmektir" temelinde yapıldı (Passos, 1977:67). İnsanların ne istediğini bilmeleri olarak, yerleşimcilerin taşınır ve taşınmaz mallarını millileştirme adına ele geçirdiler.

Tüm bu önlemlere rağmen, Mozambik liderler kendi toplumlarını modernleştiremediler. Bir yandan sömürge mirasının toplam imhasını savunurken diğer yandan Avrupa modelini temel alarak anayasalar hazırladılar. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında elde ettikleri neşeli desteğe rağmen, sömürge döneminde kurulan antik kentlerde kendi kurallarını sınırlayarak değişiklik yapamadılar Birkaç yıl sonra, yeni rejim kamu hizmeti için sömürge binalarını kullanmaya devam etti ve bağımsızlıktan bu yana onlar tarafından çok az kamu binası dikildi (Mende, 1974:44).

6.1.2. Kamu Şirketlerinin Özelleştirilmesi

Bu, sosyalist modelin başarısızlığından sonra milliyetçiler tarafından kabul edilen bir kalkınma stratejisiydi. 1986'da cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanının ölümü ile birlikte, halefin esas olarak parti üyeliğine dayanan ve bununla birlikte yerel güçlendirme süreci başlatan ilk özelleştirme dalgasıyla başladı, ancak bu ülkenin ihtiyaçların karşılanması yerine toplumsal eşitsizlikler daha da arttı. Chissano, ekonomik yeniden yapılandırma planı (PRE) ve daha sonra Ekonomik ve Sosyal Yeniden Yapılandırma Planı (PRES) için destek alma koşulları olarak demokratikleşme, özelleştirme ve çok partizanlığı içeren finansal kurumların gerektirdiği reformları hızlandırdı. Bu planların, makroekonomik dengeyi yeniden sağlaması

ve ÜFE (Üretici Fiyat Endeksi) tarafından yaratılan hataları düzelterek ekonomiye daha fazla esneklik ve verimlilik kazandırması amaçlanmıştır (Castel-Branco, 1995:583). Marksizmin ve sosyalizmin savunucularını bir zamanlar savaşıma yemin etmiş emperyalizmin en iyi savunucuları ve hizmetçilerine dönüştürmenin yanı sıra, özelleştirme süreci zengin olmaksızın zenginlik yarattı, çünkü onlar asla yatırım yapmayan ancak süreçten kâr elde etmeyi umdukları insanlardı. Bazıları devlete ait işletmelerde patronaj ağları ve çarpık satın alma prosedürleri oluşturdu.

Massimaculo için, FRELIMO hükümetinin ilk kararları bağımsızlıktan sonra sosyal ve politik bir demokrasi inşa etme niyetini karakterize ediyor. Ulusallaştırmalar, Mozambik toplumunun yapısal dönüşümünü amaçlayan ve yeni gücün sınıf karakterini tanımlayan bu eğilimin açık bir göstergesiydi. FRELIMO, eski durum cihazını sökmek içindi (Massimaculo, 2010:27). Egemen ve bağımsız Halk Mozambik Cumhuriyeti, köylülerin ve işçilerin ittifakının önderliğinde, tüm vatansever tabakaların, sömürgecilik ve emperyalist bağımlılığın ardından yıkılması mücadelesinde yer aldığı bir halk demokrasisidir; insanın insan tarafından sömürülmesi sisteminin imha edilmesi; Yeni toplumun maddi, ideolojik, politik-kültürel, sosyal ve idari temellerini oluşturarak yapılır. Bu değişikliklerin gerçekçi olmadığı kanıtlanmıştır.

Bununla birlikte, bu dönüşüm, FRELIMO'nun Mozambik toplumunun dönüşümünün ayrıcalıklı bir aracı olması gerektiğine inancından dolayı Devlet'teki bütün eylemlerini tüketmesine rağmen, devrimin Asil topuğunun zor ve karmaşık olduğunu kanıtladı. Bağımsızlıktan sonra Mozambik, siyasi ve sosyal değişim konusunda bir deneyim yaşadı. 1977'de FRELIMO kendini Marksist-Leninist bir öncü parti olarak sundu. 1983 yılında, acımasız bir iç savaş sırasında, ilk Mozambik bir Perestroyka için çaba sarf edildi ve 1989'dan itibaren parti, neoliberal demokrasiye doğru evrimleşmeye başladı (Massimaculo, 2010:28). 1987'de ekonomi zaten serbestleşmiş ve ülkenin devletin kendi politik çizgisinden ve küresel durumundan kaynaklanan sorunları göz önüne alarak, hükümet Bretton Woods kurumları olan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile bir anlaşma imzalamıştır. Hükümet, Ekonomik ve Sosyal Yeniden Yapılanma Programı aracılığıyla, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısını kurtarmak için önlemler aldı. 1987 yılının Ocak ayında, söz konusu kuruluşlar tarafından önerilen yapısal uyum önlemleri başlamış ve Mosca'ya göre, aşağıdaki yönergeler kabul edilmiştir:

- Yerel para biriminin ani ve sürekli devalüasyonu, Metical;
- Faiz oranlarındaki artış;
- Para arzının azaltılması;
- Özelleştirme ve pazar liberalleşmesini derinleştirmek;
- İthalatın kontrolü;
- Kamu harcamalarında kesintiler, özellikle devlete ait işletmelere sübvansiyonlar;
- Özel sektör için finansal ve maddi kaynaklar;
- Ücretlerin kontrolü.

Daha sonra başlatılan reform süreci, 1990'da yeni bir Cumhuriyet Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte yeni bir ivme kazandı. Bu yeni Anayasa, öncekinden farklı olarak, siyasi parti oluşumuna, basın özgürlüğüne ve grev hakkına zemin hazırladı. Yeni Anayasa ışığında ülke, Mozambik Halk Cumhuriyeti adını Mozambik Cumhuriyeti olarak değiştirdi (Mosca, 1999:166-167). Mozambik tarihindeki yeni evre, 1994 yılının ilk seçimlerinden sonra FRELIMO hükümetinin savaşın tahrip ettiği sosyo-ekonomik altyapıyı

yeniden inşa etmesini ve ülkenin az gelişmişliği ile ilgili sorunları azaltmasını gerektirdi. Mazula, kalkınma zorunluluklarına atıfta bulunmak:

Kalkınma zorlukları, ekolojik çevresi, daha yüksek bir sosyal siyasi istikrar seviyesi için barışı koruma kapasitesi, daha fazla okuryazarlık düzeyi ve ülkenin kalkınmasına bağlı kritik yetenekler (insan sermayesi) gibi çok partili bir demokrasiyi ortaya koymaktadır. Okuryazarlık, yalnızca siyasi seçkinlerin değil, hepsinden öte, halkoylarının iktidara gelmesi için bir yarışmada yarışan birçok elitin varlığı ile ortaya çıkacaktır (Mazula, 2008:68).

7. DEĞERLENDİRME

Tarih, Mozambik'in bugün Portekizli yerleşimciler ile yerli müttefikleri arasındaki ortak çabaların bir sonucu olduğunu gösteriyor. Bu süreç, her zaman barışçıl değildi ve temel insan haklarının ve yerel geleneklerin sistematik bir şekilde ihlal edilmesine dayanmak zorunda kaldı. Portekizliler Doğu Afrika kıyılarına ulaştığında, ilk çabaları Mozambik diyecekleri tek bir bölge varlığı oluşturmak için birkaç bağımsız bölgeyi bir araya getirmektir. Sadece 1890'larda bugünkü halini alan yavaş bir süreçti, bunu yapmak için Hint Okyanusu'nun kıyı bölgelerinde bulunan Arap ve Müslüman ticari ağlarını etkisiz hale getirmek zorunda kaldılar. İlk olarak Portekizliler, iç kısımlara erişimi sağlayan yolları kontrol ettikleri kıyı bölgelere yerleştiler. Bu bölgelerde onlar için barınak olarak hizmet veren kaleler inşa ettiler. İç kesimlere girdiklerinde ise Batı değerlerini de yanlarında getirip topluma bu değerleri empoze etme faaliyetlerinde bulundular (Ogot, 2010:1060). Kültürel olarak, sömürgeciler yerli kadınlarla evlenmeye başladığında karma ırk meydana gelmişti. Avrupalı kadınların, Portekiz tarafından düzenlenen seferlerdeki yokluğu, varış yerindeki Afrikalı kadınlar tarafından ödüllendirilecekti. Afrikalı kadınlar ve Avrupalı sömürgeciler arasındaki bu ilişkilerden doğan çocuklar daha sonra Afrika'daki Portekiz tahtını temsil etmek için tüm yetkileri almışlardır (Rodrigues ve Rodrigues, 2011:184). On yıllar sonra, "Muzungo" veya beyazlar olarak bilinen bu çocuklar Portekiz tacı karşısında özerklik kazanmaya başladı (Teixeira, 1988:25).

İlk aşamada, rejimin desteğini aldılar çünkü bu özerklik, Portekiz tahtının ayaklarına teslim etmeyi reddeden diğer Afrika krallarını bastırmak için kendi ordularını kullanma hakkını içeriyordu (Ogot, 2010:745). Bu orduların yardımı ile kraliyet toprakları esas olarak Zambezi Vadisi'nde ve Zambézia'nın iç kısımlarında genişlemiş, ancak bu 'muzungos'ların özel orduları daha sonra sömürge makamlarından bağımsız olmak istediklerinde sorun yaratmıştır. Söylendiği gibi Portekiz'in Mozambik'in egemenliği iki şekilde gerçekleşti: askeri mücadele ve müzakere. Askeri yol güç kullandığından ve müzakere barışçıl yollardan geldiğinden, modernleşme süreci de bu yolları izlemiştir. Modernleşme saraylardan geçmeye başladı. Yerel krallar, isimler değiştirilerek vaftiz edildi ve sonra toplumun alt kastlarına aktarıldı. Mozambik'in gelişimi için modernleşme köle ticareti nedeniyle uzun süre ihmal edildi. Üç yüzyıl boyunca Portekizliler Mozambiklileri Amerikan kolonilerine taşımakla meşguldü (Guest, 2005:16-18).

Brezilya kolonisi gelişirken, Mozambik gelişimini sürdürmek için faaliyet gösteremedi. Çünkü gücü olan bireyler köleler gibi ellerinden alındı. Kölelik dalgalarının bir sonraki kurbanı olma korkusu, fazla sayıda insanın bir yerden bir yere taşınmasına neden oldu. Onlara ilkel sermaye birikimini sağlayan kalkınma faaliyetlerine bahis yapmak yerine, bu yüzyıllardaki Mozambikliler, köle ticaret ağlarından kaçmakla daha fazla ilgileniyorlardı. Toplu çıkışlar sadece kölelik yüzünden değildi. Yerel inançlar, doğal afetler, veba ve batıl inanç olayları da buna katkıda bulunmuştur. 1890'dan itibaren Mozambik modernleşmesinin yeni bir aşaması başladı. Bu modernleşme aynı anda iki alana odaklandı: askeri ve ekonomik alan. Askeri alanda, birkaç kuşak boyunca yaratılan özel orduların sökülmesi gerekiyordu. Bu ordular, Portekizlilerin soyundan gelenlerin emrindeki, yerli insanlarından oluşuyordu.

Portekiz, 1854'te başlayan ve 1917'ye kadar devam eden fetih savaşlarına başladı. Bazı geleneksel uygulamaların ve otoritelerin sökülmesi ve yerine modern kurumların kurulması gerekiyordu.

Hem sömürge hem de bağımsızlık sonrası rejimlerde engel, geleneksel otorite idi. Çeşitli krallar, topluluklarının modern değerlerini istememekle suçlandı. İlk davada Portekiz'e sadık krallar vardı, ikinci davada ise iktidar partisi tarafından bu krallar değiştirildi. Aslında, geleneksel güce olan bu isteksizlik, geleneksel liderin nüfus tarafından tanınan ve onaylanan güce ve meşruiyete sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Geleneksel lider, köy halkıyla yaşadı ve doğrudan halk ile arasındaki temas sorunlarını biliyordu. Çözülmesi gereken sorun herkes tarafından ele alınabilirdi. Modern devletin yöneticisi, tüm durumların aksine, bölge merkezinde oturmuş ve halkın sorunlarını tanımak için birileri tarafından bilgilendirilmek zorundaydı. Ona ulaşmak, sıradan insanların anlamadığı protokol kuralları ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle geleneksel lider, kendisini başa getirmek isteyen, modern hükümet tarafından bir tehdit olarak kabul edilen nüfus arasında büyük sempati kazanmaya devam etti.

1890'lardan itibaren Portekiz, yerliler için değil Portekizliler için sosyal altyapı oluşturmayı taahhüt etti. Avrupalıların yoğunlaştığı küçük köylerin inşası, Portekiz'in Avrupa güçleri önünde varlığını garanti etmeyi amaçlıyordu. Portekiz'in ülkenin iç kesimlerinde varlığını kolaylaştırmak için Portekiz rejimi, monarşik rejimden ayrıldığı 1911 yılına kadar Katolik Kilisesi'ne güveniyordu. Bununla birlikte, uluslararası anlaşmalar Portekiz'i, bu bölgelerdeki Protestan kiliselerinin misyonerlerine saygı göstermeye mecbur etti. Modern Avrupa değerlerinin gelişiminde kiliseler önemli bir rol oynamıştır. Asya ülkeleriyle ilişkilerin devamı kuzey Mozambik'te güçlüydü ve belli bir dereceye kadar Portekiz rejimi için bir tehdit oluşturuyordu.

İslam'ı sonlandırmak için mücadele etseler de bu mümkün değildi, çünkü Müslümanlar bu bölgelere Portekizlilerden önce geldiler. Bu alanlarda, yaşam standardı çoğu Hıristiyanlaştırılmış alanlara göre nispeten daha iyiydi. Mozambik'te İslam barış ve hoşgörüyle uygulandı. Özellikle ticaret yönelimli olan İslam, yerel halkla bütünleşmeyi meşru kılan ve yerel uygulamalara yakın birçok unsura sahipti. Hristiyanlığın aksine, İslam dininde zorlama yoktu. İslam'a bağlılık, Doğu ve Arap halklarıyla iş yapmanın yararlı bir yoluydu. Sömürge rejimi, kendisini İslam'ın egemen olduğu belirli bölgelere empoze edemedi (Medeiros, 2011:222).

Portekiz'in kendisini kuzeydeki Müslümanlara empoze edememesi, bu bölgenin başkentini 1898'de güneye aktarmasına neden oldu. Lourenço Marques limanı ve Güney Afrika'nın hırsı gibi ekonomik nedenlerden söz edilmektedir. Ancak bu, sorgulanmayı hak eden noktalardan yalnızca biridir. 1554'ten itibaren Portekiz, Mozambik Adası'nı Portekiz Doğu Afrika'sını yönetmek için ayrıcalıklı başkent olarak görüyordu. En büyük Portekizli topluluk, 1545'te Lourenço Marques'tan beri bölgeye yerleşmişti ancak başkent orada oluşturulamadı. Lourenço-Marques demiryolları 1875'te tamamlandı ve Fransa Cumhurbaşkanı Mac Mahon'un denetimi altındaki güney Mozambik sınırları da o zamana kadar uzanıyor. Bu nedenle, 1898'de Portekiz'i Lourenço Marques'i bir kurtuluş şehri olarak görmeye zorlamak için hiçbir dış sebep yoktu. Bir sebep varsa, yalnızca içsel bir sebep olabilir ve bu içsel sebep İslam dini olduğuna inanılmaktadır. Lorenço Marques'in ekonomik potansiyelinin argümanları geçerliyse, Quelimane sömürge döneminin çoğunda bugüne kadar kaydedilen en iyi ekonomik potansiyele sahipti.

1920'lerde Portekiz dilinin kullanımı modern insanın bir sembolü olarak görüldü. Bunu yapmak için, rejim Mozambik halkını iki kategoriye ayırdı: asimile edilmiş insanlar ve yerliler (Borges, 2011:83). Asimile edilmiş seviyeye ulaşmak için, yerlilerin şifacılar gitme,

ana dilleri konuşma, belirli dansları yapma gibi alışkanlıklardan vazgeçmeleri gerekiyordu. Modası geçmiş ve alay etmeye değer görülen bazı geleneksel uygulamaları bırakmak zorunda kaldılar.

1926 ve 1956 yılları arasında bu uygulamalar daha büyük bir titizlikle hissedildi. Sömürge rejimi, asimile edilmiş halkın politikalarını yaratmış olsa da, asimilasyonun Mozambik'te gerçekleşmesini istememiştir. Aslında, rejim bu durumu çok iddialı olarak elde etmek isteyenlere birçok engel oluşturdu. Amaç, sömürge rejiminin kendisine zarar verecek olan ve özümşenen insanlara ayrılan haklar yüzünden sosyal bir tabaka oluşmasını önlemektir. Ana haklar arasında; kamu hizmetinde istihdam, tam haklı Portekiz vatandaşlığı, nüfus cüzdanı kullanımı ve zorunlu çalışmaya zorlanmamak vardı. Bu engellerle bile, Portekizliler ile daha fazla hak isteyen yerliler arasında bir burjuvazi Mozambik'te ortaya çıkmaya başladı.

Yukarıda belirtilen dönemde, bu unsurlar Portekiz yönetimini kırmak için birçok girişimde bulundu, ancak uluslararası koşullar kendileri için uygun değildi. Bunlar misyoner okullarında eğitim almış, bazıları fabrikalarda ve sömürge yönetimlerinde çalışan insanlardı. Mozambik'in hızlı modernleşmesi, rejimin çöküşün eşiğinde olduğu zaman meydana geldi. Rejim, 1933'ten bu yana sömürgecilik yasası altında korumacı ilişkiler kurduğu Afrika'yı terk etmek istemiyor. Ulusal ve uluslararası topluluğu ikna etmek için, program kalkınma projelerine adanmıştır ve 1962'de ülkenin ilk üniversitesi Lourenço Marques Araştırma Merkezi Üniversitesi kuruldu. Bugün, 1969'da öldürülen Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin ilk başkanının anısına yaptırılan Eduardo Mondlane Üniversitesi olarak bilinir.

1975 ve 1986 yılları arasında ülke, sosyalist modernleşmenin bir başka dinamiğini yaşadı (Dinerman, 2007). Bu dinamik kentsel ve kırsal alanlarda ortaya çıkar. Sovyet Lenin modelini (NEP- Yeni Ekonomi Politikası) benimseyen rejim, insanları ortak köylere aktardı. Sömürgecilik dönemlerinde, ulusal bağımsızlık için savaştan isyancı saldırılarına karşı kendilerini daha iyi savunmak için ortak köyler kuruldu. Bu sefer toplumsal köyler hızlı modernleşmenin yeri olarak görülüyordu. Rejimin sosyalist ideologlarına göre, birçok köyden insanlar aynı yerde kalabalık olacak, şehirler bu yerlerde doğacak ve devlet aynı anda daha fazla insan için temel altyapı sağlayabilecekti. Bundan uzak, bu yerler insanları daha fazla ayırmaya yaradı. Bu köylerin başarısızlığına çeşitli faktörler katkıda bulunmuştur.

İlk faktör, insanların köylerinden bu yeni yerlere taşınmalarıydı, ancak bu insanların topluluk liderleri güçlerini kaybetti. Yeni köyde, idare partisinin geleneğe göre meşru olmayan yeni bir otoritesi vardı. Çoğu zaman, bu insanlar yeni köyleri yönetmek için toplumun alt kadrolarından alındı. Her şeyden önce, yeni köye gelen farklı sosyal grupların geleneklerini bilmeyen insanlardı. Sonuç olarak, geleneksel liderler güçlerinin yeni liderler tarafından ele geçirilmesine direndiler. Bu direniş, modern otoriteleri, geleneksel otoriteleri halklarından izole etmek için güç ve şantaj kullanmaya yöneltti. Sömürgeci rejimin işbirlikçileri oldukları ve bağımsızlıktan memnun olmadıkları için suçlandılar. Aynı suçlama, varlıklarının yakalandığını ve millileştirildiğini gören kiliselere de yöneltildi.

İkinci faktör bağımsızlıktan altı ay sonra başlayan iç savaştı. Geleneksel liderlere karşı olan saygısızlıklarla birleştiğinde, yeni rejime karşı çıkan isyancılar, Marksist-Leninist rejime karşı savaşmak için erkekleri işe almalarına yardım etmeleri halinde, kayıp otoriteye geri dönmeyi vaat ettikleri bir müttefiki buldular. Bu başarıyla yapıldı ve toplumu olan köyler, asilerin saflarını güçlendirebilecek genç insanları yakalamak için en iyi yerlerdi. Daha önce olduğu gibi, dağınık bir nüfusa sahip bir senaryoda, asiler kısa sürede çok sayıda takipçiyi toplaması mümkün olmazdı.

Üçüncüsü, hükümetin kendisi ortak köylerin başarısızlığına katkıda bulunmuştur. Hükümet insanları belirtilen yerlere bıraktı ve takip etmedi. İnsanların çalışmasına izin vermek yerine, politik eğitim aşaması açıldı ve şafaktan önce insanlarla kapsamlı toplantılar

yapıldı. Siyasal ideoloji sınıflarının sosyal uyum veya ayrılığa ne derece katkıda buldukları henüz araştırılmamıştır. Her durumda, bu toplantıların Mozambik'in gelişimine daha zararlı olduğu görülüyor. Bu tür toplantılara katılmayanlar, sömürge rejimine bağlı olanların grubuna düştü. Ulusal bağımsızlıktan sonra, siyasi oyunda iki grup vatandaş yaratıldı: iktidar partisine bağlı olanlar ve emperyalizme hizmet etmekten şüphelenenler.

1987'den 2004'e kadar uluslararası finans kurumlarının müdahalesinde bir dönüm noktası vardı. Modernizasyon, oyunun kurallarının verildiği Washington kurallarına göre gerçekleştirilir. Verilen Tavsiye, o zamana kadar faaliyette olan birçok fabrikanın sona ermesine yol açıyor. Özelleştirmenin ülke için çok ciddi sonuçları olup tarım sektörü gibi önemli kalkınma sektörlerinin kaybına neden olması yaşanan bir sorundu. Mozambik'teki liberalizm, sosyalizmi ve geçmişte planlanan ekonomiyi savunan aynı parti tarafından uygulandı. Uluslararası finansal kuruluşların baskısı altında, özgürleştirici parti ideolojisini kaybetti ve 1987-2004 yılları arasında somut kalkınma sonuçları gösterme yeteneğini neredeyse yitirdi (Dinerman, 2007:102). 2005'ten itibaren 2015'te kadar, bu gerçeklik tersine dönmeye başlamıştır.

SONUÇ

Bu araştırma, Türkiye'nin modernleşme süreci ile Mozambik arasındaki karşılaştırmalı tarih çalışmasından ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda, her iki ülkede de milliyetçilerin oynadığı rolün bazı durumlarda başarılı, bazılarında ise başarısız olduğu tespit edildi. İki realiteye de baktığımızda, ortak özellikler var. Her iki ülke de büyük imparatorlukların (Osmanlı ve Portekiz) bir parçasıydı; bağımsızlıkları kurtuluş savaşı ile sağlandı; topraklarını paylaşmak için gizli anlaşmalar yapıldı, ülkelerin sınırları uluslararası komplolarından sonucuydu; cumhuriyetlerin ilk yılları, tek partinin dönemi kurulmasına tanık olmuştu; İki ülkede cumhuriyetleri kuran politikacılar devletleri laikleştirmeye çalıştılar; Kendi topraklarında, büyük güçlerin korunmasından merkezi hükümetin zararına kadar birçok konuda aktif rol almış etnik azınlıklar vardı. Bu etnik ve kültürel azınlıklar, tartışmalı bölgelerde yeni bir siyasi düzenin kurulmasına yol açan uluslararası sahnede güçlerinin dengelenmesinde önemli bir rol oynadı.

Türkiye ve Mozambik'in modernleşmesi, sırasıyla 1923 ya da 1975'te ilgili ulusal bağımsızlık ile başlamayan uzun bir sürecin devamıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ya da Portekiz Sömürge İmparatorluğu'nun geçmişinde başlatılan hareketlere kadar uzanır. Türkiye'nin modernleşme süreci ise kendi iç dinamikleri sonucu gerçekleşmedi. Modernizasyon çalışmaları başlayıp modernleşmeyi Osmanlı Devleti'ne uyarlarken farklı görüşler ortaya çıktı. Bazıları yalnızca Batı'nın teknik, felsefi ve bilimsel çalışmalarının örnek olarak alınması gerektiğini ve Osmanlı Devleti'nin geleneksel yaşamının sürdürülmesi gerektiğini savundu. Diğerleri ise bunun mümkün ve yeterli olmadığını ve Batı'nın tüm yönleriyle Osmanlı toplumuna uyarlanması gerektiğini belirtti. Bu tartışmaların Osmanlı toplumunun kültürel alanı üzerinde de etkisi oldu. Modernleşme hareketlerinin Tanzimat'tan önceki dönemde başladığına dikkat çekildi. Ancak bu dönüm noktasından sonra Osmanlı hukuk sistemi modernleşmeye başladı. Sosyal alanda düzenleyici işler, kıyafetlerdeki yenilikler ve daha birçok reform sistematik olarak gerçekleştirildi. Osmanlı Devleti'nin modernizasyon projesi, Batı'daki süreçten çok farklıydı. Osmanlı Devleti'nin çok az güçle girdiği bu süreç, askeri ve teknik problemlerle başlarken devlet klasik yapısını korumaya çalışıyordu. Bu yapının Batı'dan getirilen yeniliklere karşı korunmasına ihtiyacı vardı.

Modernleşme, tüm toplumlarda çok karmaşık bir süreçtir. Kökeni Batı'da olmasına rağmen modernleşme, toplumun iç faktörlerinin, aynı toplumun dışındaki faktörlerle bütünleşmesi sonucunda belirlenir. Modernleşme; yenileşme, kalkınma, politika ve hatta kültür ile el ele gider. Siyasi iktidar, kendisini modernleşme ile ilişkilendirir. Çünkü o, hangi

sosyal kurumların modernleşme sürecine öncülük etmesi gerektiğine karar veren kurumdur. Siyasi iktidardan bahsetmek, liderler ve karar vericiler hakkında konuşmak demektir. Bu siyasi karar vericiler, belli kültürleri kaynak alır ve ülke hakkında aldıkları kararlar kültürel unsuru ortaya çıkarır. Bazıları menşeli olan grupları, bazıları da sadakat gruplarını tercih eder. Türkiye'nin, Mozambik ile karşılaştırıldığında, modernizasyon süreci kendine has özelliklere sahiptir.

Her iki ülkede de milliyetçiler, eğitim alanındaki reformlarla toplumu özgürleştirmek için çaba sarf ederken sağlık sektöründeki koşullar da iyileştirildi. Milliyetçiler, halkın kendine yeterli olması için sağlam temeller atmak istedi. Çalışmada, Atatürk'ün muhafazakar ve teokratik olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan henüz çıkmış, zamanını İslam ülkelerinden ayıran, seküler ve açık bir topluma bırakan Türk toplumunun dönüşümündeki rolünü analiz ettik. Atatürk, hem emperyalizme karşı durduğu hem de emperyalizmin ülkesinin modernleşmesine yardımcı olabileceğinin farkında olduğu için emperyalizme karşı savaşan zamanın diğer yöneticilerinden ayrılır. Türk toplumunun modernleşmesinin, Osmanlı Devleti'nde başlayıp geri çekilme anlarına sahip bir süreç olduğu not edilmelidir. Hem Osmanlılar hem de Cumhuriyetçiler Batı'yı Osmanlı ve Türk toplumunun modernleşmesi için bir model olarak görüyorlardı.

Ancak Mozambik durumunda Batı, Mozambik halkının çektiği acıların nedeni olarak görüldüğü için reddedilmeye değer bir varlık olarak kabul edildi. Resmi söylem, Batı'yı sömürge dönemini ülkenin doğru gelişmemiş olmasının sebebi olarak gösterip bu doğru olmasa bile, sömürge öncesi dönemde hayatın daha iyi olduğunu ima ederek şeytanlaştırmaktı. Bununla birlikte, Batı'yı eleştirirken yeni rejim, dil, mahkemeler, anayasa, eğitim, sağlık ve finansal sistem gibi sömürgeciliğin politik, ekonomik ve sosyal kurumlarını kabul ederek bir çelişki yarattı. Bağımsızlıktan altı ay sonra başlayan iç savaş eğitim, sağlık ve tarımdaki önemli iyileşmeleri engelledi. Savaş ayrıca nüfusun yaşam koşullarını iyileştirecek birçok sosyal altyapıyı da tahrip etti. Her iki ülkenin de milliyetçileri tarıma önem verdiler. Çünkü tarım sorununun çözümü sonraki reformların başarısı için çok önemliydi. Türkiye'de, çiftçilerle temas halinde olan tarım teknisyenlerini yetiştirmek için tarım enstitüleri kurulmuştur. Ayrıca aynı amaç doğrultusunda bir banka fonu oluşturulmuştur. Mozambik'te ise ülke bağımsızlık kazandığında tarım enstitüleri ve banka kredileri mevcuttu. Daha önce söylediğimiz gibi, Mozambik'te tarım enstitüleri sömürge döneminden beri var olmuş ancak bağımsızlıktan sonra iyi kullanılmamıştır. Yerleşimciler tarafından bırakılan fabrika ve makinelerin yeni yöneticileri, yeterli teknik bilgi eksikliği nedeniyle iflas etti.

Kullanıcıların modern makinelerle etkili bir şekilde çalışmasına izin vermeyen bu bilgi eksikliği, tarım modernleşmesinin başarısızlığına katkıda bulunmuştur. Modern fabrikaları ve makineleri iyi durumda tutabilecek bilgileri olmasına rağmen, sömürge liderlerinin emri altında çalışan Afrikalı işçiler görevden alındı. Ayrıca sosyalizmin bir gelişme biçimi olarak benimsenmesi, 95 yıllık kapitalist üretim ilişkilerinden sonra insanları şaşırttı. Aslında, 1890'dan beri Mozambikliler kapitalist üretim ilişkilerini geliştirdiler. Bu ilişkiler, 1975 yılında hızlı bir gelişme ve modernleşme modeli olduğuna inanılan sosyalizmin benimsenmesiyle kesintiye uğradı. Aksine bu model toplumsal direnişle karşılaştı. Çünkü insanları, reddedilen şey üzerinde devlet adına topluca çalışmaya zorladı. Burada Mozambikliler için garip bir yeni üretim modelinin tanıtılması, mevcut tarımsal kalkınma projesinin dağılmasına neden oldu. Kısacası Türk tarım sektörü, sosyalizm adına kapitalist üretim ilişkilerinin kesildiği Mozambik'teki projeden farklı bir devamlılık projesine sahiptir.

Her iki ülkenin milliyetçileri, kendi ülkelerinin sanayileşmesini ciddi biçimde analiz ettiler. Devlet yönetiminde bulunan Atatürk ise, harcamalar gelirleri aşmayacak şekilde, kamu harcamalarını kontrol etmeye özen göstermiştir. Ayrıca, Türkiye 1951'de tasfiye edilecek olan

Osmanlı Devleti'nin borcunu da devralmıştır. Mozambik'te, bağımsızlık döneminde birçok fabrika, demiryolu ve liman mevcut olmasına rağmen bu unsurlar doğru kullanılmadı. Sonuç vermeyen fabrikalar, erken dönemde başarısızlık belirtileri göstermeye başladı. Bu çöküşü gizlemek için rejim, durum sürdürülemez hale gelinceye kadar sosyalist ülkelerden borç aldı. Sonuç olarak, ekonominin başarısızlığı ve çeşitli kalkınma sektörlerinin çöküşü belirgin ve kademeli olmuştur. Bağımsız olduktan sonra, hükümet, kendisini bulduğu yoksulluk döngüsünü terk etmek için sosyalist ülkelerden borç almaya başladı. Bu devlet için ağır bir yükü. Fabrikalarda ücret maliyetleri sınırlı olmadığından ücretlerdeki artış, işe ve elde edilen sonuçlara tekabül etmiyordu. Çok az sonuç elde edilmesine karşın şirketin ağır yönetimi çalışanlarının maaş fonlarının çoğunu gerektiriyordu. Kamulaştırılan işletmelerde devlet direktörlerinin bu birikimi, eski milliyetçi hareket olan iktidar partisinin dostlarını ve etkili üyelerini ağırlamayı amaçlamıştı. Sonuç olarak fabrikalar başarısız oldu. Çünkü kâr, arz ve talep yasalarına aykırı olarak harcamadan daha azdı. 1984 yılında ülke, sosyal dokunun bozulmasının, iflas ve ekonomik sektörün bir sonucu olarak Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi Batı finans kurumlarını kabul etmek zorunda kaldı. Oysaki bu kurumlar, beklenen kalkınmayı gerçekleştirmekten çok ülkenin borç bazında yaşama bağımlılığını sürdürmeye katkıda bulunuyor.

Her iki ülke de benzerlik ve farklılıkları olan tek partili rejimlere sahipti. Türkiye'de 27 yıllık tek parti rejimi dış etkilerden değil, radikal bir biçimde toplumu değiştirmeyi amaçlayan iç koşullardan kaynaklandı. İktidar partisinin milliyetçi liderleri, kendilerini bir bütün olarak toplumun meşru temsilcileri olarak görüyorlardı. Bu nedenle diğer siyasi oluşumların varlığı arka plana çekildi. Yeni rejim, ilk anayasada Türk halkının ve Türk dilinin ötesinde tanımlayıcı unsurlarından biri olarak görünen “İslamcılık”tan vazgeçmeden kendisini laik ilan etti. Mozambik'te 15 yıl süren tek parti yönetimi, kiliselere ve tüm dini mezheplere karşı savaş ilan ederek Müslüman, Hristiyan veya diğer dinî mezheplerle birlikte halk arasında rahatsızlığa neden oldu. Kiliselere karşı verilen mücadele; mülk, cami, ibadet binaları, rahiplerin evlerinin alınması ve banka hesaplarının dondurulması yoluyla millileştirilmesidir. Bununla birlikte, her iki ülkede de iki rejimin dindarlıkla mücadele ettiğini ve liderlerin devlet meselelerini dinî meselelerden uzaklaştırmaya niyetli olduklarını görüyoruz. Türkiye'de din ile mücadele etmekle suçlanmış olmasına rağmen Atatürk İslam'a karşı değildi. Bu yüzden bu din ülkenin ilk anayasasında ortaya çıktı. Ancak Mozambik'te rejim, ateizmi kararnameyle uygulamaya koymaya çalıştı ki bu mümkün değildi.

Tek bir partiden demokrasiye geçiş her iki ülkede de iç ve dış faktörlerden etkilenmiştir. Türkiye'de, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ülkenin kazanan ülkelerle ittifakı, demokrasinin ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmuştur. Elbette iktidar partisi direnmeye çalıştı ancak değişim rüzgârları onu kaçınılmaz olanı kabul etmeye zorladı. Mozambik'te demokrasi, Afrika'da demokratikleşme dalgası belirlediği zaman uluslararası finansal kurumların dayatması olarak ortaya çıkar. Tabii ki nüfus sosyalist diktatörlüğe de doydular. Sosyalist proje çöktüğü zaman, rejim 1980'lerde “Ekonomik Yeniden Yapılandırma Programı”na katılmak zorunda kaldı. Program kapsamında, finansal kurumlar ülkenin demokratikleşmesini ve rejimin 1975'ten beri mücadele ettiği sosyalizmin terk edilmesini istediler. Bunun sonucunda modernleşme kalkınma projeleri ile dışarıdan ideal hale getirildi. Ancak ülke gerçek bir kalkınma gündemi geliştirme konumunda olamazdı. Mozambik toplumunun demokratikleşmesini etkileyen iç faktörlerden biri, asilerin demokratik yolu dayattığı iç savaşı. Ancak Mozambik'in demokratikleşmesi, hükümet değişikliğini kışkırtmadı; bu, bağımsızlıktan bu yana ülkeyi yöneten aynı siyasi parti olduğu anlamına geliyor.

Her iki ülkenin milliyetçileri için, modernleşme, basitçe bir ifadeyle escatalogic ve teleolojik vizyonun hayattaki şeylere müdahalesidir. Teleoloji, dünyanın -gerçekten de

dünyanın kaderi- açıkça tanımlanmış ve kaçınılmaz bir hedefe doğru hızlı bir şekilde hareket ettiği fikri üzerine kuruludur. Bunun sona ermesi şarttır. Skatoloji, bazı kişilerin başkalarını bu amaçlara yönlendirecek bilgi, yetki ve meşruiyete sahip olduğu fikrindedir. Başkalarının iradelerine ters düşse bile onları yönlendirme zorunluluğuna sahip oldukları düşüncesindedirler, bu durum sosyal sürtüşmelerin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu insanlara itaat etmek, kaçınılmaz sonun peşinde koşarak bu durumun başarılı olup gerçekleşmesi için zorunludur. Bu dünya anlayışında ilginç olan, başlangıç noktasının temiz olduğu fikridir. Dolayısıyla tarih, bir kaza olarak algılanmaktadır. Normal şartlar altında asla saf, temiz halimizi terk etmemeliydik. Direniş olduğu sürece, ülkeler güçlkle zor modernleşecek. Günahkârlar olduğu sürece, bu zorluktan kurtulmamız mümkün görünmüyor. Bugünkü kalkınma endüstrisi tarafından eleştirilen yolsuzluk ile geçmişin devrimcilerinin eleştirdiği yolsuzluk arasında farklılıklar olsa da, temel mantık aynıdır. Devrimci bağlamın ahlaki bozulması, devrimin kendisinin yeniden üretilmesinde işlevseldi. Güç, kendisini meşrulaştırmak için bu Direnişe ihtiyaç duyuyordu. Direniş, devrimci projenin kendisinin bir eseri idi.

KAYNAKÇA

Arşivler

BCA- 30-1-0-0 / 40-236-1, Girit fatihi Serdar Gazi Hüseyin Paşa Torunlarından Naciye Öney'in, Yunanistan'da Kalan Emlaki İle İlgili Olarak Atatürk'ten Yardım İsteği. (29.11.1937).

BCA: 30-1-0-0 / 5-26-9, Atatürk'ün Naaşının Anıtkabir'e Nakli ile İlgili Amerikan Elçiliği'nden Başbakan Adnan Menderes'e Yazılan Mektup. (12.10.1953).

BCA: 30-1-0-0 / Yer No: 41-244-18 / Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Bandırma Vapuru'nun Müze Olarak Muhafaza Edilmesi, (28.08.1957).

BCA: 490-1-0-0 / 5-27-17, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den İlişğinin Kesildiği. (22.09.1945).

BCA: 490-1-0-0 / 572-2277-3, Aydın Milletvekili Adnan Menderes ile Kars Milletvekili Fuad Köprülü'nün Partiden İhracı ve Onların Savunmaları, Yazılarının Çıktığı Birkaç Gazete Nüshaları ile TBMM Tutanak Dergisi. (06.02.1947)

BCA-490-1-0-0 / 210-831-1, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Beyannamesi. (08.04.1923)

CIA-, Frelimo Training in Algeria and Tanganyika, US Embassy (TZ) 1963-06-24

PT-TT-CMZ-ADGL-A-2-03_m0007, Companhia de Moçambique, n° ordem 2988, liv, n° 5759.

Kitap ve Makaleler

Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2013). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*. İstanbul: Doğan Kitap.

Akal, C. B. (1991). *Yasa ve Kılıç*. İstanbul: Afa Yayınları.

Akşin, S. (1997). *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi I*. İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.

Altuğ, Y. (1997). *Türk İnkılap Tarihi (1919-1938)*. Beyoğlu-İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

- Altun, F. (2000, Haziran 8). Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi/Bilim ve Sanat Vakfı*, s. 123-186.
- Arı, K. (2011). *Türk Devrim Tarihi I – Temelleri Gelişimi ve Oluşumu*. İzmir: Zeus.
- Arslanoğlu, İ. (2018). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- Bayraktar, B. (2015). *Atatürk-İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bayraktar, B. (2016). *1878 Berlin Kongresinden Günümüze Ulus Devletlerin İnşa Sürecinde Büyük Güçler ve Türkiye*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bayram, A. K. (2003). İktidar Çözümlemelerinde Bir Mihenk: Michel Foucault. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nde Bilgi, Cilt: 7; Sayı: 2*, s. 33-46.
- Baytal, Y. (Kasım 2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 40*, s. 545-567.
- Benot, Y. (1981). *Ideologias das Independências Africanas I*. Lisboa: Livraria Sá da Costa Editora - Terceiro Mundo.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
- Birecikli, İ. B. (Kış 2008). Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış, Cilt: 2, Sayı: 3*, s. 211-226.
- Bobbio, N. (1986). *O Futuro da Democracia (Demokrasinin Geleceği): Uma Defesa das Regras do Jogo*. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- Borges, M. (2011). *O Conhecimento Etnológico da Guiné-Bissau: Uma Perspectiva de Género*. Ponta Delgada: CSH-Universidade Nova de Lisboa e Universidade dos Açores.
- Boztaş, O. (2017). *Osmanlı Devleti'nde İslamcılık Akımı*. Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi.
- Burns, E. M. (1941). *Western Civilizations, Their History and Their Culture, Volume 2*. London: W. W. Norton & Company, Incorporated.
- Capela, J. (1981). *O Movimento Operário em Lourenço Marques, 1898-1927*. Porto: Centro de Estudos Africanos da Universidade do Porto.
- Castel-Branco, C. N. (1995). Opções Económicas de Moçambique 1975-95: Problemas, Lições e Ideias Alternativas. *In Brazão Mazula: Moçambique Eleições, Democracia e Desenvolvimento*, s. 581-636.
- Cavallo, G. (2013). *Curar o Passado: Mulheres, Espíritos e "Caminhos Fechados" nas Igrejas Zione em Maputo, Moçambique*. Lisboa: Universidade de Lisboa.
- Chagas, M. P. (1890). *As Colonias Portuguezas No Seculo XIX (1811 a 1890)*. Lisboa: A. M. Pereira Editora.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839 -1950) 2. Baskı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çetin, H. (2003). Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşrutiyeti - Meşrutiyetin İktidarı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 58. 1. 10.1501/SBFder_0000001656*, s. 63-88.
- Demir, M. A. (2013). *Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye'de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Diamond, J. (2013). *Tüfek, Mikrop ve Çelik - İnsan Topluluklarının Yazgıları*. İstanbul: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Dias, V. C. (2018). *Recursos Naturais e Desenvolvimento Democrático em Moçambique*. Évora: Instituto de Investigação e Formação Avançada (IIFA).
- Dinerman, A. (2007, Eylül). América Latina: Situação e Perspectivas - Moçambique Depois do Socialismo a Independência Revisitada. *Relações Internacionais, Sayı 15*, s. 101-124.
- Eisenstadt, S. N. (2014). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erdoğan, D. İ. (2008). *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896)*. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Erickson, E. J., & Hook, A. (2013.). *Mustafa Kemal Atatürk*. London: Bloomsbury Publishing.
- Ferreira, E. d. (1977). *O Fim de uma Era - O Colonialismo Português em África*. Lisboa: Livraria Sá da Costa Editora.
- Ferreri, A. B. (1886). *Apontamentos um Ex-governador Sofalla: Ligeiras Considerações Acerca do Estado d'Este Districto, Moçambique e do Commando Militar Bazaruto*. Lisboa: Editora Moreira.
- Fidan, S., Şahin, K., & Çelik, F. (2011, Mayıs). Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 23*, s. 113-128.
- Garcia, C. d. (1901). *A partilha da África: Conferência Realizada na Sociedade de Geographia de Lisboa, em 2 de Março*. Lisboa: Typographia Industrial Portugueza.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji; 1. Baskı*. İstanbul : Kırmızı Yayınları.
- Guest, R. (2005). *África, Continente Acorrentado - O Passado, Presente e o Futuro de África*. Lisboa: Editora Civilização.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası: Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923) I. Baskı*. Topkapı-İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gürkan, U. (2015). *Ermeni Katliamı Suçlaması Yargılama ve Karar, Malta (1919-1921)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hedges, D. (1999). *Moçambique no Auge do Colonialismo, 1930-1961*. Maputo: Editora Universitária (UEM).
- Humbaraci, A., & Muchnik, N. (1974). *Portugal's African Wars: Angola, Guinea-Bissao, Mozambique*. New York: Joseph Okpaku Publishing Company. Inc.
- Huntington, S. P. (1971). The Change to Change: Modernization, Development and Politics. *Comparative Politics, Vol. 3, No. 3*, s. 283-322.
- Huntington, S. P. (2015). *Medeniyetler Çatışması*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- İlkin, A. (1974). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Kabataş, S. (2013). *Türkiye'de Siyasal Partiler*. İstanbul: Okan Üniversitesi.

Karakoç, İ. (2012). *Hukuk Tarihinde Vatandaşlık- Yabancılık Statüsü*. İzmir: Yetkin Kitabevi.

Karal, E. Z. (1998). *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler 1935-1978, Orta Doğu Teknik Üniversitesi*. Ankara: Metu Press Yayınları.

Kaya, A. (1992). *Modernleşmenin Yarattığı Sosyal Sorunlar ve Bunların Çözümünde Eğitimin Rölü*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kaya, I. (2004). *Social Theory and Later Modernities. The Turkish Experience*. Liverpool: Liverpool University Press.

Kaya, M. (2015). Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar. *Journal of Turkish Studies*, s. 546-547.

Kinross, L. (2012). *Osmanlı İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kızıldere, M., & Brakel, K. (2017). *Kömür Atlası 2015 Heinrich Böll Stiftung Derneği, Berlin - Almanya ve Friends of the Earth International*. Londra: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği.

Koç, Y. T. (2011). 12 Eylül'den 12 Haziran'a Siyasi Partiler - Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti). *SETA Analiz, Sayı 41*, s. 5-24.

Kolektif. (2017). *Konya Ticaret Odası, Mozambik Cumhuriyeti Ülke Raporu*, . Konya: Dış Ticaret Müdürlüğü.

Köker, L. (2007). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokras*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, (1839-1923)*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kuyaş, A. (2006). *Tarih 1839-1939 Kitabı*. İstanbul: Mikado Matbaacılık ve Tic/Ltd. Şti.

Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Liesegang, G. (1988, Ekim). Três Autores Sobre Inhambane: Vida e Obra Joaquim Santa Rita Montanha, 1806-1870, Aron S. Mukhondo, ca, 1885-1940 e Elias S. Mucambe, 1906-1969. *Boletim do Arquivo Histórico Moçambique (AHM-8)*, s. 61-142.

Lopes, J. S. (2004). *Cultura Acústica e Letramento em Moçambique: em Busca Fundamentos Antropológicos para Uma Educação Intercultural*. São Paulo: EDUC.

Macêdo, T., & Maquêa, V. (2007). *Literatura de Língua Portuguesa - Marcos e Marcas - Moçambique*. São Paulo: Arte e Ciência Editora.

Machel, S. (1976, Ekim). Desmantelar Estruturas Coloniais e Criar Estruturas de Carácter Colectivo e Democrático para Colocar o Hospital ao Serviço do Povo 1976 - Nov Nossa Tarefa é Construção do Socialismo. *Tempo Dergisi*, 315-17, s. 16-26.

Macqueen, N. (1998). *A Descolonização da África Portuguesa: a Revolução Metropolitana e a Dissolução do Império*. Lisboa: Editorial Inquérito.

Mangrassé, L. (2004). *A Ideologização do Processo Alfabetização e Educação Jovens e Adultos na Província Nampula, Moçambique, no Período de 1975 a 2003- Tensão entre Factores Políticos e Culturais*. São Paulo: Pontificia Universidade Católica São Paulo.

Mardin, Ş. (1998). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mardin, Ş. (2004). *Türk Modernleşmesi, İletişim Yayıncılık*. Ankara: İletişim Yayıncılık.
- Martins, J. P. (1956). *A Emigração Portuguesa - Obras Completas*. Lisboa: Guimarães & C. Editores.
- Massimaculo, A. (2010). *Políticas Educativas Para a Educação Básica em Moçambique e a Diversidade Cultural: O Caso de Escolas do Município de Nampula*. Minho: Universidade do Minho, Instituto de Educação.
- Massingue, N. C. (2008). *A Eficácia do Condicionismo da Ajuda Externa: O Caso das Privatizações em Moçambique, 1990-2000*. Maputo: UEM.
- Mazula, B. (2008). *Na Esteira da Academia: Razão, Democracia e Educação*. Maputo: Texto Editores.
- MAZULA, B. (2009). *Moçambique: Democracia e Participação Política*. Johannesburgo: Compress dsl.
- Medeiros, E. (2011). *O Islão e a Construção do “Espaço Cultural e Social Macua”*. Ponta Delgada: Centro de História de Além-Mar.
- Mende, T. (1974). *Ajuda ou Recolonização? As Lições de um Fracasso*. Lisboa: Publicações Dom Quixote.
- Meque, A. M. (2013). *A Influência das Instituições de Bretton Woods nas Políticas Públicas de Moçambique (1975-2010)*. Beira: S/Ed.
- Mondlane, E. (1977). *Lutar por Moçambique*. Maputo: Centro de Estudos Africanos.
- Monteiro, J. M. (1850). *Os Portuguezes em Africa, Asia, America, e Oceania: Resumo Historico das Descobertas e Conquistas dos Portuguezes n' Africa, Asia e Oceania*. Lisboa: Typ. de Borges.
- Mosca, J. (1999). *A Experiência “Socialista» em Moçambique (1975-1986)*. Lisboa: Instituto Piaget.
- Muchacona, J. J., & Romão, J. C. (2019, Ocak 07). Da Reconstrução Económica à Emergência do Regime Democrático em Moçambique - uma reflexão sobre a consolidação da Sociedade Civil, 1975 – 2017. *Revista Eletrônica Discente História.com (REDH)* v. 5 n. 10, s. 86-99.
- Newitt, M. (1997). *História de Moçambique*. Lisboa: Publicações Europa-América.
- Ngoenha, S. E. (1993). *Filosofia Africana: das Independências às Liberdades*. Maputo: Edições Paulistas-Africa.
- Ogot, B. A. (2010). *História Geral da África V: África do século XVI ao XVIII*. Brasília: UNESCO.
- Ortaylı, İ. (2012). *Yakın Tarihin Gerçekleri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özacit, B. (2018, Nisan 24). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi İçin Tarihsel Sosyolojiden Dersler. *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Memleket Siyaset Yönetim (MSY), Cilt 13, Sayı 29*, s. 83-110.
- Özüçetin, Y. (2002). Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri. *Türkler Ansiklopedisi XVI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları*, s. 9-24.
- Passos, I. d. (1977). *Moçambique, a Escalada do Terror*. Lisboa: Edições Litoral.

- Pereira, M. H. (1994). *Das Revoluções Liberais ao Estado Novo*. Lisboa: Editora Presença.
- Quartaert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700 - 1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rodrigues, J. D., & Rodrigues, C. (2011). *Representações de África e dos Africanos na História e Cultura – Séculos XV-XXI*. Ponta Delgada: Centro de História de Além-Mar.
- Rzayeva, R. (2012). Türk Toplumunu ve Modernleşme. *Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, Doğu-Batı Bölümü*, s. 605-619.
- Salvador, J. (2003). *Agenda 2025: Visão e Estratégias da Nação, Comité de Conselheiros*. Maputo: Yoyoyo.
- Sampaio, T. H. (2014, Temmuz-Aralık). Portugal em África: a política de emigração para as colónias (1890 – 1974). *Revista Cadernos de Estudos Sociais e Políticos, Cilt 3/ Sayı 6*, s. 58-79.
- San, C. (2003). Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekan Boyutları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 48, Sayı: 1*, s. 155-159.
- Santos, M., Mea, E., & Capela, J. (2007). *Trabalho Forçado Africano - Articulação com o Poder Político*. Porto: Campo das Letras/CEAUP.
- Saraiva, F. d., & Chagas, M. P. (1849). *Os Portuguezes em Africa, Asia, America e Oceania: Ou, Historia Chronologica dos Descobrimentos, Navegações, Viagens e Conquistas dos Portuguezes, Volumes 5-8*. Lisboa: A. M. Pereira.
- Sönmez, S. (2008). *1980 Sonrası Türkiye'deki Sosyo-Politik ve Ekonomik Değişimlerin 2000'li Yıllara Yansımaları*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Steinhaus, K. (1995). *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization And Its Discontents*. London : Norton & Company Ltd.
- Sungur, Z. (2016, Mart). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 8. Sayı 14*, s. 1-24.
- Teixeira, C. (1988, Ekim). A Fundação de Inhambane e a Sua Estrutura Administrativa e Governamental nos Meados do Seculo XVII. *Boletim do Arquivo Histórico de Moçambique*, s. 5-54.
- Tekin, A. S. (2016). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dâhiliye Alanındaki Reformlar. *İnönü Üniversitesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1*, s. 91-98.
- Tellan, D. Ö. (2008, Şubat 02). Tüketimin karşı devrimi: türkiye'de 1980 sonrası uygulanan iktisat politikalarının toplumsal sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış. *Atatürk Üniversitesi - Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 19, Sayı : 67*, s. 1-19.
- Thompson, D. (1990). *Europe since Napoleon*. London: Penguin Books.
- Tolunay, A., & Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı: 2, ISSN: 1302-7085*, s. 116-127.
- Toynbee, A. J. (1978). *Tarih Bilinci*. İstanbul : Bateş Yayınları.

- Tunç, M. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye'de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tural, E. (2009). *Son Dönem: Osmanlı Bürokrasisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlamenteler*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Tural, E. (2014). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Eğitiminin Tudaie Tarihi (1940-1990)*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Turan, B. (2013). AK Parti ve Yoksul Yardımları: Sosyal Hizmet Mi Rıza Üretimi Aracı Mı? *Ankara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Enstitüler Sosyal-Bilimler Dergi/ Sayı-3*, s. 23-38.
- Uyanık, E. (2006). *Modernleşme Döneminde Türk Aydınının Eğitime Bakışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Uyar, H. (2014). Utangaç Modernleşmeden Köktenci Modernleşmeye: Osmanlı Modernleşmesi ile Kemalist Modernleşme Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi. *Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. Yılına Armağan* (s. 1-8). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Yay.
- Ülgenay, A. H. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923 - 1960*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- Ünal, S. (2015). Türkiye'de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 10*, s. 100-156.
- Vail, L. (1989). *The Creation of Tribalism in Southern Africa*. Berkeley- Los Angeles- Oxford: University of California Press.
- Valério, N. (2001). *Estatísticas Históricas Portuguesas*. Lisboa: INE.
- Yalansız, N. (2009). Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Aratırmalar Dergisi 2/9* (s. 493-498). İstanbul: Fall.
- Zaman, A. (2009). Failures of Modernization Theories. *Pakistaniaat: A Journal of Pakistan Studies*, s. 117-119.